

ДРАМИ Й КОМЕДІЙ.

II.

Б. ГРІНЧЕНКО.

ДРАМИ Й КОМЕДІЙ.

Том II.

Видання друге.

у Київі, 1909.
з Друкарні Першої Київської Друкарської Спілки.
Трьохсвятительська 5.

СЕРЕД БУРІ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Василь Коваленко, полковник Каль-
[ницкий.

Оксана, його жінка.

Свирид Пилипенко, її батько, осавула со-
[тений у Ханенка.

Горпина, слуга в полковника Коваленка.

Степан Лясковський, сотник

Лаврін Крицький, писарь полковий

Андрій Старовський, суддя полк.

Михайло Білоченко, обозний полк.

Хома Жилинський, хоружий полк.

Роман Горленко, осавула полк.

Денис, козак, кремезний дід

Дід Остап, козак старий, увесь білий

Карпо, козак немолодий

Крутъко, теж

Два окличники

Татарин, кат

Козаки й народ (жінки й чоловіки)

Грицько Доленко козак з Ханенкового

Сотник козацький { боку, в таборі

Козаки. { під Кальником.

Жовніри польські в таборі під Кальником.

Діється в місті Кальнику в осени року 1671.

у Кальнику. Кальницький.

ПЕРША ДІЯ.

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгасті вікна з невеликими шибками в олив'яних рямах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Каюльна ґруба з мальованих каюль: полковник козацький з шаблею в руках верхи, татарин біжить конем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по воду йде, сіває сів, орел степовий видирає з лоба очі мертвому козакові, ведмідь уліка щупить, олень ряснорогий біжить,—усе тес змальовано на каюлях, на кожній по одному малонку; на стінах порозшивано зброю, видно два портрети. Кругом стін лави з спинками, килимцями позастилувані. Де нема лав,—мисники з дорогим посудом: блищать кубки злотисті й срібні і просто ясні кришталеві, чарки стоять, конівки, таці великі, тарілки срібні. У куточку маленька поличка, а на їй кільки книжок, фоліантів товстих. Близче до глядачів стіл, біля його під стіною лави, а з других боків дзиґлі.

Вихід I.

Оксана,—пані полковника, струнка, чорнава модода молодиця з темними очима, вбрана в

шовкову запаску й вишивану сорочку, поверх сорочки керсет, корунком обшитий; вона стоїть біля вікна й співає. Ввіходить Баба Горпина, невеличка сухорлява жінка стара, і прислухається.

Оксана—співає.

Закувала зозуленка, закувала:
Горе ж мені, молоденькій, що сама я!
Чогось мені на серденьку та й не лехко:
Єсть у мене рідний батько, та далеко.
Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та пошлю я до батенька на пораду,
А батенько тії квітки не приймає,
Бо він мене, молодої, не пізнає ..

Горпина.

А ти вже знов про батька щось...

Оксана.

Дак що?

Горпина.

Сумуєш ти...

Оксана.

Не можу я забути:
Вже ж батько він!

Горпина.

Та служить ворогам.

О к с а н а.

Нехай йому за те Господь пробачить!
 Се гріх тяжкий... Він завжди до ляхів
 Прихильний був,—того і віддавати
 За Василя мене він не хотів...
 Де він тепер?.. Не відаю, не знаю...
 А пісня ся ні трохи не сумна:
 Вона ж оттак кінчаеться, бабусю:

Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
 Та й пошлю я до милого на пораду;
 А мій милив тую квітку та й примає,
 Бо він мене, молодую, пригортає!

Подбіає її обнімає Горпину.

А так же, так, бабусю, пригортає!..
 Вже ж пригорта!..

Г о р п и н а.

Пустуеш ти усе.

I як йому тепер ще пригортати,
 Коли кругом ляхи нас облягли,
 I треба нам од їх оборонитись?

О к с а н а.

Бабусенько, голубочко моя!
 Я ж тільки так!.. Сама я добре знаю!..
 Ні вдень йому спокою, ні вночі:
 Все шанців, бач, не хоче покидати!
 Прихилилась, хвилинку задріма
 Та й знов туди... I де береться сила?!

Г о р п и н а.

На те ж він є полковником у нас...
 Так де вже тут сміятись, пригортатись:
 Молитися, журитися тепер...

О к с а н а.

Бабусенько, і я ж молюся щиро,
 І я журюсь, що обняла наш край
 Така біда; та по всяк час сумною,
 Понурою не можу бути я...
 Та й нащо те? Боротись краще, лекше,
 Коли на бій всміхаючись ідеш,
 І сонечко-надія сяє ясно...
 От, прийде він намучений, сумний,
 Закурений важким гарматним димом,
 А я його візьму та й звеселю,
 То й віримо, що лиxo піде геть.

Г о р п и н а.

Як би то дав Господь наш милосердний!
 Ох-ох, ох-ох!.. Неначе хтось іде?

Вихід II.

Василь Коваленко, полковник, увіходить з писарем Лавріном Крицьким. Коваленко – високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясним, трохи гордим, поглядом; убра-

ний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при боку шабля; він тільки вернувся з шанців. Писарь Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, вдягнений у довширій жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, свійшовши.

Крицький,—уклоняючися.

Я доброго здоровля зичу пані.

Оксана,—уклоняючися.

Здорові ѿ ви! Сідайте, прόшу, в нас!

Коваленко.

Оксаночко, у нас тут рада буде,
Дак щоб ніхто сюди не увійшов.

*Проходить в другу світлицю правили двоє рима, Горпина
виходе лівими.*

Вихід III.

Оксана.—Крицький.

Оксана.

Цо сталося? Якісь новії вісти?
Чи що лихе?

Крицький.

Нове? лихе? Ба, ні!

Од ворогів нема нового лиха,
А від своїх,—се гірше за ляхів.

Оксана.

Кажіть же—що?

Крицький.

Суть вороги між нами.

Оксана.

Між нами? Хто?

Крицький.

Ото ж то є, що хто!..

Як би я знов!.. А то по місту всюди
Вже пущено таку вість, немов
Полковник наш не здужа боронитись,
Не вміє він... що скинути б його
Та іншого когось настановити...
Що мусимо скоритися ляхам,
А булаву Ханенкові oddati...
О, прокляті!..

Оксана.

Яка брехня!.. Василь?..

Не вміє він!..

Крицький.

Та що вже говорити!..

Всі відаєм, що душу віддає

І силу всю за справу пан полковник,
 Що розумом, лицарством—перший він...
 Та через те ж ті зрадники й жадають
 Геть скинути його, аби самим,
 Не гаючись, Собіському скориться.
 Коли того не буде, хто один
 Здолає тут опертися тій силі,
 Що навкруги, мов хмара облягла,
 Змагаючись стоптати нас під ноги,
 Тоді вони вже запанують тут!
 От, пані, чим полковник винен стався!

Вихід IV.

Увіходять: Степан Лясковський, сотник, чоловік років 35, не поганий з себе, вуси біляві, трохи вгору закручені; Андрій Старовський, суддя полковий, років йому з 50, або трохи й більше; обличча сите, увесь кремезний, чорні короткі вуси; Хома Жилинський, хоружий полковий,—пиндочна козацька постать; ввіходючи, вітаються:

Добридень вам, вельможна господине!

Оксана

Здорові ї ви!

Лясковський.

Де ж пан полковник є?

О к с а н а.

Увійде він,—от тільки зараз вийшов.

Вихід V.

Увіходять: Михайло Білоченко, обозний полковий, худий з обличча, але кремезний, старий сивий козармога з довими вусами; Роман Горленко, осавула полковий,—ще молодий, звичайне козацьке обличча; говорить завсіди палко й широ. Вітаються.

Вітаємо в господі вашій вас!

О к с а н а.

Вітаю й я,—добриденъ вам, панове!

Вихід VI.

Полковник Коваленко ввіходить, а Оксана зараз же виходить.

К о в а л е н к о.

Сідайте ж бо, панове, прόшу вас!

Усі сідають, опріче писаря: той тим часом перелидав книжки на полонії, а тепер, узявши в руки одною фоліянта, перегорта його, зацікавлений.

Б і л о ч е н к о.

Пан писарь щось до книг узявся дуже.

Крицький.

Не можна ж бо! новенька книга тут:

*Читає: „Небо новое зъ новими звіздами
с сотворенное Іоанікія Галятовскаго”...*

Я ще у вас її не бачив, пане.

Коваленко.

Ще по весні її мені привіз
Один купець зо Львова... тільки й досі
Як треба я не прочитав її
За справами військовими... Хай потім
Вам дам її, тепер ідіть до нас.

Облишивши писаръ книгу, сідає до чурту.

Собіський Ян, гетьман коронний польський,
А вкупі з ним Ханенко, що себе
Теж гетьманом над нами називає,
Прислали нам оце сього листа,
А у листі таке нам написали,
Щоб оддали на ласку панську їм
Ми Кальник наш. Листа ви всі читали...
Що волите ви одписати їм?

Старовський.

А що ж би ми могли відповідати?
Он скоро вже два тижні буде,—всі
Ми тут б'ємось, а діла все чортмає...
Що дня тісніш, міцніш стискає нас,
Мов обручем зо сталі, лядська сила.

Нас жменя тут зосталася мала,
 В іх—військо все. Гетьман наш Дорошенко
 Не здужає потуги дати нам...

К о в а л е н к о.

То з двох одно: або ляхам скоритись,
 Або гуртом у бої полягти.
 Се подаю вам до уваги нині.

С т а р о в с ь к и й,

Де ж сила в нас, щоб ще змагатися нам?
 Як скоримось, то змилування буде,
 А скоро ні,—загинемо усі
 Із статками-маєтками своїми.

Б і л о ч е н к о.

Лицарська річ—у бої полягти.

Г о р л е н к о.

Загинемо? Дак ліпше вже загинуть!
 Ще сила є! І пороху та куль
 Багато в нас.

Ж и л и н с ь к и й.

А в ворогів ще більше.

Б і л о ч е н к о.

Не стане куль—червінцями тоді
 Стрілятимем,—іх де в кого багато.

Г о р л е н к о.

Ха-ха-ха-ха! Се пан обозний втяв!..

С т а р о в с ь к и й.

Ну, не на те червінці, щоб стріляти!..
 А як нема вже змоги, то корись!
 Та ѿ скоримось ми не кому чужому,—
 Ханенкові, і той у нас гетьман...
 Один там біс—Ханенко, Дорошенко...

К о в а л е н к о.

Ба ні, не так! пан полковий суддя
 Сказав таке, чого казать не личить:
 Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
 Ні, не одно Ханенко ѿ Дорошенко,
 Бо гетьманом Ханенка ізробили
 Ляхи, не ми. Він здався їм на те,
 Щоб булаву відняти в Дорошенка,
 Бо сей не з тих, що вклониться ляхам.
 Ханенко, се—попихач у ляхів!
 Він, важучи свого народу волю
 Його права святії за нішо,—
 Все продає за панську зрадну ласку:
 Аби він сам у злоті панував!
 Гетьман Петро—хай Бог йому уділить
 Предовгий вік!—стоїть за правду він
 І мислить він про край, про посполите
 Усіх добро. Не хоче він народ,

Що визволивсь, купивши волю кров'ю,
Оддати знов старим панам в ярмо,
Зробивши з нас довічні лядські слуги.

Білоchenko.

Не скоримось Ханенкові, ні, ні!

Gorlenko.

Не зрадимо своєго краю й волі!

Kripykij.

Не подамось!

Jilinskij.

Незмога ж далі так!

Gorlenko.

Hi, змога є! Міцні ще шанці й замок.

Jilinskij.

А те забув, що з міста є хідник,
Ще давній той: аби ляхи назнали,
То нищечком і влізуть уночі.

Kovalenko.

Уже тайник засипано землею.

Білоченко.

Допильнував того я вранці сам.

Горленко.

І живность е,—голодні не вмремо...

Крицький.

А може ще й надійде Дорошенко
З потугою...

Старовський.

Де в чорта вже йому
Нам помогти, коли й самому скрутно.

Лясковський.

Не згожуюсь! Дозвольте зняти річ!
Де ж видно се, що зникла наша сила?
Ні, мусимо ми боронитися знов,
Ні, мусимо боротись до загину
І за свого стояти гетьмана!..
Подужаем! ми ж козаки, панове!

Старовський.

А ти ж казав...

Лясковський.

Що тяжко нам боротись?
Казав!.. Дак що? Поборемо усе!

Старовський.

Але ж бо ти...

Лясковський.

Кажу, щоб биться й далі!..

Старовський,—*помовчавши трохи*.

Як так, то й так...

Жилинський.

Як сотник, так і я!

Коваленко.

Так будемо ж до смерти борониться!
Признаюсь вам по широті тепер:
Коли б ви тут усі постановили
Послухатися сього до нас листа,
Скоритися, то вже повів би інший
Вас кланятись ляхам, а я б узяв
В-останнє вже тоді у руки шаблю
Та й кинувся б на ворогів хоч сам,
Бо ліпше с за волю в бої вмерти,
Ніж статися невільником-рабом,
Бо тільки труп—той сорома не знає,
А хто живий, той не стерпить ярма.

Крицкий.

Ні не стерпить!.. І ми того не хочем!

Білоченко.

Як би ж усі такі були, як ти!..

Горленко.

З тобою всі поляжемо,—веди!

Коваленко.

За щирість сю спасибі вам, панове!
Смеркається,—на шанці треба йти.
Ще й посланця ми одіелати мусим.

Усі встають.

Нема чого відписувати їм:

Так одкажу,—nehай не дожидають!

Ми скоримось хиба, як у землі
Лежатимем... Ходіть тепер, панове!

*Виходять усі, Коваленко позаду, але в тумані
митть одчиняються двері з другої хати, і ввіходять*
Оксана.

Вихід VII.

Оксана.

Василечку, стривай!

Коваленко.

А що тобі?

Оксана.

Я раду всю з тієї хати чула...

Який же ти... який ти смілий, гарний!..
 З тобою я нічого не боюсь...
 Коли б не се, а вдвоє більше військо
 Нас облягло,—не страшно і тоді,
 Бо що воно перед тобою зможе?

К о в а л е н к о.

Хиба вже я нелюдську маю міць?
 Ні, є кінець усякій людській силі,
 І навіть той, хто дужчий за усіх,—
 Той зломиться.

О к с а н а.

Зломитись—не схилитись,
 Не кланятись звітяжцям-ворогам!
 І ти такий! За те такий і гарний,
 І дорогий, коханий, любий мій!

Припадає до його.

К о в а л е н к о.

А що, як би ляхи нас подоліли?

О к с а н а.

Тоді б поліг в останнім бої ти.

К о в а л е н к о.

А ти?

О к с а н а.

А я? Чудний бо ти, Василю!..

К о в а л е н к о.

В неволю ти попалася б тоді.

О к с а н а.

В неволю—я?! На віщо глузувати?
Ні, смерть,—то мить, неволя—цілий вік...
Я до життя готова і до смерти:
Де будеш ти, то буду там і я.

К о в а л е н к о.

Голубочко, душі моєї сонце!
Мій світоньку! З тобою все ясне,
Без тебе—ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити б я не міг!

О к с а н а—пalko пригортаючись до його.

О цить бо, цить!.. А то тебе від себе
Не зможу я пустити!

Цілує його, потім одштовхує злеєнка.
Ну, іди!

К о в а л е н к о.

Іду, іду... Бо справді забарився...
Іде, але на порозі спиняється.
А відаєш, якая новина?
Грицько знайшовсь.

О к с а н а.

Невже? А де?

К о в а л е н к о.

В Ханенка.

О к с а н а — с у м н о .

І він туди!..

К о в а л е н к о .

Я з шанців сам пізнав...

І в посланця питавсь, — і той так каже...
Ну, вже піду... Я скоро і вернусь.

Vихід.

Вихід VIII.

О к с а н а *сама*. *Проходить по хамі, тоді сідає біля столу.*

Грицько знайшовсь... і б'ється за Ханенка...
І винна — я... Укупі ми зросли,
І плакали, й сміялися укупі...
Він покохав мене і певний був,
Що будемо ми вдвох із ним подружжям...
Та може так воно й було б, як би
Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,
Як засія на небі сонце... Так...
Як оддалась за Василя, — не стало
Тоді Грицька: ураз кудись він зник...
А се тепер у ворогів з'явився ..
І щирий він, і гарний, добрий був...
Ми вкупі з ним ділили сміх і слози:
Він батькові був тільки приймаком,

Але мені він братом був ізмалку.
 І жалко так, що з ворогами він...
 Як сталося, що він тепер з Ханенком?..
 Як все тепер поплуталось: хто був
 Учора наш, той з ворогами завтра...
 Се помилка його, і певна я,
 Коли б його могла я де уздріти,—
 Вернувся б він, їх кинувши, до нас.
Схиляється головою на руку й замислюється.

Вихід IX.

Б а б а Г о р п и н а *вихіде.*

Г о р п и н а.

Чи вернеться небавом пан Василь?

О к с а н а.

Ви хочете, бабусенько, вже спати?
 Лягайте, спіть! Чого ще вам товктись?
 Я Василя тут буду дожидати,
 І дам їому вечеряті сама.

Г о р п и н а.

Так я піду.

О к с а н а.

Ідіть та спіть, бабусю!
*Горпина виходе. Оксана знову сидить
 біля столу, замислившися.*

Вихід X.

Увіходить тихо Чоловік середнього зросту, в звичайній музичній одежді, білявий, з усами, без бороди. Увійшовши, озирається, не важучися нічого робити. Оксана, почувши його, підводить голову і відразу встає..., придувляється...

Оксана.

Се хто такий?.. Ой хто се?..

Пізнає. Боже правий!..

Чоловік.

Не пізнаєш?

Оксана.

Ні, я пізнала... ви...

Се, батьку, ви...

Пилипенко.

Се я... Чого ж злякалася?..

Поблідла чом?.. хиба я дикий звір?

Оксана.

Та ні, се так... се я... не сподівалась...

Я думала, що вас немає тут...

Пилипенко.

Та не лякайсь!.. Я не прийшов ганьбити

Тебе за те, що ти за Василя
 Свого пішла, від батька ვтікши нишком,
 До ворогів пристала...

Оксана.

Батьку, ні!
 Не вороги вони мені, а рідні.
 Той ворог нам, хто наш плюндрує край:
 Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

Пилипенко.

Мовчи уже, коли ще не клену!
 Я не про те тут маю розмовляти.

Оксана

А я про те: покиньте, тату, їх,
 Вернітесь до нас! Вас привітаем
 Як рідного, коханого ми всі...
 Любитиму, коритимусь!.. Верніться!

Пилипенко.

Облиш, кажу!.. Не в тім сьогодні річ!
 Повинна ти мене обрятувати:
 Сюди вночі я тайником уліз,—
 А поки тут ходив, то тайника
 Засипано,—зоставсь я мов у пастці.
 У бур'яні пролежав цілий день,
 А се добравсь по темному до тебе.

Оксана.

Але чого ж ви опинились тут?

Пилипенко.

А що тобі? За ділом опинився...
Рятуй тепер і випусти мене!

Оксана.

А як же вас я випущу? Всі брами
Скрізь замкнено, і вартові стоять.

Пилипенко.

То одури тих вартових, як знаєш,
А випусти відсіль мене мерщій!

Оксана.

Та як же я їх можу одурити?

Пилипенко.

Ти вимудрой! Ти знаєш ліпше це!

Оксана.

Дурить своїх? Ні, я того не хочу.

Пилипенко.

А ну облиш ти вигадки дурні!

Оксана.

Не вигадки,—не можу я зробити.

Пилипенко.

Не зробиш ти,—я проклену тебе!..
Я задавлю тебе!.. Пускай мене!

Оксана.

Не можу я!

Пилипенко.

У, проклята тварюка!

Проходе по хаті й вертаеться. Спокійніше.
Та слухай же! Розваж же, нерозумна:
Коли мене не випустиш вночі,—
Піймають же мене і накараютъ.

Оксана.

Я Василя прохатиму, щоб він...
Поможе він...

Пилипенко.

На його я не вірю.

Та й він не сам: є присуд військовий,
І завтра я на шибениці буду,
Чи голову катюга втне мені.

Оксана.

Ой, Господи!

П и л и п е н к о.

Та пожалій же батька!

Вже раз його ти скривдила так тяжко,
Тепер його на страту віддаєш.
Проллеться кров моя і упаде
На голову тобі: ти вбила, батька!
Моя душа на божий стане суд,
І я Йому, єдиному, на тебе
Жалітимусь...

О к с а н а.

Ой, Боже! що чинити?

П и л и п е н к о.

Жалітимусь: у неї не було,—
Скажу Йому,—жалю в жіночім серці.
Вона могла кріавий батьків труп
Без голови вбачати на помості,
Вона мене убила, се вона:
Карай її, мій Господи єдиний!

О к с а н а.

Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!

П и л и п е н к о.

Казатиму!.. У тебе серце добре...
Я ж батько твій, зростив тебе, кохав...
Тепер прошу: рятуй мене від смерти!..

О к с а н а.

Стривайте бо!.. подумаю... *Мовчить*. А, так!
Надумала!

П и л и п е н к о.

Надумала? Кажи ж бо!
Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
Маленькая у мурі... ключ у нас...

П и л и п е н к о.

Веди ж мене! Веди мерщій, не гайся!

О к с а н а.

Стривайте бо,—неначе хтось іде...

Прислухається.

Василь іде. Отам сховайтесь поки.

Я все зроблю, що сила буде,—йдіть!

Виводе батька в другу світлицю, сама вverteається.

Вихід XI.

К о в а л е н к о—*ввіходе.*

К о в а л е н к о.

Оксаночко, тут не було Карпа?

О к с а н а.

Не бачила його...

К о в а л е н к о.

А мав він бути...

А може він в пекарні дожидá?

Ти глянь піди! Нехай сюди увійде.

Оксана виходе.

Вихід XII.

К о в а л е н к о—сам, дивиться у слід Оксані.

От Бог послав мені оцей клейнод!..

І утомлюсь, і знеможусь без міри,

А ззирнимось, очима всміхнемось,—

І де вже та і втóма, і знемóга!..

Коли б її у мене Бог одняв,

То хоч і вмри, бо щó життя без неї?

Холодний світ без радощів і втіх,

Без щирості, без правди.. кров та бійка

Щоденная... гризеться з братом брат...

А нащо се?.. Велична річ—лицарство,

Я все життя із шаблею прожив,

А часом так подумаєш: мій Боже,

Вжескільки літвіровý слізах наш край!..

Як у раю могли б тут люде жити,

А ми той рай вже пеклом ізробили,

Руїною!.. Коли ж тому кінець?..

Бог відає, що б'юсь за правду й волю...

Та знає Він, що се—тяжке життя,

І посила душі людській на втіху

Пречистую, ласкаву та ясну

Жіночую подружню душу любу,—
Так і мені Оксаночку послав.

Вихід XII.

К а р п о,—козак немолодий, увіходе.

К а р п о.

От я й прийшов. Який же зáгад буде?

К о в а л е н к о.

Та загад сей такий: як хочеш ти,
Дак і берись, а ні—некай хто інший.

К а р п о.

Кажіть—який?

К о в а л е н к о—виймає листа.

Та от цидулу сю
Гетьмáнові Петрові доручити...
Тут більш на смерть, як на життя ідеш.

К а р п о.

Давайте лист!

К о в а л е н к о.

Ти лицарь щирий, брате!
Дак слухай же, як мусиш ти зробить:

Ти вдягнешся у свиту й вийдеш зараз
 В маленькую лівую браму,—там
 Униз іди; зійшовши на долину,—
 Йди до млина, мірошника знайди
 Пётра Гайду,—йому віддай цидулу:
 Хай він мерщій до Дорошенка йде...
 Він знає вже,—скажи, що се від мéне...
 Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

К а р п о.

А як його не буде часом дома?

К о в а л е н к о.

Тоді сам у Чигирин іди
 І там оддай цидулу гетьманові.
 Ось на тобі червінця на коня.
 Їдь день і ніч... Мені тебе не вчити,
 Ти знаєш сам... Не першого тебе
 До гетьмана з листом я ординую,
 Але нема ні вісточки відтіль:
 Всі посланці погинули без сліду.
 То сторожкий ти будь та бережкий,
 Щоб цілий був і щоб зробив ти діло.

К а р п о.

А як же я ввійду до міста знов?

К о в а л е н к о.

Ми підемо з тобою вдвох до брами,

Там вартовий і випустить тебе.
 Як вернешся, то мусиш ти сказати:
 „Брід перейшов“.—Се гасло тільки ти
 Та вартовий та я і будем знати—
 Воно тобі відчинить браму знов.
 Тепер же тут ніхто не може знати,
 Що ти пішов: се знаєш ти та я
 Та вартовий: певніша справа буде,
 Коли ніхто не знатиме про се.

К а р п о.

Нехай і так... То може б пан полковник
 Не брамою звелів мені іти,
 А випустив мене з садка у хвіртку,
 Дак тут ніхто мене б уже не вздрів.

К о в а л е н к о.

Не можна так: кущі-терни край брами,
 І лехко ти скитаєшся у їх,
 Тут—голо все, то скоро вийдеш,—зараз
 Тебе ляхи постережуть і вб'ють.
 Тепер ходім,—я проведу до брами.

Виходять обидва.

Вихід XIV.

Пилипенко—обережно визирає в двері і, бачивши, що нікого нема, увіходить. Згодом Оксана.

П и л и п е н к о.

Уже пішли... Ідіть собі здорові!

Який швидкий: „Нехай ніхто не зна!“
 А я почув і знаю ваше гасло!
 Потрапив я сюди в щасливий час:
 Підмовою чи зробиться з Лясковським,
 А знаючи, як увійти сюди,—
 Вже я зроблю!.. Коли б то вийти швидче!..

Оксана—*ввіходить швидко.*

Ходіть мерщій! Василь уже пішов.

Пилипенко.

Ходім, веди!.. А се тут недалеко?

Оксана.

Та тільки сад маленький перейти.

Виходять. Сцена який час порожня.

Вихід XV.

Лясковський, а тоді Оксана.

Лясковський—озирається.

Нема її... От не щастить ізнов!..

Побачити її саму хотілось...

А от—нема!.. А може там вона?

Зазирає в одні двері і в другі.

Ніде нема!..

Оксана — вбігає швидко.

Ой, хто се тут!.. Пан сотник...

Лясковський.

Еге, се я... Потурбував я пані?
Але я знат, що пані тут сама,
То і прийшов із шанців щоб сказати...

Спиняється.

Оксана.

Сказати — що?

Лясковський.

Багато є казать,
Та усього не виявиш одразу...

Оксана.

Сідайте ж бо!

Сама сідає.

Лясковський.

Еге, сідаймо... так... *Сідає.*
Дак з чого ж я почну?.. Хиба з такого?
Нема мені спокою вже давно...

Оксана.

Чого ж то так?

Лясковський.

Бо пані я побачив.

Оксана.

Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...

Лясковський.

Дак зрозумій, що я тебе люблю!

Оксана зривається з місця, Лясковський теж устає.

Ні, не тікай, дай все мені сказати!
Не вільний я!.. Кохання обняло...
Подужати його не маю сили...
Мовчав я все, але тепер такий
Надходить час, що годі вже мовчати:
Ще день, чи два - поляжемо ми всі;
Тебе ж люблю: не можу попустити,
Щоб смерть тебе забрала в час страшний,
І можу я тебе порятувати,
Але ж за те благаю в тебе я:
Не погордуй моїм коханням, пані,
До мене будь...

Оксана.

Ні, годі вже!..

Мені було б од вас піти відразу,
Не слухати тих божевільних слів;
Коли ж уже лишилась я, то мушу

Сказати так: як зважилися ви
 Таке гидке мені казати й грішне?
 Почтивості моїй, чесноті ви
 Як зважились таку вчинити кривду?
 Ідіте геть і більш не важтесь ви
 До нашої приходити господи!..
 А кривду сю—хай вам дарує Бог!

Лясковський.

Розгнівалась і слухати не хочеш...

Оксана.

Ідіте геть!—я вже сказала вам,
 І більше вас я слухати не буду.

Лясковський.

Гаразд! Дарма! послухаєш колись,
 І що тепер здається нецнотливе,
 Лякає так,—вже здається не таке,
 Як смерть тобі над шию зависне.

Vixodec.

Вихід XVI.

Оксана—сама.

О, Господи, яка гидота се!
 За віщо він мене образив, скривдив?
 Помітив що в мені такого він,

Що зважився прийти мене схиляти
 Покинути під ноги честь свою?
 Які слова, чи погляди, чи вчинки
 Моїйому ту зважність надали?
 Не знаю я, а кров кипить з образи!..
 Казати се Василькові, чи ні?..
 А вже ж, що ні! Є клопоту багато
 У його й так,—то нащо сей новий?
 Йому тепер спокою в душу треба.. .
 І добре се надумалася я,
 Що зважилась про батька не казати:
 Сказала б я,—що б мусив він тоді?
 Коли б оддав на суд у раду батька,
 То певна річ, що присуд був би—смерть;
 Коли б його пустив із міста нишком,
 То мусив би тоді Василь немов
 Ізрадити своїх, а се погано,
 І мук йому без міри завдало б;
 Тепер же все зробилось тишком-нишком,
 Не зна Василь, не зна про се ніхто ..
 Тоді колись, як знімуть сю облогу,
 То роскажу я Василеві все,
 Тепер же—ні! Навіщо турбувати?

Вихід XVII.

К о в а л е н к о—*vviходе швидко.*

К о в а л е н к о.

Ну, ось і я! Діждалася мене?

Оксана.

Кидаеться до його ї припадає йому на груди.

Василичку!.. мій орле ти, мій світе!..
Єдиний мій, найкращий, дорогий!..
Ти все мені!.. мое життя, мій раю!

Коваленко.

Hi, ти—мій рай, мое життя і світ!..

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Одміна перша.

*Світлиця в господі в сотника Лясковського,
вбрана підхоже до того, як і в Коваленка, але мен-
ша ї простіша. Ніч, на столі свічка.*

Вихід I.

Лясковський—сидить за столом, перед їм
стоїть Крутко, немолодий козак.

Лясковський.

Дак мовиш ти, що хилуються до нас?

Крутко.

Та ще і як! Я з панського росказу

Усім одно у вуха все турчу:
Що в нас тепер полковник сей поганий...

Лясковський.

Ну, а про те... про мене закида?

Крутко.

А як же ж ні!.. Казав, ласкавий пане!
Нам сотника Лясковського, кажу,
Полковником годиться обірати,

Лясковський.

То що ж вони?

Крутко.

Багато пристає
На вашу мосць... а інші Коваленка
Обстоюють.

Лясковський.

А ти їх припечи:

Ти нагадай сьому, як пан полковник
Його колись покривдив,—накарав
За те, що він... Ні, не кажи за вішо,
А за ніщо, кажи... Тому закинь,
Що міг би він уже значнішим бути,
Але сього полковник не дає,
А буде він значним тоді, як стане

Полковником Лясковський... Ще кому
 Ти просто дай горілки, щоб напився,
 Чи таліра йому ти в руку вкинь,
 Коли не п'є...

Крутко.

Я ж і роблю так саме.

Лясковський.

Усякому ти щось лихе скажи
 Про Василя,—вигадуй там що знаєш,
 Та тільки так бреші, щоб не вклепавсь.

Крутко.

Та знаю як,—мене сього не вчити.

Лясковський.

Хто наріка на сю облогу,—тим
 Скажи, що се через його упертість
 Та через те, що недотепний він:
 Коли б не він,—давно б кінець облозі.
 А хто кричить, що треба йти на смерть,
 Тому скажи: Василь оддатись хоче
 Ляхам і вже з Ханенком наклада...
 Тим і людей мордує він, щоб врешті
 Знемігшися, всі лекше підлягли.

Крутко.

Вже декому й казав... і вірють добре.

Лясковський.

. А коли хто і віри не дойме,
 Та все якась народиться невіра
 До Василя: „А може щось і є?“
 Подумає і неймовірний часом...
 І вже не так повірить він йому,
 Як трапиться, що треба буде віри.

Крутко.

От тільки ще той клятий дід Остап:
 Він серед нас велику силу має,
 Шанують всі його, що лицаръ він
 Уславнений і ранами окритий,
 Козацькї звичаї знає всі...
 Я закидав йому:— „Дурниця“—каже,
 „Ти не плети дурниць!“—Коли б же він
 Та прихиливсь,—за їм би й ті шугнули,
 Шо ще тепер хитаються вони.

Лясковський.

А ти йому червінчика...

Крутко.

Не візьме!..

Та я його злякаю: я впевню,
 Що зраджує полковник. Як повіре,
 То ворогом страшним тоді йому
 Він зробиться.

Л я с к о в с ь к и й.

Роби вже як там знаєш!
 Полковник я,—хоружий в сотні—ти.
Дає проши.
 Ось на іще побрязкачів блискучих,—
 Багато сим прихилиш ти... Іди!
Крутъко кланяется и виходе.

Вихід II.

Л я с к о в с ь к и й—помовчавши.

Полковницький пірнач...блищить він гарно...
 Ото тоді пануй і роскошуй!..
 Дурні! дурні! Клопочутися, гризутися,
 За рідний край говоруть, за народ...
 А що мені той рідний край? на віщо?
 Як добре жить, то там і рідний край,
 А як що зло,—на чорта він іздавсь?
 Про волю ще на юднюю торочутъ...
 Все чорт зна що! Йому горілки дай,
 Уп'ється він, то й байдуже про волю:
 Лизатиме він чоботи тобі.
 Тоді вона, та воля, є в людини,
 Коли бряжчатъ червінці у руках,
 Тоді усе, що тільки заманеться,
 Все зробиться!.. Такої волі й я
 Добуду ось... Коли б же пощастило!..
 Щоб більше він на шиї не сидів,
 Огидний сей!.. Тоді уже й Оксана...

Ой-ой, ой-ой!.. То ласоці такі,
 Що тільки їх хоч трошки нагадаєш,
 То так тебе мов опече всього!..
 А як вона нагнівалась на мене!..
 Тоді немов ще краща стала враз...
 Вже сердсь тепер: твоя ще поки воля!
 А скоро я приборкаю тебе,—
 Не сердиться ти будеш,—цілувати!

Вихід III.

Старовський та Жилинський увіходять.

Старовський та Жилинський.

Добри-вечір!

Лясковський.

А, прόшу до господи!

Старовський та Жилинський скидають керей.

Сідайте бо! Давно вже челядь спить,
 І нас ніхто почути тут не може,
 То вільно нам розмовитися в сей час.

Старовський.

Надумав се пан сотник щось цікаве.

Лясковський.

Цікаве—так! Ми мусимо гуртом

Порадитись, щоб знати, що чинити,
Бо справа се великої ваги.

Жилинський.

А ну, кажи, послухаєм про справу.

Лясковський.

Мені до рук потрапив лист один...

Жилинський.

Від кого ж лист?

Лясковський.

Від гетмана Ханенка.

Жилинський.

Ханенка? Йó?

Старовський.

Невже?

Лясковський.

Ато ж, кажу.

Старовський.

А що ж стойть написане в цидулі?

Лясковський.

Хай пан суддя читає сам її. *Подав листа.*

Старовський—розігортає й дивиться спершу на підпис.

Ханенко, так... Ну, будемо читати!

Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з сим листом нашим певного чоловіка, сподіваючись, що сим тебе і інших обачніших з старшини вашої до перестанку пролиття крові християнської нахилимо. Поневаж уже два тижні тая кров проливається і ще більше. Її пролито має бути, як звітязьким робом до Калнику вступимо. Рач ваша милості на тоє уважно глянути, іж ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілка день поддатися мусите. Ліпше вам будеть на ласку нашу oddатися, аніж караня строкого за упартості дознати. За дурницєю полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть; то могл би ваша милості, полковницький пірнач до рук узявши і розважніших із старшини вашої до себе приєднавши, тоє вчинити. А що такий вашої милости і товариства учинок без нагороди доброї маєтками, чи золотими червоними не лишився би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милости ніхто видерати не мав би. Рач же,

розваживши тое, мені пилну а пилну і щиру
одповідь подати. Року Божого 1671-го Октомв
рія...“

Оде і все. *Мовчать який час усі.*

А що сказав пан сотник
Тому, хто дав йому цього листа?

Лясковський.

Що відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів,—
На те я вас тепер оце й покликав.

Старовський.

А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до вваги?

Лясковський.

А що ж тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно—нам витримати несила,
Не схилимось,—то шию нам нагнуть,
Послухаєм—зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати нам в огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занапастим, і місто,
Віддавши ж—ми зарятуєм все,
Та і сами не будемо без зиску.
Ви згодились попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі

Змагаться нам, то скинем Василя,
 Коли на те до нас він не пристане,
 Та й скоримось Ханенкові. Сей час
 Уже прийшов: не витримаєм далі.
 І склалось так тепер нам добре все,
 Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
 Прохад нас,—то се ще й ліпше нам:
 Ми можемо так більше вторгувати.
 Тим я й кажу: берім, коли дають,
 Бо час мине, то може все пропасти.

Жилинський.

Та се то так... та штука є одна...

Лясковський.

Кажи—яка, то може і зарадим.

Жилинський.

Ну, дастъ гетьмáн маєтків, талярів
 По сотні-дві... І ще тобі до того
 Полковництво...

Лясковський.

Написано про се...

Хиба не в лад?

Жилинський.

Hi, не про те, а ось що:

Вам добре двом: полковницький пірнач
 Уже давно вві сні пан сотник бачив,—
 Тепер його й рукою досягне.
 І пан суддя теж плату добру має:
 Полковника ненавидить він так,
 Що добре б дав, аби помститись можна...
 За віщо се,—не відаю того...

С т а р о в съ к и й.

‘Він ворогом мені давно вже стався:
 Образою великою вразив
 Мене він раз...

Л я с к о в съ к и й.

Яка ж була образа?

С т а р о в съ к и й.

Прилюдно він назав мене колись
 Утисником і ще зганьбив словами.

Л я с к о в съ к и й.

А зашо ж то?

С т а р о в съ к и й.

Та за дурницю все!
 Там козаки-сусіди есть у мене,
 Дейнеченки... супліку подали,
 Що ніби я їх утискав, що ніби

Я батожжам їх бив, а то усе
 Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
 Ще й на суддю! І він мене тоді
 Утисником назвав, ганьбив... забути
 Не можу я... Давно я заприсягсь
 Помститися, полковництво відняти
 У його й все...

Жилинський.

Ото ж і буде так!
 От пан суддя і має нагороду!
 Oprіче тих маєтків, талярів,
 Один бере пірнач, а другий—помсту,
 А що ж мені?

Лясковський.

Маєтність, гроші...

Жилинський.

Ге!

Te маєте і ви та ще і надто,
 Мені ж нема додаточка того.

Лясковський.

Як так—бери! Про те всі будем дбати,
 Щоб сотником ізроблено тебе.

Жилинський.

Оце гаразд! Так ліпше й приставати.
 Та тільки вже щоб слова не ламати!

Лясковський.

Не зломимо! Як я сказав, то певне.
 Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
 Що думає — не хоче нам сказати.

Старовський.

Я пристаю.

Жилинський.

Оде так і гаразд.

До Лясковською.

А де сей лист пан сотник взяв? од кого?

Лясковський.

Вночі я йшов учора: аж дивлюсь,—
 По хлопському убраний хтось підходе,
 Дає листа... Я в його роспітавсь:
 Він ізнайшов отой тайник підземний
 Та й вліз сюди... Я наказав йому,
 Щоб зараз він назад вертавсь, а вранці
 Засипали ми тайника того.

Жилинський.

Бач, бісові,— знайшли ж тайник, а наші
 І байдуже!

Старовський.

Бо так він обваливсь,

Заріс увесь кущами й дерезою,
Що всі його забули вже давно.

Лясковський.

А сей, бач, знат про його: він у місті
Колись бував. І знаєте ви—хто?

Жилинський.

А хто? Кажи!

Лясковський.

Полковниці се батько.

Старовський.

Невже? Свирид? Бач, де він обізвавсь!

Жилинський.

А хто ж то є? Про його я не знаю.

Старовський.

Він з Винниці був міщанин,—там с
У його двір... Водився з козаками
Ще здавна він... лестивсь і до ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка...

Лясковський.

Тепер же знов з Ханенком наклада...

Він там у їх за осавулу в сотні...
 На вигадки премудрий, дак його
 Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
 А хитрощів зажити треба їм.

Жилинський.

А як же наш йому зробився зятем?

Старовський.

Так і зробивсь... У його ся дочка
 Одна була, та ще приймак... За пана
 Багатого віддать її хотів.
 А тут Василь підскочив, та вернувся
 Із гарбузом, бо був тоді малим
 Хоружим він у сотні... Дак Оксана
 Сама тоді вже утекла із ним.
 Розлютувавсь Свирид і відцурався
 Навік дочки.

Жилинський.

Дак он се через що
 Він хоче сам занапастити зятя!...

До Лясковського.

Того ж ти так на раді обставав
 За те, щоб нам з ляхами биться й далі?

Лясковський.

Так ліпше ми захистимо себе:
 Як будемо кричати скільки сили

Про ворогів треклятих та про бій,
 То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
 Ми ж нищечком ізробимо своє.
 Та ще і те: коли б сам Коваленко
 Ляхам оддавсь,—пропали бариші!

Старовський.

А як же ми умовимся з Ханенком?

Лясковський.

Я завтра сам із Кальника піду
 Вночі до їх і там з самим Ханенком
 Погоджуся.

Старовський.

Се до ладу... іди!

Лясковський.

А мій Крутко підкручує тут добре.
 Багато вже до нас прихильних є.

Старовський.

Нам їх тепер ще більше буде треба:
 Як Василя приборкаєм, то все
 Ізробимо, а з ним, то важча справа.
 Силкуймося, щоб прихилить народ.

Лясковський.

Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й ширі ми.

Жилинський.

А що ж, ходіть! Обійдемо та й спати.
Вдягаються й виходять. Завіса спадає.

Відміна II.

Ніч. Майдан серед Калнику великий. Будинки старосвітські: вікна вузькі, покрівлі гонтсві й солом'яні, високі й гострі. Ніч не місячна, але досить видко. Чути, як перегукуються варта: „Вартуй! Вартуй!” — чукає з одного боку, „Вартуй!” — озвивається з другого, а ще десь далі ледві чуті: „Вартуй!”

Вихід IV.

Як одслонюється завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом чути ходу. Виходять Лясковський, Старовський та Жилинський, ідучи через майдан од Лясковського до шанців.

Лясковський.

То правда є: сього Ханенка знаю;
Він так як пес виля своїм хвостом

Туди й сюди... Та нам про те байдуже,—
Аби свого хотъ з чортом досягти.

Старовський.

Протів ночі не поминай його!..

Лясковський.

Ат, вигадки!.. А що се галас наче?
Ба ні, се спів.

Старовський.

І справді щось співа.

Лясковський.

Який се біс тепер співати сміє?

Вихід V.

Чути туртовий спів; пісня наближається, голоснішає. Виходить турт—чоловіка десять козаків трохи на підпітку. Безладно йдуть, співаючи:

Гей гук, мати, гук,
Де козаки п'ють.
І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть!

} 2

Куди вони йдуть,
Там бори гудуть,
Поперед себе та вражих ляхів
Облавою пруть!

} 2

Зібрались вони
Під рясні дуби
Та чекають отамана
На раду собі. } 2

Отамане наш,
Не дбаєш за нас,—
Ось бач—наше товариство
Як розгардіяш!.. } 2

Лясковський.

А чого б же воно, бісові сини, не було
розгардіяшем, коли ви, отак упившися, серед
ночі галасаєте?

Козак 1.

Отамане наш!.. Ми ж хоч і впилися, дак
за твої ж і гроші... Йй же Богу та й годі!.. Ти ж
їх сам нам давав та ще й казав: „Нате вам,
хлопці, бо я сотник добрий“. І ми хлопці доб-
рі, а в жидівочки Рухлі горілка прихована...
Дак ми за твої гроші й теє... За твої гроші й
за твоє здоровля, бо ти ж у нас сотник доб-
рий... Ти ж давав...

Лясковський.

Давав, бісова патяко, давав!.. Але хиба я
вам казав упиватися?

*) Уся пісня співається за сценою, на сцені тільки
два останні вірші.

К о з а к 2.

Та ми, пане отамане, се й без казання
знаємо.

Л я с к о в с ь к и й.

Хоч би вже трошки пили, а то так!..

К о з а к 3.

Сама душа міру знає! Чоловік не скоти-
на: більше відра не вип'є.

Л я с к о в с ь к и й.

Та ще й зіпаете на все п'яне горло! Цить-
те мені зараз, а то як почує полковник, то він
ізвелить вас до гармати прикувати.

К о з а к 3.

А нам начхать на полковника, бо ми лю-
бимо сотника!

К о з а к 1.

Щоб я здох—любимо! Давай я тебе, па-
не сотнику, поцілую! *Обнімаючи цілує.* От доб-
рий сотник!.. Не гордий!

Д е х т о з к о з а к і в.

А не гордий!.. Hi!

К о з а к 3.

І випити дає..

Л я с к о в с ь к и й.

Чуєте ж, хлопці: цитьте, не ячіте! Ви ж знаєте, який полковник лютий. Мені ж вас жалко.

К о з а к 2.

Ой спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!..

Л я с к о в с ь к и й.

Ну йдіть же, хлопці, та лягайте спати!.. Та нищечком... щоб вас ніхто не чув! А то вдруге ніколи й шеляга не дам за вас шинкарці.

К о з а к и.

То й підемо!.. Чому не піти?.. *Vixodjutъ.*

Вихід VI.

С т а р о в с ь к и й.

На віщо се ти гроші їм даєш?

Л я с к о в с ь к и й.

Та кат їх знат, що так вони нап'ються!

А чим таких на свій прихилиш бік?
Дай випити, то зараз і не гордий,
І добрий він, а там і потягли
На раді всі за того, хто не гордий...
Ще поки хай уже собі поп'ють,
А згодом ми приборкаєм се бидло.

Вихід VII.

К о з а к — убіве.

Гей, пане сотнику, біда!.. біда!..

Л я с к о в с ь к и й.

Яка біда?

К о з а к .

У нас ляхи у місті.

Ж и л и н с ь к и й.

Та не бреши!

К о з а к .

Коли брешу, то хай
Я не діжду і праведного сонця!

С т а р о в с ь к и й.

Та де ж вони взялись?

К о з а к.

А чорт їх зна!
Мов із землі,—так вироїлись зразу.

Вихід VIII.

Білоченко та Крицький з козаками.
Білоченко—убігає з козаками.

Де вороги?.. казали, що ляхи...

Крицький—з другого боку, з шаблею в руках,
за їм теж козаки.

Хто про ляхів гукав? А де полковник?

Л я с к о в с ь к и й.

Не відаю.

К о з а к—убігає.

Ляхи!..

Б і л о ч е н к о.

Та де ж вони?

К о з а к.

На варті я біля лівої брами
Стояв тоді... Ой, дихать не дає!..
Із вечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто вночі,

Постукавши, такеє скаже гасло:
 „Брід перейшов“... Я тільки упустив—
 Дивлюсь: ляхи... Пан Горленко там з їми...
 Але йому вже сили не стає...
 Прислав мене... благає він посилку...

Л я с к о в с ь к и й.

Дак он як се!.. Дак се вже зрада в нас!
 Ляхів пустив полковник сам у місто!

Б і л о ч е н к о.

Що плещеш ти?

Л я с к о в с ь к и й,

Хиба ж ти сам не чув?

Вихід iX.

К о в а л е н к о—вбігає з шаблею в руці.

К о в а л е н к о.

Що сталося? Гукали,—ворог в місті?
Чути стріляння.

Л я с к о в с ь к и й—до *Жиминського та до Старовського.*

Кричіть бо ви мерщій, що зрадник він!

Старовський.

А ти ж де був, що ти того не знаєш?

Коваленко.

Я дома був...

Жилинський.

А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!

Коваленко.

Не розберу ніяк, про віщо мова.

Лясковський.

Не розбереш? Про те, що зрадник ти!

Коваленко—з притиском та поважно.

Що ти посмів мені сказати зараз?

Лясковський.

Те, що ти чув!.. Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Він упустив, і увійшли—ляхи.

Коваленко.

О, Господи!.. Невже? Мерщій до бою!..

Старовський.

Ні, постривай! ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов,—не пустимо вже більше!

Жилинський.

А вже ж, що так! Його спинити треба!

Лясковський.

Попавсь тепер! Не викрутишся вже!

Старовський.

Невільний ти, бо учинив ти зраду.

Чути стріляння й бойовий галас.

Коваленко.

Не зрадник я!.. Я свідчусь Богом—ні!
Як сталось це—і сам тепер не знаю...
А тільки я нічим не завинив,
І потім сам я викрию всю справу...

Жилинський.

Не слухайте!.. Беріть його, в'яжіть!

Коваленко.

Мене в'язати?.. А, бісова пащёко!
Мовчи мені!.. Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?

Білоченко.

Брехня усе! Не віrimo тому!

Крицький.

Не вірю ї я!

Голоси.

I mi!.. I mi не віrim!

Чути стріляння.

Лясковський.

Не віrite? А він ляхів пустив
І зараз всіх оддасть нас на поталу.
Полковнику! не вільний більше ти,—
Віддай пірнач і підеш до в'язення.

Bere його за плече.

Жилинський—хана Коваленка за руку.

Віддай пірнач!.. в залізо!.. до тюрми!
Чути стріляння.

Коваленко—щетнувшись і відіпхнувшись Лясковського й Жилинського.

Від мене геть!.. Ви чуєте, там б'уться!
На завтра суд!.. Тоді мене судіть!
Тепер же час не судній,—треба битись.

Високо шаблю піднявши, шкає.

Гей, козаки, панове молодці!
 За мною всі! Не даймось ворогам!
Кидається до бою, а за їм усе козацтво.

К о з а к и.

Не подамось!.. Времо—не подамось!
Лясковський, Старовський та Жилинський якийсь
час вагаються, але потім і вони вибігають.

Завіса.

ТРЕТЬЯ ДІЯ.

Майдан серед міста той, що ій учора.

Вихід I.

Чути, як забубнено у вітшові бубни. Через майдан ідуть два О кличники.

О кличник 1.

У раду!.. в раду!.. в раду!

О кличник 2.

У раду!.. до суднього кола! *Проходютъ.*

Вихід II.

Козаки зіходяться. Вони приходять увесь час, аж поки старшина поприходить. Між козаками Крутко.

К о з а к 1.

Дак оце ми полковника судитимем?

К о з а к 2.

А що ж із того суду буде?

К р у т ь к о.

Коли провинив, то шию втнемо.

К о з а к 1.

Так то й утнеш полковників!

К р у т ь к о.

Скоро стався зрадником, то не став полковником.

К о з а к 1.

А так! час гарячий, войовий... Змилування під такий час нема.

К р у т ь к о.

Ще б пак! Мало не загинуло місто через його.

Денис, кремезний, трохи сивий козак, що надійшов тим часом.

Через його? Може через вас?

К о з а к 3.

Овва! Чого ж то через нас?

Д е н и с.

Бо ви замість щоб одбиватись,—судити його заходилися. Як би він подався та не крикнув: „До бою!“ та не кинувся, то що тоді було б? Поки б ви тут судили його, а тим часом вороги все місто поняли б.

К о з а к 1.

А що правда, то не брехня. Як кинувся він,—мов лев який!.. Так усі за їм і шугнули!.. Та як поперли ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділися!

К р у т ь к о.

Авжеж! А сам ворогам гасло подав, щоб увійшли.

Д е н и с.

А ти чув?

К р у т ь в о.

Нáшо чути, коли й так видно? Коли ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.

Д е х т о.

А певне!.. Вже ж не як!

Козак 4.

Щоб такий чоловік та таке зробив?!

Козак 5.

Та такого друзяки полковника другого й
немає!

Крутъко.

Уже й другяка! А то не твого брата він
прикував до гармати?

Козак 5.

Та се правда...

Денис.

А то й не треба було? Упився й побився
з жидівкою! Хиба се личить козакові?

Козак 4.

А я таки знову своє: зроду-звіку не пойму
віри, щоб він ізрадив.

Козак 3.

Бо дурень!

Козак 4.

Сам еси дурень, а мене маєш так узивати?

Xанає його за ґруди, добуваючи шаблю.

Г о л о с и.

Годі вам, годі!.. Це ж не шинк, а рада!..
 Чи ви показилися?.. Розніміть їх!
Козаків рознімають.

Вихід III.

Баба Горпина проходить через майдан і стрівається з Денисом.

Г о р п и н а.

А що се тут, Денисе? Чого се зібралася рада?

Д е н и с.

Хиба ж не відаєш?.. Полковника судитимуть.

Г о р п и н а.

Як то полковника судитимуть? Зáщo?

Д е н и с

Бо він посланця з міста послав і гасло сказав вартовому, щоб на те гасло назад його впустив... А ляхи про те гасло якось і довідалися. Дак оце тепер і судитимуть... мов би то він ляхам гасло переказав і їх до міста пустив.

Горпина.

Ой, лишенько!.. Яка ж неправда на чоловіка!

Крутько.

Іди собі, бабо, йди!.. тут нема чого стояти!

Горпина.

Та я не стою, я за ділом ішла... Оде біда!..
Треба піти пані Оксані сказати. *Виходить.*

Вихід IV.

Дід Остап.

Д. Остап, старий, увесь білый, приходить й скидаючи шапку:

Здорові, дітки! *Всі, хто поблизу, скидають шапки, кажучи:* Здорові, діду Остапе!

Денис.

От нехай дід Остап скажуть, чи то ж по правді на нашого полковника казати, мов би він ізрадник?

Д. Остап.

Чи він ізрадник, а чи ні, то те на раді побачимо, а що туди воно хиле, то се й я скажу.

К р у т ь к о.

А бач!.. А бач!.. Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема над діда Остапа мудрішого... то вже як дід Остап і скажуть, то так воно й є.

К о з а к 2.

Так! так!

Щ е д е х т о.

Авжеж, що так!

Д. О с т а п.

Я, дітки, сес вже знаю... По світах бував...

К о з а к 3.

Покажемо вам на раді, який ваш полковник!

К о з а к 5.

К бісу такого полковника!

К о з а к 6.

Пана сотника Лясковського за полковника!

Г о л о с и.

Чи ба, куди стріляє!.. А не діжде він того ніколи!

Инші голоси.

Діжде! Скрутимо в'язі вашому Коваленкові!

Денис.

За ту горілку, що вчора вассотник напував?

Козак З.

А ти бачив?

Денис.

Ніколи нам було бачити: ми билися з ляхами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви хропака затинали.

Дехто.

Га-га-га!.. Оце дак так! У самісіньке око вцілів.

Козак 1.

Цитьте, отамання йде!

Вихід V.

Все стихає. Повагом, з урядовими клейнодами в руках, іде старшина: Лясковський, Стартовський, Білоченко, Жилинський, Горленко. Підходючи здоровкаються, беручись за шапки.

Здорові, панове молодці!

К о з а к и.

Доброго здоровля, панове отамання!

Л я с к о в с ь к и й.

Чи вже усі зібралися у раду?

Г о л о с и.

Та вже усі... Полковника нема...
І писаря...

С т а р о в с ь к и й.

А не гаразд!.. не добре!..
Зібралася громада, дожида,
А він там десь ще дляється, бариться...

Ж и л и н с ь к и й.

Мов не його судитимете ви,
А сам він нас.

Л я с к о в с ь к и й.

Він не шанує ради.

Б і л о ч е н к о.

Поспіємо!.. От зараз прийде він...
Нема чого заздалегідь горлати...
Та он і йде...

Г о р л е н к о.

Іде... і писарь з ним...

Вихід XI.

Василь Коваленко—з полковничь-
ким пірначем у руках; Лаврін Крицький,
писарь, з каламарем біля пояса і з шаблею при бо-
ку; в руках сувій паперу.

К о в а л е н к о—скидаючи трохи шапку.

Здорові, панове-молодці!

Д е х т о.

Здоров і ти!.. *Xто скида шапку, а хто ні.*

К о в а л е н к о.

Ну, раду починаймо!..

Стаютъ такимъ ладомъ: козаки стоять півко-
ломъ, а посерединѣ Коваленко, праворуч суддя
Старовський, біля його Лясковський
та Жилинський, ліворуч писарь Криць-
кий, Білоченко, Горленко. Спереду
Дід Остап, Денис.

С т а р о в с ъ к и й.

Хто ж зніме річ?

Л я с к о в с ь к и й.

Та хто ж, коли не ти?
 Єси ж суддя, а се в нас суднє коло,
 То вже ж тобі і бути речником.

Г о л о с и.

Хай буде так!.. Суддя нехай питає!..

С т а р о в с ь к и й.

Спасибі вам, панове молодці!..
 Ось слухайте ж, панове отамання,
 Громадській мужі і ви усі
 Товариші і братчики козацтво!
 Що сталося учора—звісно всім:
 Упущено ляхів до нас у місто,
 А вартовий їх сам же і пустив;
 Нехай тепер він нам і оповість,
 Як сталося те.

В а р т о в и й—виступає з-за стовпича.

Та сталося так воно:

Вночі когось приводе пан полковник...
 По темному не розібрав я—хто...
 Звелів його він випустити в браму,
 Тоді сказав: „Коли хто уночі
 Постукає до брами й гасло скаже:
 „Брід перейшов“, то ти того пусти“.
 Я довго там стояв, було все тихо,

А далі, так опівночі вже,—стук
 У браму щось. Питаю: хто там стука?
 Воно ж мені: „Брід перейшов,—пости!“
 Я відчинив—коли їх ціла купа...
 І оком я змигнути не поспів—
 Всі як сунутъ!.. Мене з їх хтось удариив,
 Додолу збив... Коли на щастя тут
 Пан Горленко настиг, і бій зчинився...
 А потім я до вас ото прибіг...

Старовський.

Полковнику Василю Коваленку!
 Чи так було, як вартовий казав?

Коваленко.

Увечорі учора я покликав
 Карпа Ганька до себе й наказав,
 Щоб він удаєсь у просту свиту й вийшов
 У браму ту; щоб у долині він,
 Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
 Йому мою цидулу доручив
 І наказав, щоб той до Дорошенка
 Відніс листа; Карпові ж я звелів
 Верратися. Коли ж Петра не буде,
 То сам нехай до гетьмана іде...
 Всі посланці, яких ми посылали,
 Погинули: я, зради боячись,
 Так нищечком послав Карпа, що знати
 Не міг ніхто... то й вартовий не знати,

Хтό йде й чого... Карпа я сам приводив,
 Сам випустив, і так усе було,
 Як вартовий нам зараз оповів.

С т а р о в с ь к и й.

Іще скажи: чи міг почути хто,
 Як ти казав Карпові й варті гасло?

К о в а л е н к о.

Я думаю: ніхто того не чув.

С т а р о в с ь к и й.

То з двох одно тепера має бути:
 Або се ти переказав ляхам
 Про гасло те, щоб увійшли до міста,
 Або зробив ту зброянню вартовий.

В а р т о в и й.

Я не робив того, я свідчусь Богом!..
 Пан Горленко те знає, ввесь той час
 Він там стояв, біля гармати зараз...

Г о р л е н к о.

Я оддалік стояв, і бачив я,
 Як посланця приводив пан полковник;
 Розмови їх почути я не міг,
 А бачив все: нікуди не відходив
 Сей вартовий, не розмовляв ні з ким.

Старовський.

То і не міг ляхам сказати гасло...
Полковник же...

Крицький.

Міг виявить Карпо...

Лясковський.

Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми ж усі тут знаємо Карпа.

Голоси.

Та знаємо!.. Людина певна дуже!

Білоченко.

Могли його вхопити там ляхи
І муками примусити сказати.

Старовський.

Він не такий, щоб мук яких злякавсь:
Мордовано уже його аж двічі,
Як попадавсь до рук він ворогам,—
Чи ж виявив хоч кришечку він їм?

Голоси.

Та що ї казать! Душа в Карпа—то криця!

К р у т ь к о.

Умре, а вже не пустить пари з уст.

Л я с к о в с ь к и й.

А де ж Карпо? Чи вже він повернувся?

Г о л о с 1.

Нема його.

Г о л о с 2.

Не видно вже давно.

С т а р о в с ь к и й.

Що мовиш? га?

Г о л о с 2.

Та ще як позавчора
Ходили ми на віправу вночі,
То я його, вернувшись, й не бачив.

Л я с к о в с ь к и й.

А вас тоді ляхи напали там
І вбили...

Г о л о с 2.

Двох...

Лясковський.

То може й трьох убили:
Ще і Карпа?

Старовський.

Хто ще тоді ходив?

Голоси.

Я!.. Я ходив!.. І я!.. І я!.. Ми троє...

Старовський.

Чи бачив хто, щоб повернувсь Карпо?

Голоси.

А хто ж його тепер згадає?.. Наче
Не бачили...

Коваленко.

Не бачили ви? як?
Та він же був! Згадайте ліпше ви!

Голоси.

Та може й був, а може ні—не впомку...

Старовський.

Ото ж то й є!.. От бачите ви всі,

Що не вернувсь Карпо тієї ночі,—
То й не його полковник випускав.

К о в а л е н к о .

Кого ж? Скажи!

С т а р о в с ь к и й .

Хиба про те я знаю!
А може хто приходив од ляхів,—
Ти й випустив, йому сказавши й гасло.

К о в а л е н к о .

Обібрано тебе, щоб речником
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді,—смертним босм
Я б допевнивсь, де право ти здобув.
Собі таке, щоб смів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!
Та ти—речник... Панове отамання,
Громадській мужі і ви усі
Товариши і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут між вами козакую,
Ви бачити сами могли, чи я
Коли хиливсь до ворога лихого?
Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю,
Ви знаєте: я боронив її!..

А він плямить великою ганьбою
Тепер мене!.. Чи вірите тому?

Голосів кільки.

Не віrimо!.. Хиба ж таки не знаєм?..
Не віrimо, щоб ти лихе зробив!

Коваленко.

Коли б я міг таке страшне вчинити,
Коли б хотів я зрадити братів,—
Не кинувсь би учора я до бою,
Я б не спинив лукавих ворогів,
Я б попустив їм тут запанувати...
Не відаю, як сталося се так,
Що всі Карпа не бачили: він мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора день,
А ввечері його з листом послав я.
Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він призвавсь на муках...
Тут сталося щось... його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу,—
Ми знайдемо, хто зраду сю вчинив,
Скараємо за сю тяжку провину.

Голоси.

Гаразд!.. Гаразд!.. От добре промовля!
Шукатимем усі того злочинця,
Ізнайдемо.—то смерть тоді йому!

Вихід VII.

О к с а н а—вбігає, задихавшиесь.

Стривайте бо!.. Помилуйте для Бога!..
 Не винен він, нічого не зробив...
 Не заробив ніякої він карі...
 Я знаю!.. я...

Спиняється, задихавшиесь.

Л я ск о в с ь к и й.

Та що там знаєш ти!

О к с а н а.

Ні, се не він!.. Я зараз ось... я зараз...
 Догадуюсь, що винна в сьому я...

Б і л о ч е н к о.

Та як се?.. Ти?!..

К о в а л е н к о.

Оксано, ти вчинила?..
 Та що бо ти!.. Не може бути, ні!..
 Ти не могла такого учинити!

К р и ц ь к и й.

Чи то ж могла ти зрадити нас, пані?
 Тому ніхто з нас віри не пойме.

О к с а н а.

Мені усе Горпина росказала...
Не так воно!.. Скажу вам, як було...

К о в а л е н к о.

Кажи усе, та тільки щиру правду,
Чужих провин на себе не бери.

О к с а н а.

Ні, не візьму... До мене батько вчора
Із табору ворожого прийшов...

Г о р л е н к о.

Чий батько?

О к с а н а.

Мій... На сором мій, на горе
Він не своїх боронить,—ворогів.

Б і л о ч е н к о.

Та як же б він пройшов сюди у місто?

О к с а н а.

Потайником він позавчора вліз...
Іще ж тоді ви там не засипали...
А як уже засіпали,—не міг
Він вилісти і смерти сподівався.

Тоді згадав, що в його є дочка,—
 Прийшов, благав щоб я його пустила...
 Карав мене він словом дошкульним,
 Прокльонами страшними нахвалявся...
 То ж батько мій!.. Віддать його на смерть
 Я не могла—хоч він і відцурався
 Мене й усіх... У хвірточку малу
 Хотіла я уже його пустити,
 Коли се йде Василь... Мерщій тоді
 Схovalа я в світлицю другу батька...
 Там він сидів і мабуть звідти чув
 Все, що Василь казав тоді Карпові...
 Оде й усе... Ви бачите: я винна,—
 Карайте ж так, як заробила я,
 Невинного ж ви визволіть од кари.

До Коваленка.

Прости мене, дружинонько моя,
 Що честь твою я вчинком сим сплямила!..
 Я думала, що краще так зроблю,
 Я думала,—мене не зрадить батько...
 Не знала я, про що казав з Карпом ..
 Прости мене!.. Ти бачиш: винна—я...

К о в а л е н к о

Ой, Господи!.. За віщо ж сяя кара?!

Усі який час ловчать.

К р у т ь к о—кричить.

А що тепер?.. І викрилось усе!

Полковника воно і не минуло!..
І зрада та в господі в його!.. Бач!..

Старовський.

Вже враджено того скарати на горло,
Хто се вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї впасті мусить.

Жилинський.

А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!

Крутко і ще дехто.

Авжеж вести!.. За зраду!.. На поміст!..

Старовський.

Хай буде так!.. Полковникова пані!
Ти зрадника і шпига, що прийшов
Підглядіти, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшіні... Ти,
Ховаючись, його пустила з міста:
Вчинилася велика зрада тим,—
За се ти вмреш!..

Крицький.

Стривайте! ще не так!

Старовський.

Чому не так?

К рицький.

Бо ми не те судили,
 Що бачимо... Повинні зважить ми,
 Чого і як вона зробила діло:
 Се ж батько був! Се ж батько проклиnav!
 Не відала ж вона, про що полковник
 Казатиме таємно до Карпа!..

Б і л о ч е н к о:

Не зрада се, а помилка була;
 І можемо сю помилку простити.

С т а р о в с ь к и й.

Не можемо! Гарячий час тепер,
 Та щоб таке в нас коїла жінота?
 Вже ж наш народ і під Ханенком є,
 І всяких є там родичів багато,
 То будуть їх пускати та випускати!..
 Тепер одну помилуем, то й кожне,
 Як трапиться, зробити схоче так.
 Яка ж тоді у нас і вірність буде?
 Се не війна, не оборона в нас,
 А чорт зна що!

Ж и л и н с ь к и й.

Авжеж ладу не буде!

С т а р о в с ь к и й.

Порядок нам дають уже баби!..

Ех, бабій! Вам однієї жалко...
 Жалійте!.. хай!.. То всі ми пропадем
 Отак, як ті всі десять душ, що вчора
 Убито в нас!.. Вона ж се наробила!

Голоси.

Не простимо за се!.. Хай уміра!..

Білоченко.

Ой, братчики, та ну бо схаменіться!

Старовський.

А я кажу: лилась козацька кров!
 Коли її не помстимо, панове,
 То се впаде на нас великий гріх.

Жилинський.

Чи вам любіш одна якаясь баба,
 Ніж десять душ лицарства козаків?

Голоси.

Ні!.. ні!.. Не так!.. нам козаки дорожчі!

Крицький.

Хиба ж вона занаштила їх?

Крутко.

Дурниця все!.. Вести її на страту!

Г о л о с и.

Нехай іде!.. Нехай!..

И н ш і г о л о с и.

Не буде так!

Счиняється крик, більшість кричить:
Присуджено! Хай одбуває кару!

К о в а л е н к о.

Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною взвиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю.

С т а р о в с ь к и й.

Бо жінка се тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!

К о в а л е н к о.

Не зрадить, ні! Бо не було ж і зради.

К р у т ь к о.

Що се за біс! За жінку обстає!..
Та сам же він е зрадник проклятущий!..
Та скинемо ми геть його та й край!..
Однімемо ми пірнача у його!

Г о л о с и.

А скинемо!.. Однімемо!..

И н ш і г о л о с и.

Ба ні!

Не хочемо!.. Нехай пірнач у його!

К р у т ь к о—штовхає одною козака, а тоді другою.

Кричи мерщій, що винен він!.. І ти!..

Г о л о с и.

Він зрадник!.. Вже ж!.. Його скарати треба!..
Нехай кладе полковницький пірнач!

К р у т ь к о.

Бач, як воно!.. Ізрадили й байдуже!..
Се кожен так робитиме тепер!

*Крутъко перебігає то туди, то сюди, підмовляючи
проти Коваленка.*

К р и к и.

Геть скинути!.. Не руш!.. Убитъ його!..
Обох убитъ!.. Беріть його, панове!

*Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем,
обороняючися, і ті подалися назад.*

Назад усі!.. Послухайте, панове!
Прошу я вас, дозвольте до тюрми

Замкнуть її, аж поки ся облога
Минеться тут. А там новий хай суд...

К р у тъ к о—*перепиняє.*

Щоб випустив її, та з нею й сам
Ти втік? Авеж!..

К р и к и.

Не хочемо!.. Беріть!

К о в а л е н к о.

Так он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам ратував
І сам за вас я ранами окрився!
Забули все!.. П'яниці, гультяї
Тепер у нас у раді порядкують,
Немов звірі роздрочені ревуть,
Згубивши вже і rozум ввесь, і правду.

Г о л о с и.

Та що се він плямусε нас усіх?—
Вже скинули його: беріть та й годі!
І сміє він так лицарів старих
Ганьбити! Га?—Ще блазень він!—А нуте!
К чортам його!—Вже скинули!—Хапай!

Насувають на Коваленка.

К о в а л е н к о—замахується *пірначем.*

Назад, кажу!.. Бо хто підступить,—зраз

Почує він, який важкий пірнач...
Не вбереже він голови дурної!

Мовчанка.

Усе, що тут казала вам Оксана,
Неправда те, бо се вчинив я сам:
Ведіть мене, а не її на страту!

Bсі вражені стоять.

Оксана—кидається до Коваленка.

Василечку!.. Ой не роби бо так!..
Ой не кажи сього!.. я ж винна, клята!

Коваленко.

До мене тесть прийшов,—його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав...
Ви бачите тепер, що я тут винний.

Оксана.

Hi, Боже мій!.. йому не вірте ви!..
Василечку! єдиний мій, коханий!
Не умірай безвинний ти, живи!..
Не слухайте, що каже він, панове:
Се хоче він обрятувати мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна!..
Не винний він!.. Він зрадити не міг...

Коваленко.

Чого ж ви всі замовкли? Я ж готовий
На страту йти.

Білоченко.

Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можем
Тобі тепер. Зробила се вона.

Коваленко.

А я кажу, що я!.. Повинні вірити!
Вона вину на себе узяла,
А винен — я.

Крицький.

Та нашо б так робити
Було тобі?

Коваленко.

Навіщо? Знаю сам!
А вам того казати я не хочу.

Старовський.

Що ж, братчики,—коли він сам призвався,
То жінку ми не будемо карати,—
Скараємо його.

Лясковський.

Авжеж його!
Видима річ, що тут у їх зробилось:
Він учинив і вчинок свій гідкий

Хотів сховати, а жінці жалко стало
 І гріх вона на себе узяла.
 Коли ж признавсь, то мусить він умерти.

Г о л о с и.

Умерти!.. Так!.. Вже час кінчати суд!

О к с а н а.

Ой ні, не так!.. Шановная громадо!
 Бог відає, що збавите життя
 Невинного—се ж гріх страшний вам буде!..
 Не знаете, хто винен? Так про те
 Подумайте, кого вам більше треба
 З нас двох: я вмру, то шкоди в тім нема;
 А він умре—хто буде боронити
 Од ворогів і місто се, і вас?

К о в а л е н к о.

Не слухайте того, панове браття!

О к с а н а.

Василечку! Не так бо кажеш ти!
 Не варта я, щоб рятувати мене
 Твоїм життям!.. Така ціна велика
 За зрадниці нікчемнеє життя!
 Я вже один вчинила гріх великий,
 Що зрадила своїх, а ти новий—
 Ще тяжчий гріх, страшніший, положити
 Силкуєшся на грішнуу мене—

Сю смерть твою!.. Який бо ти недобрий!..
 Се ж ти мене занапастити хочеш!
 Помилуй же, Василечку, помилуй!
 Хай я умру! Бо смерть—одна хвилина!
 Радіючи я голову схилю
 Під катову сокиру,—тільки б знати,
 Що ти живий... Послухайся ж мене,
 Єдиний мій, коханий мій, мій світе!

К о в а л е н к о.

Дружинонько моя єдина, вірна!
 Красуйсь, живи!.. Умерти мушу я...
 Як ти умреш,—мені навіщо жити?
 Прощай, моя утіхо найдорожча!
 Прощай навік!.. Ну, братчики, ведіть!

Г о р л е н к о.

Не можна так, панове-молодці!
 Ви ж бачите: не знаємо, хто винен,
 То як же ми скараємо його?

Л я ск о в съ к и й.

Скараємо, бо сам же він призвався.

Б і л о ч е н к о.

Та і вона ж призналася сама.

С т а р о в съ к и й.

Обох скарати, коли такеє діло!

К ри ць ки й.

А правду ж де ти дів? А ще й суддя!

Д і д О с т а п.

Мовчав я все, панове товариство,
 Бо я старий, вже й слова не складу...
 Тепер же річ мені дозвольте зняти:
 А може й я вам добре що скажу?
 Не знаємо ми, хто зробив се діло—
 Вона, чи він,—та знаємо ми те,
 Що він у нас полковником у місті,
 І міста він повинен берегти.
 А не вберіг, і зрада учинилась,
 І сам призвавсь, ледачий, в зраді тій,
 То й мусить він, а не вона умерти.
 Коли не він зробив се,—він покрив!
 Який же він козак та ще й полковник,
 Коли йому дорожча баба ся,
 Ніж козаки, преславне товариство?
 На біса нам іздавась такий бабій?
 Скарати його, бо нам таких не треба!

Г о л о с и.

Гаразд сказав!.. Розумне слово се...
 Нехай суддя тепер нам присуд каже!

С т а р о в с ь к и й.

Чи волите, панове молодці,
 На смерть скарати за зраду Коваленка?

Г о л о с и.

Всі волимо!

Д е х т о.

Не волимо!.. Не всі!

*Зчиняється іалас, згодом Коваленкови прихильники
стихають, чути тільки:*

Призволили!.. нехай іде на страту!

О к с а н а.

Прошу я вас—до ранку підождіть!
Я приведу вам свідка, він посвідчить,
Що правду я сказала... Присудіть,
Що свідок той піти безкарно може—
Щоб ні сказав...

Л я ск о в сък и й.

Не треба нам сього!

Ж е ли н сък и й.

Не слухайте! Не треба потурати!

Б і л о ч е н к о.

А чом же ні? Повинні так зробить.

К р и ц ьк и й.

Не можемо ми навіть не зробити,

Бо право так велить, щоб кожен міг
Перед судом поставити всі свідки.

Голоси.

Нехай веде!

Голоси інші.

Не треба!.. ні!

Голоси.

Нехай!

Білочленко.

Зламаємо і правду, ѹ судній звичай,
Коли того ми не дозволим ѹї:
Чи волите до завтряного пождати?
Коли вона до страти приведе
Нам свідка, ми його повинні слухать
І відпустить його назад без шкоди.

Голоси.

Всі волимо!

Білочленко.

То хай же ѹ буде так!

Лясковський.

Ведіть його!.. Ведіте до темниці!

Козаки беруть Козаленка.

К о в а л е н к о.

Оксаночко, навіщо робиш се?

О к с а н а.

Щоб жив ти, жив!.. І будеш, мілий, жити!

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Передмістя Кальникове. Колись тут жили люди,—тепер вони або постікали в місто, або їзувсім порозбігалися. Живе тут військо: жовніри Собіського та козаки Ханенкови. Мало не всі хати обдерти, часом руїна з хати або пожарина. Просто глядачів, назад сцени стоїть хата з замкненими дверима. Вечір пізній.

Вихід I.

Круг огню сидять і лежать козаки Ханенкови, між їми Грицько Доленко. Двоє-троє пряжуть сало на вогні, на шпичку настромивши; дехто люльки куре. Один козак із бандурою в руках,—часом перебігає на їй струни.

Г р и ць к о Д о л е н к о.

І чого ми тут сидимо? Два тижні вже додержусм облоги, а здобути не можемо.

Старий козак.

А ти не будь такий тяжко-поспішний! Як
весьело нам тут, а він іще вередує!

Грицько.

Ще б пак! Ловкі вояки: два тижні велике військо маленького Кальника не здобуде!
От ті, що в місті, дак ті вояки, бо вони проти
всього війська опершися стоять, а їх жменя.

Козак із бандурою.

Що правда, то не брехня. Уміють воюватися дорошенківці,—хоч би й нам так.

Грицько.

Та ще хоч би за що добре ми билися, а
то за чорт зна що!

Козак із бандурою.

За лядську ласку.

Грицько.

А хай вони своєю ласкою подавлються!

Старий козак.

Ну, не плач же! Нá тобі ось сальця кришеник,—іззіж та й засни!

К о з а к 1.

Він, дядьку, не добере в йому смаку,—
дайте мені! *Вихоплює в старого козака сало.*

С т а р и й к о з а к .

Який швидкий!

К о з а к 2.

У ляхів ми завсігди були й будемо панськими попихачами.

Г р и ц ь к о .

І що ми за дурні дурні, панове браття,
що служимо съому Ханенкові? Сам він попихач
лядський, то й нас у попихачі пошив.

С т а р и й к о з а к .

Укусися за язик! Бач, як роспустив!.. То
вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.

Г р и ц ь к о .

Коли він гетьман, то хай народ до доброго,
а не до лихого веде. А це хиба добре, що своїх
доводиться бити, свою землю пліндрувати, ля-
хів слухаючися.

К о з а к і з б а н д у р о ю .

От Дорошенко — орел!

Старий козак.

І той добрий! Сей з ляхами злигавсь, а той з бусурменом.

Грицько.

Коли ж несила самому! Дак за те ж і голова, і лицарь же!

Козак із бандурою.

Не дурно про його і пісню складено.
Пригаючи на бандурі, співа, а інші допомагають.

Ой на горі та женці жнуть.
 А по-під горою,
 По-під зеленою
 Козаки йдуть.

Нопереду Дорошенко
 Веде свое військо
 Славне запорозьке
 Хорошенько.

Старий козак,—*перепиняючи.*

Тю на вас, розумних! У нашому таборі про Дорошенка пісні співають! От тільки находитися яка старшина, то...

Грицько.

То що? Послухає, коли має чим слухати.

Старий козак.

А послухавши,—тобі, розумникові язикатому, спину киями спише, то може хоч тоді тобі заціпить.

Козак із бандурою.

.Ну, не можна, то й не можна.

Козак 1.

Он уже ляхва преться!

Вихід II.

Увіходять урт польських жовнірів.

Жовнір 1.

A to jak wygodnie szyzmatyki pokładli się
koło ognia!

Жовнір 2.

A nam już i palić niema co.

Грицько.

Хати ж палите.

Жовнір 3.

Popalili wszystkie chaty, jakie były w na-

szym zakątku. Trzy tylko zostawili, żeby na czas deszczu było się gdzie schować.

Жовнір 1.

Ей преч! місце нам!

Козак із бандурою.

З якої ради? Ідіть собі, звідки прийшли!

Грицько.

Бач, які пишні! А дзуски не хочете?

Жовнір 4.

А то ти, szyzmatyku, нас hańbić...

Штовха його ногую. Той схоплюється й хапається за шаблю; починають руbatися шаблями.

Голоси козацькі й жовнірські.

Тю на вас!—Nie ruszaj go!—Чи ви не показились?

Вихід III.

Увіходить Сотник козацький.

Сотник.

А то ще що? Облиште зараз ви!

Ti неохоче киднати битися.

Знов сварка тут?.. Ще карано вас мало!
Як сміли ви добути зброї? га?

Г р и ць к о.

Бо він посмів мене штовхать ногами!

Ж о в н ір 4-й.

On nie pozwalał nam zagrzać się tutaj...

С о т н и к—*do жовнірів.*

Геть зараз ви! бо тільки доповім,
Що робите,—не минете ви кари.

Ж о в н ір 1.

Nam na nic to!.. jak się chłop rozzuchwał!.. Ale popamiętasz, chanie! kiedyś może zdąbiemy się, to policzymy się w tenczas!.. Chodźmy, panowie-bracia! *Жовніри виходять.*

Вихід IV.

С о т н и к.

А ви таки заведетесь, хоч як!

Г р и ць к о.

Не можемо знищання ми терпіти!

Старий козак.

Бо вже вони розвеличались так,
Мов ми у їх піддані на роботі.

Сотник.

Сваритися не треба!.. не сварись!

Вихід V.

Пилипенко, убраний уже по козацькому,
приводить Лясковського.

Лясковський.

Полковник то засипати звелів
Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавивсь.

Пилипенко.

В тернах отих я цілий день ховавсь,
Все длубався, як способу добрati
Геть вибратись... Та й про дочку згадав...

Лясковський.

Се відаю... і як дізнавсь про гасло...
Хотів таки фортелем увійти,
Та не воно... Не дуже пощастило!..
То ж не дури, а справу як почав,
То вже кінчай.

Пилипенко.

А от і сотник наш.

Лясковський.

Здоров був, пане сотнику!

Сотник.

Здоров!

А хто сси?

Пилипенко.

Це сотник, пан Лясковський.

Сотник.

Пан сотник! бач!.. Гаразд, що завітав!
Ну, що ж у вас там котиться у місті?

Лясковський.

Все добре в нас: полковник у тюрмі,
За його—я.

Сотник.

Та як же се вчинило?

Лясковський.

От роскажу... А поки ти мене
До гетьмана мерщій веди, бо треба

Умовиться... Йдучи я роскажу,
Щó сталося, і як ми подоліли.

С о т н и к .

Оце гаразд! Так завтра Кальник наш?
Виходють Сотник, Лясковський та Пилипенко.

Вихід VI.

Г р и ць к о .

Зрадливий пес!.. продав своїх, Іуда!

С т а р и й к о з а к .

Не лайся бо! він продаеться нам,—
То ѿ ми такі?

Г р и ць к о .

Та ѿ ми не дуже ліпші.

К о з а к 1 .

Та годі вам сваритися! Починай хоч якої
пісні, або що,—все ліпше, ніж гризтися.

К о з а к і з б а н д у р о ю .

Та якої ж його й починати, коли ніякої
не вільно: про Дорошенка не можна, про ля-
хів не можна... хиба про Морозенка? *Співа, а
за їм інши.*

Ой Морозе та Морозенку, ой ти славний козаче!
 Ой за тобою та Морозенку уся Україна плаче.
 Не так тая й Україна, а як тее горде військо...
 Ой заплакала та Морозиха, ідучи вранці на місто.
 „Не плач, не плач, та Морозихо, об сиру землю
 не бийся;
 Ой ходім з нами, з нами, козаками та меду-ви-
 на напийся!“
 — Чомусь мені, та міле браття, та і мед-вино
 не п'ється:
 Ох і десь же мій син Морозенко та із турчином
 б'ється...

Вихід VII.

Пилипенко—*vyyixoditъ.*

Пилипенко.

Пан сотник вам звелів, щоб ви ішли
 На всю цю ніч до шанців, аж до брами.

Козак 1.

А що робить?

Пилипенко.

Сказав, що прийде сам,
 То й скаже все.

Козак 2.

Чи йти, то йти!

Устає, за їм інші.

Козак 3.

Ходімо!..

Устають козаки й виходять.

Вихід VIII.

Пилипенко—*сам.*

Два тижні тут... Вже пороху звели
 До бісу й куль... вже всім осточортіло,
 А не щастить!.. Про Дорошенка чутка,
 Що йде сюди... то мусимо тікати,
 Або сюди, у місто се, ввійти.
 Ото ж, коли не пощастило силі,
 То хитрощам моїм хай пощастиТЬ.
 Червінчиків гетьман не пошкодує...
 Вже поживу в достатках я тоді!..
 Багатий зять приймав мене до себе,
 Дак утекла ж із Василем дочка!..
 Доводиться тинятися ізнову,
 Замість щоб жити в роскóшах та в добрі...

Вихід IX.

Оксана—*боязько ввіходить, озираючись.*

Пилипенко.

Мов жінка щось... Чого се тут ти ходиш?

Оксана.

Се, тату, ви?

П и л и п е н к о.

Оксана?!... ти відкіль?

О к с а н а.

Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.

П и л и п е н к о.

Чого ж прийшла? яке тобі тут діло?

О к с а н а.

Ой, таточку,—чи чули ви? Василь...

П и л и п е н к о.

Я знаю це.

О к с а н а.

Його скарати горлом...

П и л и п е н к о.

Я знаю й це... Як заробив, так має.

О к с а н а.

Ой, батечку! се ж через вас і сталося:
Він оддає своє життя за вас.

П и л и п е н к о.

Хай оддає—по християнський буде.

О к с а н а.

Не можна ж так! змилосердіться ж ви!

П и л и п е н к о.

А що ж я тут? Хиба я що тут можу?

О к с а н а.

Ви можете, аби схотіли ви.

Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила мені,
Щоб привела до завтryoго я свідка,—
Хай свідок той посвідчить, як було,
То Василя тоді не покарають.

П и л и п е н к о.

А хто ж за те відбуде гасло? га?
Се видно вже: відбуде кару свідок.
Еч, зрадниця! І вигадала як,
Щоб підвести під смертну кару батька!

О к с а н а.

Присуджено, що свідок—хто б ні був—
Із города без кари має вийти...
Каратимуть мене за діло се...
Я, тату, вмру...

П и л и п е н к о.

Ти вмерти хочеш? Нащо ж?

Оксана.

Щоб жив Василь, бо винна ж я...

Пилипенко.

Та що ж

Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вмреш? Не тямлю я...

Оксана.

Чи нопущу ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе,--й тоді
За його я радіючи умерла б,
Щоб тільки жив...

Пилипенко.

Дурниці ти плетеши...

Я не піду. Про се й балакать годі.

Оксана.

Ой, таточку, зласкавтесь ж бо ви!

Пилипенко.

Зласкавтися? А ти до мене мала
Сю ласку? га? Від мене ти втекла,
Покинула за для коханця батька!

Оксана.

До шлюбу ви мене із Зороховським

З старим, гідким хотіли силоміць
 Тоді вести,—я ж Василя любила...
 Я не могла: се ж зав'язати світ...

П и л и п е н к о.

Ти не могла, а я тепер не можу,
 То ѹ буде так,—нехай він уміра!
 На милого ти батька проміняла,
 Тепер же знов розмінююся назад:
 Коханця ти свого віддай за батька.

О к с а н а.

Ой, таточку, ой, не кажіте так!
 Благаю вас... навколішках благаю...

Стає навколошки й обнімає йому коліна.
 Послухайте! тяжкий-важкий сей гріх
 З душі мені зніміте ви!.. зніміте!..
 За мене хай не умірає той,
 Кого люблю, і хто не винен, тату!

П и л и п е н к о.

Сказав, що ні, то ѹ годі вже про се.

О к с а н а.

Ні, таточку, не може се так бути...

Він хоче відійти, вона не пускає.
 Стривайте ж бо!.. ні, не тікайте ви!..
 Послухайте!.. Та зрозумійте ж, Боже!..

Се ж тату, кров... вона впаде й на вас'..
 Впаде—і там, перед престолом божим,
 Волатиме вона на нас обох..
 Згадайте бо—і ви ж бо, тату, винні!..
 Ой, Боже мій!.. де слів мені знайти
 Таких палких, щоб серце ваше зімне
 Зогрілося й озвалося добром?
 Я йду на смерть... Я скоро перед Богом
 Стояниму й благатиму за вас,
 Щоб він простив усі гріхи вам, тату...
 А є ж у вас вони,—згадайте ви!—
 А я їх всі куплю своєю кров'ю.

Пилипенко.

Облиш те все! Устань, кажу тобі!
 Я не прошу тебе благать за мене,
 Не хочу я, щоб і вмірала ти;
 Хай він умре: ти молода ще, гожа,—
 Тобі знайду такого чоловіка
 Багатого і пишного, що будеш
 В роскошах ти... та при тобі і я...

Оксана—*встає*.

Ой, Господі,—нема у його серця!..

Вихід X.

*Лясковський увіходить. Уздрівши
 його Оксану, швидко осідається і стає за за-
 ту, то він спершу її не бачив.*

Лясковський.

А ти ще тут? Ну, вмовились про все:
Уранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам,—
Вже я звелю, щоб вам їх одчинили...

Пилипенко.

А ну стривай, бо ми тут не сами.

Показув на Оксану.

Лясковський.

А хто ж то є?.. Ге, пані Василева!
А я ж звелів не випускати її!

Пилипенко.

Мені ж чому ти не сказав про неї?

Лясковський.

Не думав я, щоб тут вона була...
Що ж свідок? га?

Пилипенко.

Де инде хай шукає.

Лясковський.

Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,

Бо чула все і бачила,—тепер
Пошкодити вона нам може в справі.

П и л и п е н к о .

То замкнемо її. *До Оксани. Іди сюди!*
Іде до неї, бере за руку й веде.

О к с а н а—*пручаючись.*

Не хочу я!.. пустіть мене!..

П и л и п е н к о .

Не бався! *До Лясковського.*

Держи її, я поки відімкну.

Лясковський держить Оксану за руки, Пилипенко відмика. *Оксана хоче випручати руки.*

Л я с к о в с ь к и й .

Та нуте бо, ви не пручайтесь, пані!
Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтряного та й годі,
А завтра вас до себе я візьму,
Обороню і захищу вас, пані.

О к с а н а .

Пустіть!.. пустіть!

Б'ється в його в руках, він її держить за стан.

Л я с к о в с ь к и й .

От бачите,—й мені

Бог погодив' хоч трошки вас обняти,
 А ви тоді казали—ні та й ні!..
 А гарно як!.. *Дужче її тулить до себе.*

Пилипенко,—відімкнувши.

А ну її сюди!

Лясковський.

Посидьте ж там!

Упиха Оксану до хати, хоч вона пручаеться. Пилипенко замикає.

Отак-о добре буде!

Тепер же ти веди мене назад,
 А то й мене так замкнуть, як Оксану.
 Та козака якого ти пришли
 Сюди, щоб він беріг її.

Пилипенко.

А треба...

Ну, дак ходім, крізь варту проведу.

Виходять.

Вихід XI.

Якийсь час на сцені нема нікого, трохи згодом Оксана починає торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить Грицько з Козаком.

Грицько.

Дак що мені, ти кажеш, берегти?

Козак.

А тут оце—сю хату,—так він каже.

Грицько.

Та хто ж у їй?

Козак.

Не відаю і сам.

Сказав мені, щоб я послав на варту
Сюди когось... Я мав до брами йти,
Аж ти ідеш,—то я й сказав про загад...
Ставай, вартуй!.. Щоб гостро вартував,—
Він наказав...

Грицько.

Таразд, стаю на варті.

Вихід XII.

Грицько—на варти.

Грицько.

Оце і стій!.. нудьга з усим та й годі!..
А хто воно у сій хурдизі є?
Як би мені хоч трохи подивиться!

Зазира у вікно.

Так не уздриш. *Силкується відсунути вікно.*

Забито ось гвіздком...

Одсува віконечко і зазирає в хату.

Агов, озвись!.. Хто ти й чого сидиш?

Оксана.

А що тобі?

Грицько.

Жіночий голос наче...

Ти жінка, га?

Оксана.

Еге.

Грицько.

Немов я чув

Десь голос цей... Скажі мені, будь ласка,
Хто ти еси?

Оксана.

Навіщо се тобі?

Грицько.

Невже ж вона?.. Та ні, не може бути!..

До Оксани.

Бо голос твій... я чув його неначе...

Оксана.

А хто ж ти сам?

Грицько.

Твій вартовий.

Оксана.

Та хто ж?

Чути по голосу, що підійшла близче до вікна.

Грицько—увесь цей час дивився у вікно
і тепер побачив Оксану.

Оксано?! ти... отут?

Оксана—підходить до вікна так,
що її стає видко.

Ой Боже! Гриць!..

Обоє змовкають і кільки мить мовчатъ.

Грицько.

Еге, се він... Той Гриць, що зріс з тобою,
Що ти йому на світі всім була,
Що дороге: сестрою, другом щирим,
Коханою дружиною в думках...
Той Гриць, що жив тобою однією
І все б дав за тебе за одну...
Той Гриць, що ти йому вразила серце,
Бо зрадила, бо з іншим утекла!..

Оксана.

Не зрадила!.. Не можеш так казати,
Бо слова я тобі не подала,

Що будемо подружжям ми з тобою.
Се *ти* хотів... Ніколи я тобі
Ні слóвечка про сее не казала.

Г р и ц ь к о.

Але ж себе кохати попускала!

О к с а н а.

Кохати?—ні! Як брата я тебе
Любила—так! І думала про тебе,
Що так і ти.

Г р и ц ь к о.

Не бачила, що я
Люблю тебе не як сестру,—як милу?

О к с а н а.

Побачила уже тоді, як ти
Став докорять за Василя... Та пізно...

Г р и ц ь к о.

Еге, се так... І ти щаслива стала,
А я пішов бурлакувати в світ...

О к с а н а.

Мій братіку, того я не хотіла...
Із широї душі бажала я

Тобі всього, що є найкраще в світі,
 Але тебе кохати не могла...
 Ти кажеш, я щаслива стала?.. Правда,
 Щаслива я була, але тепер
 Все гине, все: душа і тіло ї щастя!..
 Щаслива я, ти кажеш? се ж бо глум:
 Ти ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!

Грицько.

А через що се у неволі ти?

Оксана.

Не знаєш ти? Я ж випустила батька...

Грицько.

Се знаю вже...

Оксана.

І Василя на смерть
 Присуджено за се, хоч я призналась...
 Бо він сказав, що винен тільки він.
 Повірили—йому. Прийшла прохати
 Я батька тут, щоб свідком він пішов
 І росказав, як сталася ця справа:
 Присуджено на раді в нас, що він
 Вернутися назад безпечно може.
 Він не схотів.. сюди мене замкнув...
 А Василя скарають завтра зранку...

Ой, Боже мій!.. Мене ж Лясковський сей...
Ні, я умру,—до мене не торкнеться...

Грицько.

Лясковський? як?

Оксана.

До мене в'язне він,
Щоб я його...

Грицько.

Не може бути, ні!..
Не попушу того, щоб се зробилось!..

Оксана.

То випусти, мій братіку, мене!

Грицько.

Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному...

Кидаеться ламати замок і спиняється.

Я випущу тебе,
І підеш ти... А що ж мені вже з того?
Кохатися ти підеш з Василем!..
Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!

Оксана.

І я умру в ту мить, як він умре.

Грицько.

А бач, тобі Василь—то все, про мене ж
Байдужечки!..

Оксана.

Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе як брата...

Грицько—*ірко*.

Брата! брата!..

На вішо та любов мені здалась?
Не хочу я! Бо хочу я кохання,
Бо хочу я, щоб се про мéне ти
Казала так, як тільки що про його:
„І я умру в ту мить, як він умре.“

Оксана.

Не можу я тобі того сказати...

Грицько.

Дак хай же він умре і ти за ним!

Оксана.

Ти кажеш так... ти відмінився, Грицю,
Ти був не той...

Грицько.

Зробила ти сама,

Що я не той: ти вбила давнє серце
Мені в грудях,—тепер у їх новé...

О к с а н а.

Ні, не новé!.. Таке ж, як спершу, добре,
Хоча його вразила тяжко я...
Прости за те: я не могла інакше...
Мій братіку ріднецький, щирий мій!
Зроби ти так, як добре серце скаже,
Як Бог велить...

Г р и ц ь к о.

Як Бог велить... Як Бог...
Борються сам із собою.

Не знаю сам... Зректись тебе не можу...
Не можу я й отдать тебе на смерть,
Ще більш—тому не можу я віддати...

О к с а н а.

То братові я віддаю себе,
Його душі і дорогій, і рідній,—
Хай скаже брат: життя мені чи смерть.
Він знає се.

Г р и ц ь к о—*враз.*

Я випущу тебе!
Му втечено з тобою вдвох до міста,
І свідком—я... Так, свідком буду я!
Я роскажу, яка гайдка тут зрада,
І житимеш, сестричко, ти й Василь.

Оксана.

Ой, братіку, серденько золоте!..

Грицько—кидається і торсає замок; бачучи, що не подається, виймає пистоль і, рулю заложивши між дверима й замком, витягає прибой, відчиняє двері.

Виходь мерщій!

Оксана виходить, він знову зачиняє двері і притули замок.

Ходім!.. тепер ходім!..

Щоб хто не вздрів...

Оксана.

Чи є ж на цілім світі
Така душа святая, як твоя?..

Виходять обоє.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Ранок. Майдан перед містом Кальнику—той, що і в другій дії; але тепер на йому збудовано по-міст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в їй стремить сокира, біля колоди стоїть здоровенний Татарин-кат. Круг помосту колом збройні Козаки-варто-вики; за їми ще Козаки, тоді Міща-

не в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кільки Жіноч. Серед народу юмін невиразний, але він притиха часом, скоро хтось один починає довше говорити, бо люде слухають. Усі дожидаються, турбуються.

Вихід I.

Жінка 1.

Он-он уже ведуть!

Голоси.

Де? де?—Та он!—Та ні!

Козак 1.

Нічого нема,—плеще баба.

Жінка 1—*до другої.*

Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник! Що дня усі гасла росказував ляхам.

Жінка 2.

Невже? А я чула, що раз.

Жінка 1.

Усі так говорять, що ляхи ѹому скуп дали, дак він за ті гроші...

Жінка 3 - *nіdходе.*

Та то ж, кажуть, не він, а вона.

Жінка 2.

Обоє вони: пішли до ляхів та скуп із їх узяли, а їм таке слово сказали: ось вам слово на вигублення роду благочестивого.

Жінка 3.

От харцизяки!.. Та як же вони пройшли так, що ніхто й не бачив?

Жінка 1.

Вони вже те знають! Може характерники...

Жінка 2.

А хиба й ні? Про полковницю чутъ було, що в ней й мати родима відьма була, та й вона сама.

Жінка 3.

І перелесник до неї літав?

Жінка 2.

Сама не бачила, а мабуть літав.

Жінка 1.

Це вже, спасибі йому, сотник усс' викрив.

Жінка 2.

Мабуть же й він щось знає?

Жінка 1.

Він знає, та тільки не на лихе, а на добре.

Козак 2.

Що ви тут торохтите, баби?

Жінка 3.

Коли ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як воно було, що полковницина мати та була родима відьма, і дочка її, полковниця б то, родима відьма, та ще й ученя... Дак вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знається, то й робить так, щоб нечистій силі додогодити... Дак і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигублення роду благочестивого... От вона взяла та перекинулась...

Жінка 2—перепиняючи.

Сорокою!

Жінка 3.

Еге ж, сорокою,—щоб ніхто не пізнав із наших,—та до ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигублення роду благочести-

вого? Ну, ті, звісно, хочуть... Дак вони й сказали, а ті їм скул дали... А до неї перелесник літав... а сотник Лясковський те й побачив та й підглядів у вікно...

К о з а к 2.

Пху! чортова брехуха ідолова!.. І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!

Ж і н к а 2.

Еге, наплеще!.. А коли ж сотник сам бачив, як вони гроші лядські лічили.

К о з а к 3.

А може ж і правда?

К о з а к 2.

І ти туди ж, розумний? *До жінок.* Гетьте мені зраз ізвідси, щоб вас тут не було, а то я вас!..

Ж і н к и.

Який швидкий!.. Так росприндився!

Переходють на другий бік майдану.

К о з а к 2.

Гидота!

Д е н и с--підходить.

А що там?

К о з а к 2.

Ет, чортови сороки плещуть! Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.

Д е н и с.

І не зраджував, та вже склали.

Д і д О с т а п.

Каже сам: зрадив, то зрадив.

Д е н и с.

Жінчину провину на себе взяв.

К о з а к 2.

Та й жінчина провина не яка там уже непрошеннна... Треба ж і милосердя мати.

К о з а к 3.

Собаці собача смерть!

Д е н и с—*поважно*.

Мовчи вже краще!

К о з а к 3.

А чого ж би то я мовчав?

Д е н и с—*поважно*.

А того, що як буде полковник умірати,

то попроси його, щоб він на тому світі за тебе Господа милосердного благав: він мученик, то його Бог послуха, а ти без цього пропадеш у пеклі за свої діла.

Козак 3.

**Який праведний обізвавсь! Ховається між
модьми.**

Козак 4.

А може ж полковника приведе свідка?

Козак 1.

Де вже там!

Дід Остап.

І не треба!

Козак 5.

Лішого полковника знайдемо.

Козак-ваторик.

Гей, не насувайте так, а то й нас на помість ізженете.

Козак 2.

**Та воно б вам дужче личило там бути,
ніж полковникові.**

К о з а к - в а р т о в и к.

Ге, дак на нас усіх місця мало на помості.

Т а т а р и н - к а т.

Дарма мало, по один рубай.

К о з а к - в а р т о в и к.

Утомишся.

Т а т а р и н - к а т.

Дарма утомишся—я звикай...

Д е н и с.

А я скажу ізнов, панове браття:
Великий се вчинила рада гріх,
І будемо всі одвічать за його,
За смерть оцю!.. Невинного вб'emo!

Г о л о с.

Та що ж уже? Тепер уже не вернеш.

Д е н и с.

Не вернеш? чом? Ще можна все вернуть.

Г о л о с.

Ох-ох, біда!.. І станеться ж отак-о!..

Жінка 1.

Старшина йде...

Козак 5.

А справді вже де.

Вихід II.

Увіходють: Крицький, Білоченко, Горленко розмовляючи.

Крицький.

Ой Господи! і я се мушу бачить,
Сю смерть страшну! Навіщо ми прийшли?

Білоченко.

Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як свідка нам Оксана приведе.

Крицький.

Чи приведе ж?.. Нема її і досі...
Чи хто не чув про неї, де вона?

Горленко.

Я відчинив їй сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...

Білоченко.

Послухались його! Авеж!

Горленко.

Я їй

Хотів кого на оборону дати,
Але вона схотіла йти сама,
Так і пішла і не взяла нікого.
Я наказав, щоб зараз же її
Упущено, але немає її досі.

Білоченко.

То мабуть так, що вже її не жди.

Голос.

Гей, розступись! пан наказний полковник!

Вихід III.

Увіходять Старовський та Жилинський, за їми зараз же Лясковський верхи конем приїздить, за їм козаки.

Лясковський.

День добрий вам, панове-молодці!

Голоси.

Здоров і ти!

Лясковський.

А де ж злочинець досі?
Чого се з ним баряться довго так?

Козак 4.

А он ведуть.

Юрба вся так і сколихнулася, почувши ті слова. Дехто зітхає, дехто охкає, хреститься, і всі повернулися в той бік, відкіля мусив іти Коваленко.

Голоси.

Ведуть уже... Ой Боже!..—
Великий гріх!..—А так і треба!..—Ні!

Вихід IV.

Тихо йдучи, ввіходить кільки збройних козаків, ведучи беззбройного Коваленка. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходитьйому доводиться повз Лясковського, що сидить, бадьюючись, на коні. Вони ззираються очима. Лясковський спершу спускає очі перед поглядом Коваленковим, а тоді піднімаєгору голову.

Лясковський.

Ідіть мерщій,— нам ніколи бариться!

Юрба розступається, пропускаючи Коваленка. Він тихо, але твердою ступою зіходить на по-

мест. Зійшовши, озирається по людях, мов шукаючи когось очима і не знаходячи. Тоді говоре мов сам до себе:

Коваленко.

Нема ї... в останній час нема...

Хай буде так!.. Так ліпше: менше муки
Їй і мені... Кланяється народові на три боки.

Панове-молодці,
Товариші! народе православний!..

Лясковський.

Спиніть його,—хай не верзяка! Щить!..

Татарине, роби уже що треба!..

Татарин береться за плече Коваленкові, але зчіняється ілас, народ кричить:

Голоси.

Не можна так!.. — Так не годиться!.. Ні!.. —

Говоре хай!.. Се ж перед смертю вільно...

Горленко—до Лясковського.

Не сміш ти заборонять йому!

Я стану сам з ним поруч на помості

І з шаблею добутою за те

Стоятиму, щоб говорив!..

Крицький.

То право

У кожного, хто ставиться на смерть!

Г о л о с и.

Говоре хай!..—Не припиняйте слова!..

К о в а л е н к о.

За мить яку покину я сей світ
 І на суді я стану перед Бога,
 І вірю я—по правді буде суд:
 Радіючи його я дожидаю...
 В останній час оцей я вас прошу:
 Коли зробив із вас кому я кривду,
 Чим прогрішив,—простіть мені той гріх!..

Кланяється на всі три боки.

Г о л о с и.

Прощаємо!.. Нема чого й прощати!..—
 Всі грішні ми!..—Ти добрий чоловік!..
 Хай Бог тебе простить, коли в чим грішний,
 А ми й сами щочасно грішимо.

К о в а л е н к о.

Спасибі вам!.. Уклоняється. Іще я маю слово:
 Зостанеться у мене удова...

Г о л о с и.

Доглянемо!..—За се ти не турбуйся!..
 Вона від нас тут кривди не зазна...

К о в а л е н к о.

Спасибі вам!.. Нехай же милосердний

Великий Бог з святих своїх небес
 Вам, братчики, пошле і зможи й сили,
 Щоб рідний край в сей час оборонить
 І визволить його з сїї недолі,
 Не попустить... Змовка, побачивши Оксану.

Вихід V.

Оксана вбігає, за нею Грицько. Оксана кидаеться крізь стовпиче, вбігає на поміст і припадає до Коваленка.

Оксана.

Не дам його!.. він мій!..
 Візьміть мене, його ж ви не займайте:
 Не винен він!..

Лясковський.

Геть звідціля! Назад!

Старовський.

Стягти її з помосту та й кінчати!

Голоси.

Хай каже!.. --Хай!..—Нехай підожде кат!

Коваленко.

Ой, горличко моя! Навіщо робиш
 Ти знову се?

О к с а н а.

Мовчи!.. не знаєш ти!..
Побачиш сам, що добре я чиню.

С т а р о в с ь к и й.

Стягніть її!

Б і л о ч е н к о.

Не руш! нехай говоре!

О к с а н а.

Довідалась, що батько мій приходить
Вночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшлися:
Ханенкові oddать заприсяглись
Се місто ї нас... Найголовніший зрадник
Ось серед вас...

Л я ск о в с ь к и й — стріляє на неї з пистоля.

Мовчатимеш же ти!

Оксана хитається, Коваленко її піддержує, Грицько кидається на поміст до Оксани.

К о в а л е н к о.

Ой Господи!.. убив її!.. Оксано!..

О к с а н а.

Не вбив іще... Лясковський — зрадник сей,
Був сю ніч там... він з ними умовлявся...

Білоченко.

Ізрадник він і душогуб. Візьміть!
В'яжіть його!.. Мерщій!..

Лясковський.

Се все брехня!..
Се вигадки!.. Вона зо злости бреше!

Оксана.

Не вигадки... Я чула все сама...

Показує на Грицька.

І він те чув...

Грицько.

Еге, я чув: се правда!
Все, що вона сказала вам,— було.
Посвідчити прийшов я вам сю зраду
І на суді ще більше я скажу.

Лясковського стягають з коня, віднимаютъ зброю і крутятъ назад руки.

Коваленко.

Оксаночко, дай рану подивитись.

Оксана.

Не треба, ні... дурниця, любий мій...
Та тільки я чогось немов не встою...

Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її й кладуть на поміст.

К о в а л е н к о.

Вона вміра, мій Господи святий!..
Біжіть мерщій по лікаря... по діда!..
Шукайте крізь—на шанцях і в дому.

Кільки козаків вибігає.

О к с а н а.

Та ні бо, ні!.. Я не вміраю... Сили
Чогось нема...

Л я с к о в с ь к и й.

З'язали ви мене...

Коли вже так, то й їх в'яжіть зо мною,—
Хоружого й суддю,—бо і вони
У справі тій були...

С т а р о в с ь к и й.

Брехня!

Ж и л и н с ь к и й.

Неправда!

Л я с к о в с ь к и й.

Ні, правда все!.. В'яжіть, щоб не втекли.

Б і л о ч е н к о.

Суд розбере! А поки—всіх з'язати!

*Старовського й Жилинського в'яжутъ, забираючи
їх зброю.*

Вихід VI.

Два козаки—*убігають*.

Козак 1.

Ляхи! Ляхи!.. на шанці лізуть... б'ють...

Козак 2.

Хтось одімкнув малую браму, вперлисъ...
У брамі бій... вже сили не стає...

Білоchenko.

Полковнику, твоє на шанцях місце!

Коваленко.

Ви ж бачите—не можу: уміра...
Як я її саму тут покину?..

Білоchenko.

А вороги як візьмуть місто—всі
Тоді вмремо .. Забув свою повінність!

Оксана.

Іди, іди!.. Я не умру, діждуся...
Повинен ти оборонити всіх...

Ще козак *убігає*.

Козак 3.

Пробилися вже вороги у браму.

Коваленко.

Прости мене, кохана,—я піду. *До Ірицька*.

Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

• Припадає до Оксани, цілуючи її, і зараз
устає. Під голову Оксані підкладають жупан.

Пан писарь тут зостанеться нехай

I береже, аж поки я вернуся...

Гей, шаблю дай!

Йому подають кільки шабель, він бере першу.

До бою, лицарі!

Вибігає з шаблею за їм козаки. Лясковського, Старовського та Жилинського виводять. Оксана на помості лежить, біля неї Грицько, писарь теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні козаки кругом помосту.

Вихід VII.

Спершу тихо, тоді чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь час він то притихає трохи, то більшає.

Оксана.

Як б'ються там... О, Господи єдиний!

Подай ти їм подужать ворогів!..

Крицький.

Подужають,—адже ж бо там полковник...

Грицько.

Сестриченко, де вражено тебе?

Оксана.

У груди... ой!..

Грицько.

Чому не можу взяти
Я кулю ту до себе в тіло, — хай
Умер би я, а ти була б здорова.

Оксана.

Я дякую, мій братіку, тобі...
Як дуже враз у грудях заболіло...

Крицький.

Перенести б додому пані,— там
Оглядіти і рану можна буде.

Оксана.

Ой ні, мене вже не займайте ви...
Я хочу тут... Його я тут діждуся...
Змовкають. *Стріляння чути раз-у-раз.*

Крицький.

Завзятий бій!.. I наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі,—
Се ворогів погнали... Наші б'ють!

Оксана.

Мій Господи, коли б мені діждатись!..

Грицько.

Яка бліда ти, сестро,— Боже мій!..

Оксана.

Дарма... дарма!.. Аби достало сили
Діждатися...

К рицький.

Та діждетеся!.. Ось-ось
 Всі вернуться, і пан полковник прийде..
 Тоді ми вас мерщій перенесем,
 Щоб дома ви були... і лікарь буде
 Вас гоїти...

О к с а н а.

Чом Василя нема?
 Так довго вже!..

Г рицько.

Ось чути,—йдуть неначе...

К рицький.

Уже ідуть, вERTAЮТЬСЯ назад.

Вихід VIII.

К о з а к —убігає.

К о з а к .

Подужали!.. Ляхів прогнали з міста!

К о з а к 2—убігає.

З потугою гетьман Петро іде;
 Злякавши, ляхи знімають табор.

О к с а н а.

Хвала Тобі, мій Господи святий!..

Коли б його побачити, то більше
Не треба вже нічого...

К рицький.

Йде полковник.

Вихід IX.

К оваленко швидко ввіходить і кидається на поміст, за їм кільки козаків стають біля помосту.

К оваленко.

Голубочко, моя єдина зоре!

Нахиляється над Оксаною. Грицько підводиться і стає далі. В сей час ударено за сценою в сурми і виходять збройно й з прапорами козаки-дорошенківці, а за їми й кальнициці.

К рицький—до сурмачів.

Гей тихо!.. цить!

Показує на Оксану. Сурмачі відразу стихають і всі стають мовчики.

К оваленко—до козаків.

Керею дай! на їй
Перенести!

О к с а н а.

Не треба,.. уміраю...
Не покидай!..

К о в а л е н к о.

Навіщо кажеш так?
Ти житимеш!..

О к с а н а.

Вже смерть приходить, чую...
Коханий мій, прощай, прощай навік!
Коваленко цілує її, вона обніма його за шию і так кільки часу. припавши до його, держить його.
Іще!.. іще!.. Як гарно!.. Годі вже!..
Вона пускає руки, він підводить голову.

О к с а н а—до Грицька.

Йди, братіку!
Грицько підходить й склоняється над нею.
Мій дорогий, мій добрий!
Щасливий будь!.. Спасибі!.. Прощавай!

Цілує Грицька, він підводиться.
Мій світоньку ясний!.. мій рідний краю,
Прощай і ти!.. Не нажилася я!..
Мій людоньку! в слізах живеш ти, в горі,
Хай Бог тобі спокою й щастя дасть!..
Живи, цвіти!.. Зорею ясно сяй!.. *Підводиться.*
Василечку, ще поцілуй в останнє!..

Коваленко цілує.
Прощайте всі!.. Коханий, прощавай!..
Падає мертвa.

ЗАВІСА.

у Чернігові, 1897.

На громадській роботі.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ДІЕВІ ЛЮДЕ:

Арсен Яворенко, молодий пан.
Ольга, його жінка.
Харита, його сестра, дівчина.
Меланія Семенівна, його тітка, немолода
вдова.
Модест Кирилович Крашевич, моло-
дий пан.
Назар Підкова, хлопець.
Хведір Степанович Лапченко, крамарь.
Карпо Павленко }
Гончук
Дід Тиміш }
Чмалій
Старшина.
Староста.
Селяне старші й молодші.
Дівчина—наймичка у Яворенків.
Діється на селі.

ПЕРША ДІЯ.

Хата Яворенкова. Чимала світлиця, по панському прибрана, але мебель (стіл круглий та менші столики, стільці, канапа і т. и.) старомодня. З правого (від глядача) боку п'яніно біля зачиненого вікна. По стінах два-три малюнки в рамицях, великий портрет. Двері просто (їми ввіходять гости), праворуч (до Арсенової світлиці) і ліворуч.

Вихід I.

Арсен.—Харита.

Харита, Арсенова сестра, дівчина в простенькій сукні, сидить за столом. Арсен стоїть перед нею, розмовляючи і показуючи іноді на папери, що лежать на столі. Се кремезний чоловік, років до 30, чорнявий. Постать ограйдна, рівна, широка в плечах. Видко, що чоловік тілом дужий, хода тверда. Спокійний упевнений погляд темних очей; великий лоб, коротке обстрижене і наперед розчесане чорне волосся; чорна борода не дуже велика. На йому легенкій піджак ясного коліру, довгі чоботи.

Харита. Ну, а як наша громада згодиться,—тоді що?

Арсен. То за нею згодуються й інші громади.

Харита. Але ж болота є ї на панських землях.

Арсен. Ще й багато... Пани пристануть... Одні зрозуміють, що це добре, а другі—якось уже за іншими...

Харита. Величезне діло!.. Висушити чотири тисячі десятин болота!.. Тяжко тобі буде!..

Арсен. Та це земство повинно було зробити... Та що ж я винен, коли воно не послухало мене й не схотіло за це братися? Знаєш сама, скільки я воював на земських зборах... А діло це має величезну вагу за для добропіту в усьому повіті.

Харита. І мені здається... І селянам буде добре...

Вихід II.

Ольга. *Арсенова жінка, вбігає середніми дверима. Це молодичка років 20, середнього зросту, білява, з гарним пишним волоссям; воно трохи в'ється і оточає чепурне личко. Очі веселі, сяють. Походи, рухи—жсаві, начіть первові трохи,—все показує моторність, молоде, повне сили життя. На її літнія ясно-блакитна сукня,—видно, що молодичка вміє відратиця доладу, зо смаком. Уся її постать*

робить враження чогось ясненького, веселенького, блакитненького. Вона нижча за свого чоловіка.

Ольга. Арсеночку! в сад, у сад швидче!.. *Хапає його за руки. Улядівши папери.* Ах, ти знову за ділами!

Арсен. Треба зробити, бо зараз поприходять люде.

Ольга. Гості? От чудово! Так нудно, так скучно без гостей! Хто ж то?

Арсен. Селяне.

Ольга. Бач, хто!.. От уже невеселі гості!

Арсен. Вони за ділом прийдуть.

Ольга. Діло! діло!.. Все діло!.. Така нудота!.. Треба ж колись і відпочити, і повеселитися.

Арсен. Вже ж треба: в антрактах між ділом.

Ольга. Тільки антракти!.. Вони такі коротенькі!.. Це мені нагадує класи з їх лекціями, дзвониками... Ах, нудота на селі жити! Ну, скажи, Хариточка, ну невже тобі весело тут?

Харита. А весело!.. Чого ж його все по городах сидіти? Арсен правду каже, що погано, як уся інтелігенція сидить по великих центрах... і цікавиться тільки своїми власними справами.

Ольга. А що ж іще їй треба робити?

Харита. Та от сюди йти... Треба, щоб культурні люде йшли на село, працювали там... несли світ і культурність туди, де цього нема.

Ольга. Та я це вже чула... тільки не розумію—через вішо це так треба.

Арсен. Через те, що кожен з нас повинен служити своєму народові й красіві як уміє.

Ольга. Як то—служити?

Арсен. Ну, повинен дбати про добро громадське... щоб людям краще—і тілом, і духом—жилося... Щоб люде наші не темні, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а найдені й напитені... Повинен дбати, щоб на нашій землі не піски та болота були, а поля з колосистим хлібом, з садками зашними, з лісами зеленими...

Вихід III.

Дівчина-наймичка—уходить.

Дівчина до Харити. Панночко! там уже дітей поприводили...

Арсен. Це в твою дитячу хату?

Харита. Еге... Сьогодні вперше... Я скоро вернуся... *Входить з наймичкою.*

Вихід IV.

Ольга, *тумочись до Арсена*. Арсеночку, голубчику, любий, дорогий! *Зазирає йому в вічі*. Зроби мені те, чого я в тебе попрошу!

Арсен. Моя пташечко, залюбки зроблю, коли могтиму.

Ольга. Вже ж могтимеш... Знаєш що?..
Киньмо це все, поїдемо ми знов у город жити!

Арсен. Олю, ти мене вражаєш.

Ольга. А ти мене—думаєш ні? *Одхили-ється від його*. Ти мене ще більше! Відкóли ми тут живемо,—я занудилася так, що хоч пропадай!

Арсен. Скоро ж ти занудилася життям зо мною!

Ольга. Неправда!.. Спершу, поки ти на службі був,—гарно було. Всякі люди до нас ходили... про все з ними можна було розмовляти—про новини, про театр, про музíку... Ах, музíка!.. Тільки вона мене й розважає тут!.. От нещастя, що батько твій умер!.. Як би він живий був, хазяйнував би сам отут... а ми й досі в городі жили б!.. А то хазяйнувати схотілося!.. Ні, Арсене, справді—поїдемо в город!

Арсен *пригортав* її. Моя дорога! Хиба ж сьому правда? Я ж радніший усе зробити, щоб тобі любо було. Але ж тут у мене є важне діло...

Ольга. І яке там діло в тебе... що ти не можеш його кинути? Якесь хазяйство, якесь болото... Крашевич каже, що ти своїми ділами тільки людей проти себе обурюєш.

Арсен. А ти й віриш Крашевичеві, Олю?

Ольга. Як неначе Крашевич нічого вже розумного не може сказати?.. *Відходить від його*. А то ж хиба не правда? Тобі болото краще, ніж я!.. Якесь гидке болото!.. Краще, ніж жінка!.. Все сидиш або ходиш за ділом, а я

сама!.. Така нудьга!.. О, Господи! так хочеться в оперу!..

Арсен. І це не зовсім правда, що ти все сама... А що до опери, то,—моє ти любе! —де ж її тут візьмеш? Але ми поїдемо в місто в перше, яке буде свято.

Ольга. Що там—поїдемо на раз, чи на два!.. Як би там жити та часто!.. Ах, яка чудова річ опера!.. Пам'ятаєш останню п'есу, Арсене?.. От кохання!

Арсен, усміхаючись. Оперне.

Ольга. Через що ж оперне?.. А може ж і справді так буває? Не всі ж такі, як ти!

Арсен, сміючися. Он як! То я вже не такий, як треба?

Ольга, кидаеться до його на шию й цілує його. Ох ні, Арсенечку, ти любий!.. Але ж ба чиш, кожен по своєму...

Арсен, пригортаючи її. Еге, кожен по своєму... От і я, мое серденько, хочу жити по своєму... а не так, як той, чи цей каже... Кинув я город і службу, бо це мені не подобалось. Пішов на село, бо думаю, що так треба. І впевняю тебе: і ти далі побачиш, що тут жити далеко краще, ніж у городі.

Вихід V.

Увіходить Меланія Семенівна, Арсенова тітка, вдова, дебела, сима панія, років 45, але вірається мов би вона молоденька.

М. Семенівна падає на канапу. Ох!..
Ах!.. Утомилася!.. Боже! Се ж просто неможливо!.. Ах, Арсене, як ти не хочеш бачити, що в мене вже ні сили, ні здоров'я не стає щодня робити так, як я роблю?!

Арсен, *переглядаючи на столі папери.* Та хиба ж я вас примушую робити? Та й що ж ви робите, тьотю? До хазяйства ж ви не мішаєтесь, а в кухні—там усе Оришка робить.

М. Семенівна От вам!.. Можете послухати!.. Виходить, що я вже нічого не роблю... так тільки, дурно хожу! З самісінького ранку, не відступаючи, лаю Оришку та росказую їй, як треба робити—і я нічого не роблю!

Арсен, *сміючись.* Та Оришка й без вас дуже добре знає, що їй треба робити... даремне ви її лаете...

М. Семенівна. От вам!.. Можете знову послухати!.. От вам дяка!.. О, як би мій брат, твій покійний батько, почув твої слова!.. Його кістки перевернулися б у труні!

Арсен. Облиште ви тата,—дайте йому спокій, тьотю.

М. Семенівна. А, ти, здається, хочеш сказати, що я йому й за життя спокою не давала? Так, правда, я жінщина опитная, з умом, я йому завсігди казала: кинь ти хазяйство, віддай в аренду землю та переїдемо в город жити! Але він такий саме був упертий та неслухняний, як і ти! Еге, завсігди

скажу: такий саме упертий та неслухняний, як і ти!

Арсен. Тьотю, нáшо ви це кажете?

М. Семенівна. Як то—нáшо? Думала: умре брат, молодий племінник забере мене з собою в город... аж він сам сюди! От вам! Можете послухати!.. Службу кинув... Та яку службу!.. Інженер путей сообщенія!.. Чотирі тисячі в год!.. А тепер?.. Подивись на Крашевича: хиба він робить так, як ти? Літо тут живе, відпочиває, а на зіму в город. Удвох росли з ним, укупі вчилися, а робите не однаково.

Вихід VI.

Увіходить Харита.

Харита. Ну, от і я. Хоч небагато сьогоднія привели дітей, а таки привели.

Ольга. І нáшо це?

Харита. Як же, Олю, нáшо? Матері йдуть на роботу, на поле ходитимуть, кидають дома самих дітей... а діти всякого лиха можуть накоїти. Хиба мало через це пожеж буває? А ми в нашу дитячу хату будемо що-дня забірати дітей, то й дітям краще буде, і пожеж поменшає.

Ольга. Тільки сад нам потолочуть.

Харита. Ні, я в цю половину саду їх

не пускатиму. Та й баба Стеха не дозволить дітям шкоду робити.

М. Семенівна. Буде вже й того, що хвершалкою стала!..

Харита. А коли я медицину люблю!

М. Семенівна. Медицину вона любить!..

Жениха тобі треба любити, а не медицину.

Харита. Ха-ха-ха!.. Коли ж нема його!..

М. Семенівна. Нема!.. Десять би було, як би схотіла!.. Посаг є, дворянка, обра-зованіє есть—якого хочеш вибірай!..

Харита. А от я може за кордон поїду на лікарку вчитися!..

М. Семенівна. Ще чого не було! От вам! Можете послухати! Одна хвершалує, другий хазяйнє! Та ще якісь там філантропії заводять! І за-для кого ж?.. Можете послухати: за-для мужлаїв! Чи чуєш же ти, Арсене?.. Мов я не йому кажу!.. Ах, я жінщина опитная, з умом, і ніхто, ніхто мене не слухає!

Ольга. Вже ж, Арсене, тьотя правду каже: нащо тобі все те робити? Що тобі з того? Тільки ворогів наживеш. Щасливий же з того не будеш!

Харита. Чому, Олю? Коли чоловік ро-бить щось, задовольнений з того, гарно йому,— от він і щасливий!

Арсен. Оце правда!

Ольга. Подумаєш!.. Яка ж то й правда!.. Ніякої правди нема.

Арсен. Мені здається, Олю, що ти просто не хочеш із цим згодитися.

Ольга. І не хочу!.. І не хочу!.. І не буду згоджуватися, не буду!.. *Спиняється враз і прислухається. Страйвай!* співає щось... дівчата в саду... *Підбігає до вікна й одчиняє його. Чути пісню чуртову:*

Ой не ходи по льоду,
Бо завалишся!
Чи ти мене вірно любиш,
Чи ти чванишся?
Як я тебе не люблю,
Скарай мене, Боже!
Буду тебе цілувати,
Поки сон ізможе.
І націлувався,
І намилувався,
Як у саду соловейко
Та й нащебетався.

Ольга—спершу слухала пісню, потім відчиняє п'яніно і стиха приграє до співу. Як доспівано, говорить: Ах, як гарно!.. І чому ти, Арсене, не вмієш так співати, як Крашевич?.. *Арсен мовчики стискає плечима. Гарно!.. Знову приграє й стиха співає:*

І націлувався,
І намилувався,
Як у саду соловейко
Та й нащебетався.

Ах, ні!.. Я хочу в сад!.. *Зривається й ханас Меланио Семенівну. Ходіть, тъотю!*

М. Семенівна. Ах, ходім!.. Піду в сад і хоч одпочину... змученою душою серед природи! Як тяжко жити серед людей, що ціни тобі не знають!.. Ах, одпочити!.. Мені так треба, так треба відпочити!.. *Виходить.*

Вихід VII.

Арсен. От ізнову!..

Харита. Та це може так... росердилась чого, або що... Зовсім вона молода ще... мало жила й думала... виховання негарне було... Воно все це ще минеться.

Арсен. Коли ж не минається! Та, що повинна бути найближчою до мене душою, та стоїть найдалі... і не хоче інакше стати. Рік зо мною живе і не може мене зрозуміти.

Харита. А ти більше подбай, щоб привілити її до діла, зацікавити їм... Знаєш,—як ти зо мною колись робив...

Арсен. Хиба я цього не роблю? Але ж вона не хоче нічим моїм цікавитись.

Вихід VIII.

Підкова *виходить.* Це хлопець років 18, білявий, худий—аж очі позатягало. Ледві пробиваються вуси, але на голові копіця роспашаного волосся. Убраний так: сіренькі штанці, заправлені в руді чоботи, піджак літній старенький, у руках простий картуз.

Підкова. Чи тут живе Арсен Петрович Яворенко? У мене до його є діло.

Арсен. Це я.

Підкова. А, це ви! *Підходить і подає руку.* Назаръ Митрохванович Підкова.

Арсен. Прошу сідати. *Харита виходе.*

Вихід IX.

Підкова. Це ваша супруга?

Арсен. Ні, це моя сестра. Сідайте.

Підкова, *сідаючи біля столу.* Добре.

Арсен *сидяє проти його з другого боку столу.* Яке ж у вас діло?

Підкова. Та я, знаєте, роботи собі шукаю... А у вас окономія... так я думав—чи нема у вас чого в конторі...

Арсен. Якої ж вам треба роботи? Що ви до цього часу робили, яку роботу?

Підкова *спірається ліктями на стіл і стромляє обидві руки в кучму на голові.* Та я, знаєте... стихами занімаюсь...

Арсен. Стихами?

Підкова. Еге ж... Такий у мене талант до цього—зроду... От я тут—*достає з кишені зшивток*—усю свою жисть ісписав... от я вам прочитаю, дак ви самі побачите, як у мене талант виявився...

Арсен. Ні, це ви, може, іншим разом прочитаете, а тепер просто коротенько роскажіть що треба.

Підкова. Прочитати б краще... Моя хвамилія—Підкова... Там у Шевченка у його стихах тоже есть Підкова...

Отаман Іван Підкова,
Закрутівши чорни вуси,
За вухо чуприна,
Похожає здовж байдака...

Через те я й стихи почав писати.

Арсен. Як то?

Підкова. Та так!.. Ще як я вчився в двохкласному училищі, дак прочитав я в Шевченка, шо був Підкова... і про його стихами пописано... дак я його щитаю за свого предка і тоже став стихами писати... Ну, а з училища, як я поступив у сельське правлені... там год у писаря занімався, то він мене не понімав... шо, значить, у мене талант... Батько, простий мужик, тоже не понімає... Так я пішов шукать образованіших людей... і такого заняття, шоб я міг свій талант виявити. От я вам зараз прочитаю свої стихи... *Витягає другий зшивток.* Тут їх багато,—так як уряд усі читати, чи на вибір?

Арсен. Ні, ви вже краще на вибір.

Підкова. Краще б уряд... Ну, от я вам зараз про свою долю прочитаю:

Ой на дубі жолуді,—
Пливе гусак по воді.
Ой на річці очерет,—
Мені в серці уверед.

На в-городі лобода,—
 Мені горе та біда:
 Дурно талант пропада!
 Так шмагаю я стихами,
 Як той кучерь батогами,
 А мені говорять люде,
 Шо добра уже не буде
 Із мужицького сина,
 Родивсь у казъонного хрестянина,
 Дитина не едина.
 Як сиротива,
 А вони кажуть: такий, як дубина,
 А то вони дурні,—як скотина!

О! А що? Ловко одчистив?.. Це сатира.

Арсен. Та сатира, сатира... та тільки на кого?

Підкова. Конешно, на тих необразованих, шо з мене сміялися... Найбільше прокляті парубки й дівчата!.. Вони того й не понімають, шо одна панночка дак аж залюбилася в мені... Вона догадалась, шо я стихи пишу!.. Он шо!.. Я й до неї написав... Знаєте, я там у христоматії читав стихи про богинь... Ви читали христоматію?.. Дак і я на такий манір написав:

Ти—Хвемида,
 Артемида,
 Гарная Венера!
 Глянь на мене тепер!

Дальше я ще хотів писати, та не кончив. Усе хотів їй передати, та так і не передав... бо не вспів з нею познакомиться...

Арсен. Та це все добре, а от скажіть мені—нáшо ви кинули свою сем'ю, свою хату? Робили б ви собі дома на своїй землі—тó було б найкраще.

Підкова. А хиба Шевченко хліб робив? Там під його стихами попідписано, де він їх писав: усе то в Петербурсі, то в Київі, то в Петербурсі, то в Київі... Так і я скитаюся за свій талант, як він скитався,—у нас однакова доля.

Арсен. Так може неоднаковий талант?

Підкова. Чому не однаковий? Адже й він був мужик... І даже моя доля нещасливіша... Ви думаете, що я трохи написав? У мене ще є... *Витягає ще товстий зшиток.* Оце тетрадь, а то ще є маленька... *Витягає менший зшиток.* Я як сяду писати, дак тільки черк-черк—так листок і списав!.. Черк-черк—і листок, черк-черк—і листок!.. І через те я страждаю—от і тепер через свій талант я вже два дні, скитаючись, не обідав.

Арсен. Два дні не обідали? Бідолашний! Ото вже зовсім кепський талант, коли через його не обідати. Ходіть же—там у нас обід є. *Підходить до вікна.* Олю!

Ольга з саду. Що?

Арсен. А йди на хвилиночку сюди.

Підкова. Це ваша супруга?

Арсен. Еге.

Вихід X.

Ольга—*ввіходе.*

Підкова підходить швидко до Ольги і подає їй руку. Назаръ Митрохванович Підкова. Знаєте, у Шевченка там є гетьман Іван Підкова, дак то мій предок був.

Арсен. Олю, будь ласка,—нехай там цьому добродієві дадуть пообідати. *До Підкови.* Ідіть пообідайте поки,—мені тепер ніколи, бо до мене он люде йдуть.

Підкова. Добре, занімайтесь своїми ділами, а я своїми буду заніматися. *Виходить уліворуч за Ольгою.*

Вихід XI.

Увіходять: попереду Лапченко, а тоді Старшина, Гончук, Карпо Павленко.—Лапченко—чоловік середній на зріст, чисто й гарно вбраний у тонкою сукна чумарку.—Старшина—високий ставний чоловік, чорнявий, з бородою, поважний, років 40 йому.—Гончук—невеличкий, сухорлявий, рухливий.—Павленко—сміливий погляд і мова, чорні вуси, без бороди, років 30. Усі в чумарках.

Лапченко. Доброго здоровля! Здоровкається за руку.

Старшина й інші. Здорові були!
З вівторком! Так саме здоровкаються.

А р с е н. Здоровенькі були! Спасибі, що прийшли. Сідайте, прошу вас! *Гості сідають.*
А де ж це щé добрí люде? Я ще декого кликав.

П а в л е н к о. Ідуть.

Г а н ч у к. Та ось і вони.

Вихід XII.

Увіходють: Староста й Чмалій, здоровкаючись як і попереду: Здорові були! З вівторком!

А р с е н. Здорові! Сідайте, прошу вас...
А дід Тиміш?

С т а р о с т а. Задивився на ваші волі в дворі—зараз увійде... Добрячі волі!..

Вихід XIII.

Д і д Т и м і ш увіходить: високий, увесь білий, довга біла борода, срібне волосся оточує виразне обличча з ясними очима; кремезний ще, хоч і старий. Говорить голосно й виразно: Здорові були хто в дому сьому! З святым днем вівторком!

А р с е н, підходючи до діда й здоровкаючись. Здорові, здорові, діду! От дідові так уже найбільший спасибі, що прийшли, потрудилися... хоч і старі.

Т и м і ш. Ще здужаю ходити... не важко.

Г о н ч у к. Та дід іще й роблють так, що хоч і молодому, то добре.

Т и м і ш. Гріх без роботи.

П а в л е н к о. Дак може будемо й про

діло починати, Арсене Петровичу? Бо вже, здається, всі тут.

Гості. А що ж—починаймо!.. Кажіть, шо доброго надумали.

Арсен. Гаразд!.. Спершу вам роскажу, а як ви пристанете, тоді вже й усій громаді... Бачите, частина нашої землі — болото. Ось гляньте на цей план! *Розгортає план, усі купчутися коло столу зазираючи в план.* Ось болото... Оде синім помальовано... простяглося по нашему повіту... зачіпає і нашу з вами землю... Моеї—31 десятина болота, вашої—307... Тепер вам не стає сіна, бо нема у вас ні лук, ні степу на його... мусите купувати.

Павленко. А так!

Арсен. Коли схочете, я з вашого болота зроблю вам 307 десятин сіножаті.

Гончук. Оде добре!

Лапченко. Шось дуже вже дивне...

Староста. Такого мабуть ще зроду ніхто не робив.

Арсен. Чому не робив? Он і в Чернігівщині сушуть болота, і з болот стають сіножаті.

Лапченко. А я полагаю, що це трохи наче б то казка.

Вихід VIX.

Увіходить Крашевич. Це панчі білявий, чисто виголений, з закрученими вгору вусиками, в'

чепурненькому шовковому піджасику і в модніх черевичках. Невисокий. Таких літ, як і Арсен.

Крашевич. Здрастуй! Подав руку *Арсенові.*

Арсен. Здоров, Модесте Кириловичу!

Крашевич до *Лапченка.* Здорові, Федоре Степановичу! Подав руку.

Лапченко. Добраго здоровля!

Всі повставали, опріче Павленка й діда Тимоша; Крашевич змехка киває їм головою,—всі сідають.

Арсен. Ну, ти вже це знаєш... але коли не нудно буде, то посидь тут та послухай. А коли нудно, проходь далі,—там десь жінка.

Крашевич. Я посижу тут, послухаю,—у вас цікава справа. *Сідає і бере з столика альбом; перекидаючи його та курючи, слухає розмови.*

Старшина. А хиба ж ви, Арсене Петровичу, вмієте болота сушити?

Арсен. Умію, бо я того вчився... За літо ваше болото висушу.

Лапченко. На це в нас грошей не стане.

Староста. Авжеж!

Павленко. А чи багато на це грошей треба?

Арсен. Не дорожче як десять рублів на десятину... може й дешевше.

Лапченко. Три тисячі і сімдесят рублів на нашу частку! Де ж нам узяти такі гроші?

Староста. Це не з нашою силою.

Ч малій. А не з нашою.

Павленко. Громада,—великий чоловік:
схоче, то зробить.

Лапченко. Дак і три тисячі не малі
гроші! А воно ще й дорожче стане, бо госпо-
да інженери повсегда так: щитають одно, а
виходить більше. Кажуть—тисяча, а як ізроб-
лють, то півтори або й дві.

Староста. Дак це й у нас буде п'ять
або шість тисяч?

Ч малій. А буде мабуть.

Лапченко. Давати таку велику суму,
а ще чи буде що з того! Може загатимо наші
грошики в болото та й годі.

Арсен. Я сушитиму своїми грішми,
а ви мені заплатите аж як висушу. Не вису-
шу,—нічого не заплатите.

Павленко. Так чого ж ми ще дума-
ємо? З болота ми ніякого добра не маємо. А
то придбаємо 307 десятин сіножаті по десять
рублів за десятину!

Старшина. Дак це ж дуже добре!

Гончук. Ще й як!

Ч малій. От тепер уже й я бачу, що
добре.

Тиміш устає. Прощавайте, люде добрі!
Хоче йти з хати.

Арсен. Куди це ви, діду? постривайте!

Тиміш. Не можна! Вибачайте, пане!
Піду. Прощавайте!

Павленко. Та діло ж, діду!
 Тиміш. Нечестиве діло!.. Нечестиве!..
 Я про його й слухати не хочу! Гріх! гріх! *Vixode.*

Вихід XV.

Арсен. Що це з дідом сталося?

Лапченко. А так, дід правду каже!

Павленко. А немає тут ніякої правди!.. Таке вигадав дід, що й купи не держиться. Це гарне діло, поміч людям, а він каже— нечестиве! Скільки тих болот висушеного, та й не гріх, а тут на тобі!

Лапченко. А ти почому знаєш, що їх висушенено?

Павленко. Од людей чув... і книжку таку давав мені Арсен Петрович, дак я в їй читав.

Лапченко. Мало чого по книжках пишуть!

Гончук. А коли ж правда? Треба не на казки оглядатися, а на те, що справді це добре діло.

Чмалій. Ой ні!.. тепер і мені страшно!

Староста. Де ж таки не страшно!

Арсен. Дід сказав, що це нечестиве діло, а й сам не знає, через що нечестиве. Це часто так буває, що як людям не подобається щось нове, хоч і гарне, то вони його нечестивим називають.

С т а р ш и н а. А я так думаю: коли шось гарне нове люде вигадали, і нам з того добро буде, то треба його завести й собі. Хоч я цього діла й несвідомий, однаке знаю, що як ви, Арсене Петровичу, радите шо, то завсігди на добре виходить,—так я й тут вам вірю. Та тільки, щоб уже не вскочити, ходіть на болото та роскажіть нам, як ви там будете робити.

А р с е н. Так що? Ходіть хоч і зараз!

У с і. Ходіть! ходіть! *Устають.*

А р с е н. Все вам покажу і все роскажу, і ви сами побачите, що це вам на добро, а не на лихо буде. *Виходять люде, Арсен за їми.*

Вихід XVI.

Л а п ч е н к о зостається позад усіх. Де це мій картуз? *Мов шукає, а як усі повиходили, то до Крашевича,—цей зостався сидіти.* Модесте Кириловичу! чи не треба нам проти їх штуки та свою штуку встругнути? Тепер вони і в вас, і в мене сіно купують, на випас скотину до нас оддають, а тоді вже годі. Це ж убиток!

К р а ш е в и ч. Та й я це бачу, та нічого не вигадаю.

Л а п ч е н к о. Треба шось вигадати. А поки я буду куйовдити в себе на селі: я на гроші наполегатиму, а дід Тиміш, боячись гріха, про нечестиве діло їм казки слебезуватиме, а нам це й на руку. А ви, Модесте Кири-

ловичу, як би так підкрутили, щоб запрещені на це діло вийшло.

Крашевич. Трудно... бо діло законне... А в тім — спробувати можно.

Лапченко. Небезпримно спробуйте! На щот там того, що він мужиків од начальства одвертає, або що... А там іще що вигадаємо... А поки бувайте здорові,—піду з їми, послухаю, що будуть казати. *Подав руку.*

Крашевич. Ідіть, ідіть,—це треба знасти. *Лапченко виходить.*

Вихід XVII.

Крашевич сам, а тоді Ольга.

Крашевич сам ходить по хамі. Хм... Що б же тут вигадати?

Ольга *ввіходить*. А я слухаю—наче ваш голос... Здорові були, Модесте Кириловичу! *Подав руку.*

Крашевич. Здорові були!

Ольга. Що ви на мене так дивитеся?

Крашевич. Боже, як же на вас не дивиться!.. Коли ви що-дня розцвітаєте все краще й краще!..

Ольга. Ви давно в нас?

Крашевич. Без вас здалося, що дуже давно. Сидів отут та слухав ділові розмови.

Ольга. Ах, не кажіть!.. Я від ціх ділових розмов та від двохтем помазаних чобіт з

дому втекла б! Сідайте ж бо! *Сідає на канапі, Крашевич біля неї.* Яка я рада, що ви тут! Тільки ви трохи й розважаєте мене, а то така нудьга, така!..

Крашевич. А Арсен?.. Хиба ж він не прожене нудьги?

Ольга. Ах, уже мовчіть!.. Він так уліз у своє болото та в інші діла, що вже й забув, чи я е на світі, чи мене нема. І нáшо ви це кажете? Ви ж сами дуже добре це знаєте! *Сяйнула на його очима.* Сами ж знаєте, що тільки вý й розважаєте мене!

Крашевич. Розважати вас—о, це та-ка солодка втіха, що я... *Спиняється.*

Ольга. Що ви?.. Що ж—ви?

Крашевич. Нí, краще не казатиму... Коли ви не догадуєтесь... краще мовчатиму... Колись... знаєте, як ми в темній аллеї ходили з вами ввечері?.. я тоді починав казати... а ви й не догадались...

Ольга з протягом. А я й не догадá-лась...

Крашевич. А може й догадались, та... Ви собі мовчите, а кому іншому...

Ольга. Що ж кому іншому?

Крашевич. Може серце крається.

Ольга. Бідне серце!.. Чим же його розважити? Нáте, поцілуйте руку,—де вам буде розвага. *Дає руку.*

Крашевич. Гарна розвага, але мала. *Бере одну Ольжину руку, тоді другу й цілує по кільки разів.*

Ольга однімає наче руку. Це вже дуже багато.

Крашевич. Дуже мало, ви хочете сказати? Знов цілую її руки.

Ольга. Ні, багато... Ви ще ніколи... так багато не дозволяли собі.

Крашевич. А коли я дозволю собі ще більше?

Ольга зривається з місця. Ой, як же мені хочеться співу!.. Заспівайте мені! *Біжити до п'яніно, сідає за його й озирається на Крашевича, траючи очима.* Ну, ходіть! Я гратиму, а ви співатимете.

Крашевич підходить. Чарівниця!.. Чого ж ви хочете?

Ольга. Романсу гарного.

Крашевич. „Какъ сладко съ тобою мнѣ быть”—акомпаніруйте! *Ольга прає, він співає**).

Какъ сладко съ тобою мнѣ быть
И молча душой погружаться
Въ лазурныя очи твои:
Всю пылкость, всѣ страсти души
Такъ сильно они выражаютъ,
Какъ слово не выразить ихъ,—
И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Вдруге тихше, мов до Ольги.

И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Люба! Схиляється до Ольги.

*) Музика Глінки. Див. „Романсы М. И. Глинки.
№ 2. Изд. П. Юргенсона въ Москвѣ.

Ольга. Співайте далі!.. Ви так гарно співаєте... А музика—то моє життя....

Крашевич. Бо ви самі—музика... чудова мелодія... І ця мелодія займає мою душу... забирає все моє серце...

Ольга. Може хоч трошки зостається?

Крашевич. Ні, ні! воно все ваше, все!..

Ольга. Співайте!

Крашевич співає:

Нежданно яркої звездой
Явилася ты предо мною
И жизнь озарила мою!
Сияй же! Указывай путь,
Веди къ непривычному счастью
Того, кто надежды не зналъ,
И сердце потонетъ въ восторгъ
При видѣ тебя!

*Доспівуючи, склияється і враз обнімає ї цілує Ольгу
Уже потонуло!*

Ольга, закидаючи йому руки за шию. Що ви зо мною робите?! Цілує його.

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круг його ослінчики.

Вихід I.

Підкова сам сидить за столом. Він тепер убраний ліпше, не такий блідий і худий і трохи не

*такий кудлатий. Видко, що йому покращало жити.
Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише.
Спиниться, подумав і знов пише. Ніяк не виходить оце прокляте „подер“. Хоч ти лусни—
рихми не доберу! От, здається, й не штука описати дощ—мало його бачиш, того дощу!—
а от же як затнувся, так і затнувся! Спершу так ловко складалося:*

Дощ заляпав, заплюскав, заскакав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара густа, як полова,
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер..

Оттут уже я й став—ніяк не добереш рихми! Ну, яку ж би тут рихму?

І дощ по землі як подер,
Наче хтось у вуліку•чмелів запер...

Ні, чмелів у вуліку не запірають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер—

*О! от воно! от воно! Рихма готова,—гайда,
Підкова! Пише її проказує:*

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер,
Наче хто з його шкуру здер,
Лбо хто п'яного в хату впер,
Трохи я з ляку не вмер.

Ху! кончив!.. От так описані!.. Сьогодні вже двоє віршів написав. Цé гарне, ну, а те, шо вранці, дак іще краще!.. Бо до своєї дами... Як лицарь—я їй стихи посвящаю Є і в мене дама: *Ольга!* Просто, знаете, як вона мене вперше побачила, то аж заніміла, нічого й сказати не могла... тільки повела в кухню і звеліла Оришці прообідати мені дати... (Проклята Оришка завсігди мало їсти дає!) Я так зараз і догадавсь!.. Ну, а мені тож треба влюбиться, бо як я не закохаюся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!.. Тільки чого ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую—чорт зна шо доводиться писати!—і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не насмілиться призначатися... Ну, та вже сьогодні вона покориться мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикащика чорт несе?—все заганяє мене щоти писати. Втечу швидче, залізу в гущавину, шоб ніхто не почув, та поки сам почитаюся тих стихів, а тоді так їй одкатаю, шо аж у серці їй запече! *Виходить.*

Вихід II.

Арсен та Харита, розмовляючи, йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Дійшовши вона до столу, стоючи починає ті квітки розбірати, складаючи їх у пучок. Арсен сідає біля неї.

Арсен. А ти не питала її—що їй таке?

Харита. Питала... Нічого, каже,—трохи голова болить... Вона просто нудьгує: ти все за своїм ділом... діло се її не цікавить...

Арсен. Ото ж то й горе, що не цікавить!.. А як дівчиною була, то прислухалася до моїх слів, згожувалася з моїми думками... Чому ж тепер не цікавить?

Харита. Знайди таке, щоб вона їм зацікавилася.

Арсен. А чи се можливо?

Харита. Чому ні? І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботю та за роботою... Воно й на себе самого це негарно. Треба ж свою силу й надалі зберегати.

Арсен. Зостанеться ще! Я радий, що з ділом так повелося. Своє село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина теж; з панів більшість теж—ще тільки два села та троє панів як пристануть, то болота всього повіту в моїх руках.

Харита. А в своєму селі коситимуть на той рік на болоті сіно?

Арсен. Авжеж!.. Діла вже менша половина зосталася. Як скінчу це, тоді мое слово придбає вагу серед людей... могтиму багато зробити...

Харита. А що ти хочеш робити?

Арсен. У мене мрія: організація товариств тверезости серед самих селян... Така

організація, щоб вона ввесь повіт обняла та й далі пішла... Бо алкоголізм убиває, нівечить народ... Учитель би мусив ширити цю думку... та в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема.

Х а р и т а. Ну, поки ти за це не клопочись... Я сама про це буду говорити з людьми... ґрунт готувати... А то і болото, і бюро господарське, і лікарню будує,—над силу вже на себе береш. І хоч би ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами!

А р с е н. Яке ж діло буває без боротьби?.. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що лякає темні голови своїми казками... та Лапченко, що примушував залежних од його людей кричати проти мене в громаді?

Х а р и т а. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурив проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей.

А р с е н. Нехай собі!.. Я стою твердо, і вони з моого становища мене не зсунуть. І Карпо Павленко помішник у мене добрий. Він мені чимало полегкости робить. Та з нашим народом і лежко робити, і багато можно зробити!

Вихід III.

П а в л е н к о *увіходить.*

П а в л е н к о. Арсене Петровичу! Біда на болоті!

Арсен. Яка?

Павленко. Після обід частина робочих покидали роботу.

Арсен. Через що?

Павленко. Не хочемо, кажуть, та й годі! А це Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто не винен,—тім землі не дасть на осінь. Полякалися деякі та й покидали.

Арсен до Харити. Ти, здається, правіша була, Харито, ніж я думав.

Харита. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

Павленко. Та й ті, що позоставалися, ремствують: кажуть, шоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

Арсен. У вмові нічого того нема, а я платю робочим більшу плату, ніж де-инде.

Павленко. Та це й сами вони знають, дак же каламутить їх Лапченко з своїми прибічниками.

Харита. На лихо ще старшина занедував... і навіть небеспішно: я в його була сьогодні.

Павленко. Ото ж тепер Лапченкові й воля крутити, бо староста за старшину править.

Арсен. Гаразд!.. Треба це впорядкувати. Ходіть зараз туди! *Ідуть усі троє, але їм назустріч Крашевич.*

Вихід IV.

Крашевич. Здорові були! *Подав руку Хариті, тоді Арсенові.*

Арсен. Здоров, Модесте, Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильна справа, то мушу йти.

Крашевич. О, будь ласкав! *Арсен та Павленко виходять.*

Вихід V.

Крашевич. Скільки гарних квіток у руках, і ви сами процвітаєте як квітка.

Харита. Облиште ваші банальні компліменти. Так погано їх слухати. Як вам не сором?

Крашевич, *образившиесь.* Чого ж мені повинно бути сором? Не розумію!.. Колись ви інакше приймали мої слова.

Харита. Бо думала, що коли не діла, так хоч думки ваші однакові будуть з вашими словами. А ви тільки казали фрази... щоб мене дурити... вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбірала тоді цього... того, що це було просто шарлатанство!

Крашевич. Одначе, се вже занадто!

Харита. Заробили того. Я соромлюся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

Крашевич. Чим же я нечесний? Що ж тоді такого було? Два-три поцілунки якихсь та й годі. Се ж дурниця! Більшого ж у нас не було.

Харита. І ви смієте?!.. Та я не хочу й говорити з вами, бо ви... ви нікчемний! *Vixode.*

Вихід VI.

Крашевич сам, помовчавши. А! і на чорта я сказав той комплімент? Так якось— завикнеш казати та й ляпнеш! Думав, що вона вже забула... Погано, що росердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Ольга. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірють же? Повірють!.. Їм тільки засип усякими просвітами, добробутами, громадськими інтересами... та скажи, що мужика не треба різками бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі ці пакосні просвіти та добробути хоч на те здатні, щоб очі кому треба замазувати. Ех, усіх би вас!..

Вихід VII.

Крашевич та Лапченко.

Лапченко ввіходить. От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! *Подає*

руку. Я й до вас заїздив,—сказали, що ви тут, дак я й сюди.

Крашевич. А що ж там?

Лапченко. Та бачите, справа немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик—скасувати умовія... Воно було в Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

Крашевич. А як на сходці більше буде за його, а не за вас?

Лапченко. Ні, цього не страшио. Ми вже такі казочки між народом пустили, що мое поштеніє та й годі! Мужика одурити лехко, бо він темний—як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він, не бачучи, і загуде в провалля.

Крашевич. Треба б іще перед сходкою з пів відра поставити...

Лапченко. Буде й це... А ви, Модест Кириловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам винуватий гроші чи хліб, щоб не сміли й писнути за інженера.

Крашевич. Не забуду... Але ж... у Чмалія, здається, тільки копія була, а саме умові в Арсена Петровича.

Лапченко. Не що ж бо то й що! Про це ж я й побалакати з вами хотів. Шо, як би те умові у господина інженера добути? Нищечком, щоб він не знат... Ви з Ольгою Олександрівною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ лежить...

Крашевич. Вигадайте!

Лапченко. А що ж? Прозьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... *Думас*. А в тім... Може й справді?.. Гаразд, я спробую.

Лапченко. Чудесно!.. Постарайтесь, шоб документ на завтра... Треба їхати... А знаєте, я добув вексельок на його... і в надлежажеє врем'я прид'явим...

Крашевич. О, се було б дуже добре.

Лапченка. Ще б пак!.. У його грошей тільки-тільки стає,--це вже я знаю! А як по вексельку заплате, то він сів... розбіраєте?

Крашевич. Та де ж ви добули? *Виходять, розмовляючи.*

Вихід VIII.

Ольга швидко йде стежкою. Збоку виходить до неї Підкова.

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив... Ах, Ольго Олександровно! Позвольте вам сказати!..

Ольга спиняється. А що там?

Підкова. Я, знаєте... я дуже інтересну штуку читав у христоматії... про лицаря Айвенгá... як він свою даму обороняв...

Ольга. Ну, знаю... То що?

Підкова. Та я, знаєте... спитать хотів: а тепер є такі лицарі?

Ольга. Тепер уже нема.

Підкова. А може й е... Такі... в душі лицарі... і дам обороняють...

Ольга. Та що се ви плетете про лицарів та про дам?.. Чого вам треба?

Підкова. Та я й сам... От у мене ї стихи про це есть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, ѹ до вас есть.

Ольга. До мене?!?

Підкова. Еге: од мене—до вас.

Ольга. Щікаво!.. А ну, читайте!..

Підкова витягає папірець і читає:

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма..

Ольга. Як? як? що ви прочитали?

Підкова. Це так у христоматії написано... що богині були у гречеському храмі... так я відтіля...

Ольга. А!.. Ну, далі!..

Підкова. Дозвольте з початку, а то перепинилося...

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Мое сердце з любови палає,
Наче сухий хмиз згаряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою зашиту,
Я твою красу прославлю по світу,—
Дай же мені якого небудь привіту!

Так жадно дивлються на тебе мої очі,
 Як кіт на мишу серед ночі.
 Я без тебе погибаю,
 Любові твоєї благаю, благаю, благаю! .

Ольга. Ха-ха-ха!..

Підкова. Чого ви смієтесь?

Ольга. Ха-ха-ха!.. Як, як?.. Так дивлються на мене ваші очі, як кіт на мишку? Так ви мене до миші прирівняли?

Підкова. Та ні ж бо!.. А тільки це, значить, так сказано... що як... Ну, це сравненіе!..

Ольга. Ха-ха-ха!

Підкова *ображений*. Не розумію, чого тут сміяться? Може ви не поняли моїх стихів? Так я вам ще раз прочитаю і об'ясню...

Ольга. Не поняла? Ха-ха-ха!

Підкова. Авжеж! Бо таких стихів даже в христоматії нема... У їх скрізь самі рихми... Я їх сьогодні пів дня складав.

Ольга. Бідний!.. Аж пів дня складав, морочився!.. Як мені вас жалко!.. Ха-ха-ха! *Побіла була але потім спинилася*. Та слухайте ви: глядіть же, вдруге ніколи не читайте мені таких дурниць, а то я Арсенові Петровичу скажу, щоб він вас розшпитав. *Виходе*.

Вихід IX.

Підкова *сам*. Чи вона глузує з мене, чи це тільки так? Ні, невозможно, невозможно,

шоб вона з моїх стихів насміялася!.. Скільки над їми морочився, переправляв—рихма до рихми... А може де не так? А ну! *Дивиться на папірець* Дама—храма, палає—згаряє—заливає, мої очі—серед ночі... ні, все як треба. Чого ж би це воно?.. *Думає.* Догадавсь! догадавсь!.. Це ж вона чоловіка боїться! Не дурно вона про його згадувала! Боїться признається, дак хоче сміхом закрити. Ні, мене не одуриш! Я два дні сидітиму, я втрбіє довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю!.. Дошкулю!.. Признаєшся і—упадеш мені на груди! *Хоче йти і відразу спиняється.* А може суперник у мене є? О, коли ти зрадила мене, то я!.. Слідком за тобою ходитиму, а піймаю! Підкову не одуриш! *Швидко виходе.*

Вихід X.

Крашевич—сам вертається і сідає за стіл. Де вона поділася? Обійшов сад і не міг ізнайти... Ні, таки треба Арсена припинити. А то таку гору над мужиками взяв, що всі його слухаються. Але ж і впертий,—такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважився що робити. Але бестія дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздять у город, а то мені взімку скучно без неї буде, бо та Женя таки вже надокучила мені...

Вихід XI.

Ольга.

Ольга *вбігає*. Здрастуй, любий! Цілує
йою. Так приїхав, що я й не знала.

Крашевич. Та я тебе шукав у саду,
та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

Ольга. Облиш уже діла Арсенові, Модю!
Хай він робить діла, а ми тим часом...

Крашевич. А ми тим часом будемо
цілувати рози! Цілує Ольгу.

Ольга. Ах, рози!.. І над розою соловейко щебече... Не треба діл!.. Життя—то закохане щебетання... серед квіток - отаке повинно бути життя!.. Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою!.. співочою пташкою... літала б... щебетала б... ні про що не думаючи... Ах!.. *Заплюшує очі*.

Крашевич. А як ми щебетатимем, як
я поїду в город?

Ольга Пойдеш?!

Крашевич. Та мушу ж!..

Ольга. Ох, не кажи!.. Я не хочу про
се думати!.. О, Боже, яка я нещасна!.. Він поїде в город, покине мене, а я... мушу тут гинути!..

Крашевич. А хочеш, щоб і ти в городі була?

Ольга. Невже ти хочеш, щоб я втекла
з тобою? Ох, страшно!

Крашевич. Ні, нащо ж се робити?
Сього зовсім, зовсім не треба робити!

Ольга. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважилася б!..

Крашевич. Ах, Олю,—кажу ж тобі, що сього зовсім не треба робити.

Ольга. Але се так поетично...

Крашевич. Може... але можно все зробити благопристойно... і ти житимеш у городі. Тільки ти повинна помогти мені.

Ольга. О, все що хочеш!

Крашевич. Саму тебе Арсен у город не пустить,—значить треба зробити так, щоб і він переїхав. Але поки він тут панькатиметься з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, тоді він поїде.

Ольга. А як же се зробити?

Крашевич. Розбити його діло з болотом. Тоді всі його плани загинуть: громади йому не віритимуть... він і сам знеохотиться до всього. Наша громада вже проти його, та в його формальна умова. Як би її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла б у його болото.

Ольга. Ну?..

Крашевич. Знайди в його сей папір, умову, і віддай його мені. Ти знаєш де він?

Ольга. Мабуть у його в замкненому портфелі.

Крашевич. А ключ од портфелю?

Ольга. Завсігди в Арсена в кишені.

Крашевич. Але ж ти його можеш виняти... вночі, наприклад?

Ольга. Ах, справді!.. Се чудово!.. Тільки... я не знаю, чи се не буде мов би... вкрасти?

Крашевич. Зовсім ні!.. Вкрасти—се значить щось собі узяти—гроші, чи річ яку... А паперу ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну бо вже, годі! не церемонься!.. Се треба на завтра... Ти ж моя гарна! *Пригорта її й цілуй.*

Ольга. Ах, знаєш... якось сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

Крашевич. Зовсім нема чого тут соромитися!.. Ти будеш соромитися й занапашатимеш своє й мое щастя.

Ольга. Добре! добуду!.. Все для тебе зроблю, любий мій, гарний!.. *Обніма й цілуй його.*

Крашевич *устає.* Обережно, а то ще хто побачить... Ходім далі,—там зручніше. *Виходють.*

Вихід XII.

Підкова сам, виходить із кущів. От вам!.. Так не розум?!.. Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів смієшся! Шкода—не чув, про що

розмовляли. А як цілувалися—бачив. Ну, на-
чувайся ж тепер! Підкова не такий, щоб із
його знущається! Він і турків не боявся! Кари
тобі, кари!..

Бенкетуеш, ізраднице,
Мов 'безголов'я,
Нехай собі бенкетуеш,
Нехай на здоров'я!
Нехай, клята, бенкетуеш,—
Я тебе скараю...

Ці стихи були з Шевченка, тільки я їх
переробив, щоб луччі були... То тепер уже ці
стихи все одно, що й я сочинив. Оттак, як у
ціх стихах,—так я тобі й зроблю. Побачимо
ще, хто на кого пожаліється! Де Підкова,—там
кара готова!..

Завіса.

ТРЕТЬЯ ДІЯ.

*Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи
збоку під тином колоди лежать.*

Вихід I.

Дівчата сидять на колодах і співають:

Ой попливи, утко,
Проти води прудко,—
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.

Утінки немає,
Матінки не буде:
Десь на мене молодую
Навіки забуде.

Ой полети, галко,
Де мій рідний батько,
Нехай мене одвідає,
Коли йому жа́ко.

Галочки немає,
Батенька не буде...

Ой полети, орле,
Де братічок оре,
Та ѹ накажи йому, орле,
Яке мені горе!

І орла немає,
Братіка не буде...

Ой летіть, синиці,
Де рідні сестриці:
Нехай мене одвідають
Мої жалібниці.

І синиць немає,
І сестриць не буде...

Дівчина 1. От уже завели якої сумної!

Дівчина 2. Он уже парубки йдуть,
може веселішої втнуть.

Дівчина 3. А ну цитьте,---шо вони
співають.

Вихід II.

*Парубки співають спершу за сценою, а тоді
виходючи:*

„Ой на горі та женці жнуть“...

Вихід III.

Староста.

Староста іде до волости. Еч, біля волости розспівалися! Нема вам іншого місця? Дехто з парубків скидає шапку. Слухайте ви! Хто з вас там ходе на болото робити?

Голоси парубочі. Я!—І я!—Ми удвох із братом.—І я.

Староста. Шоб од цього дня ніхто вже не смів туди ходити!

Один парубок. А чого ж то так?

Староста. А того, що я так велю! Так громада присуждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті,—буде той у холодній сидіти.

Голоси. Та за що ж?—З якої це ради? —Уже й заробляти не можно!..

Староста. Можна, та не там!

Парубок, виступаючи наперед. А кому яке діло, де я заробляю?

Староста. Не патякай! В інженера навчився роспяткувати,—знаю, що ти вчаєш туди!

Парубок. Хоч і вчащаю, дак що? Хиба я шо проти закону кажу?

Староста. Не роспускай язика!.. Проти закону!.. Начальство тобі закон!.. Коли проти начальства, то й проти закону! Гетьте звідціля, бо тут сходка збирається!

Парубки й дівчата *виходять юмоючи*. Це якісь нові права!..—Гарні права, шо вже не смій куди хочеш піти заробити!..—Та начхати на його!..—Еге, начхай, а він тебе в холодну!..—А ти вже й злякався!..

Вихід IV.

Лапченко та Чмалій увіходять.

Лапченко та Чмалій. Доброго здоровля!

Староста. Здоровенькі були! Здоровкаються за руку і зіходять на рундук, там сідають.

Лапченко. А шо, звеліли писареві приговор писати про запрещені роботи на болоті?

Староста. Уже дописує... Та приговор пустяк... посходяться,—руки в людей подбіраємо та й годі. А от шо народ розсbachивсь... Парубок, пущверинок поганий,—і той з тобою заводиться!

Лапченко. Да-а... Провратное в головах позаводилось... Од інженера все...

Староста. І старшина такий підобрався, шо в одну з їм співає: все по правді та по закону— хоч ти лусни!

Лапченко. Безпорядок!..

Чмалій зітхає. Ох-ох-ох...

Лапченко. Чого зітхаеш? Ти своє знай: десять рублів узяв за погублені цього

діла, то цить та слухай! Розбірай, що ми тебе купили! Розібраєш?

Ч мал і й. Та розібраєш... Устає і йде до громади, що тим часом почала збиратися.

Староста. Добре, що пан Крашевич пособляє.

Лапченко. Нехай пособляє... Як цього приборкаємо, тоді й його... Адже купимо з вами вдвох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: де ж йому вдержати?

Староста. Авжеж купимо!.. Дай, Боже, панам більше довгу на земельку набірати!

Лапченко. А нам її купувати!.. Годі вже панам панувати,—що й ми над мужвою попануємо.

Вихід V.

Поки ті розмовляють, починає сходитися громада. Здоровкаються, дехто сідає на колоди, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голосніше, що вже Лапченка з старостою й не чутъ.

Павленко. Нема чого громаді тут розбірати! Як висушимо болото, дастъ вам чоловік суху землю,—тоді й будете розбірати, як йому гроші заплатити.

Чоловік 1. Скажуть: тепер у їх нема болота, добра земля, та й накинуть таке позе-

мельне, що більше буде оплатків, ніж того барриша з болота.

Павленко. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Чоловік 2. Буде в нас нова земля,— буде з чого й платити.

Чоловік 3. А ти хиба не чув, що без дозволу від санода болота не можно сушити? А то буде кара.

Гончук. Ну, та й брехуни ви, як я на вас гляну!

Чоловік 4. Як таке діло, що нам за його ще й одвічати, то зараз піти та к бісівому батькові все розвалити та й годі!

Дід Тиміш. А я вам казав: не займайте болота! Бо це вам так не минеться! Не минеться!

Староста. А шо, люде добрі,—здається, вже багато зібралося,—можна починати. Я послав десятника до інженера, шоб сюди явився... Шо громада требує... А ми поки поміркуймо —шо нам із болотом робити... шоб нас самих цей пан у болото не впер.

Павленко. Як же то так?

Староста. А ти цить, коли я кажу!.. Я був у городі з Хведором Степановичем—показує на Лапченка—і довідались ми: такий закон є, що хто висушить болото, хоть і чуже, дак тому й та висушена земля буде.

Чоловік 1. Та невже?.. Дак це інженер нашу землю забере?

Лапченко. А забере!.. Усі начальствующи, которым законі звісні, так кажуть.

Чоловік 3. Дак як же це? Він нашу землю забере, та ще ми йому за те ї платити будемо, шо він собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить!.. воно йому не попустить.

Чоловік 4. Хто—воно?

Дід Тиміш. Хто! Хиба не знаєш?

Староста. Бачите, яку штуку підвів! Убереться посеред нашої землі та ї почне відтіля воювати.

Павленко. Та це все брехня! Чом же досі ніхто про такий закон не чув? Такого закону нема.

Лапченко. Ні, є, та тільки інженери ховають їого.

Голоси. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по потилиці від нас!—Мало в нас і так усяких на шиї сидить, дак ще ѿ цей!

Гончук. Шо ви вигадуєте? Де ж таки він на шию сідає?

Павленко. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

Староста. Придобрювався до людей, шоб триста десятин землі йому дали. Побачите, шо далі буде. Он і він.

Вихід VI.

Арсен увіходить з портфелем у руці; всі стихають. Здорові були, панове громадо! Дехто здоровкається, а більше таких, що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там. Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть яке! Усі спершу мовчатъ.

Староста. Та таке: не хочемо болота сушити та й усе!

Арсен. Що?!

Староста. Та те, що чуєте... громада присудила, шоб не сушити. Вона не згожується.

Арсен. Як то не згожується, коли вже згодилася?

Чоловік 4. Згодились, бо тоді не знали, що хто болото висушить, того й земля буде. А тепер знаємо, що є таке... у законах...

Арсен. Ні, такого нема,—земля ваша буде.

Чоловік 4. Знаємо, як нема: ховають, тим і нема, а як заберуть, то видко буде.

Арсен. Це брехня! Хто це вам наказав?.. Вибірайте з-проміж себе людей, і зараз же пойдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників, і вони вам скажуть, що такого нема. Покажімо їм нашу вмову, і хай вони скажуть, чи я вас одурив хоч на макове зерно. Люде мовчатъ.

Павленко Ну, чого ж змовкли? Вибірайте ж! Там усе видно буде—знати буде, хто бреше!

Гончук. А то пороспускали свої язики!

Голоси А може й справді... Довідаєтися б...

Чоловік 4. Нічого там не довідаєтесь!
Сховано добре все!

Голоси. Правда! правда!..—Не треба вибірати!..—І так видно, що брехня!..

Голоси інші. Та постривайте!..—Треба ж розібрati дiло!..

Голоси перші. Шо там розбірати?—
Видно й так!..—Хай кидає роботу!..—Не дозволимо більше робити!..

Староста. Авжеж! Припиняйте роботу!.. Не расходтесь, люде добрі: зараз приговор про це буде, то будемо руки відбірати.

Арсен. Я роботи не припиню. Я маю право,—у мене є вмова.

Староста. Нема у вас ніякої умови.
Де вона у вас узялася? Хто вам її дав?

Арсен. Як то—хто? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! адже ти нічого не давав господину інженеру?

Чмалій *понуро*. Не давав...

Староста. Правда, що писано вмову, та потім громада роздумалася та й не схотіла

давати. Так Чмалій і вернув її мені назад.
Так, Чмалію?

Чмалій понуро. Так...

Арсен. Та що ж це? Чи ви глузуете з мене? Я ж вам покажу її! *Швидко відмикає портфеля і шукає там між паперами.* Де це вона поділася? Нема... Стривайте, я мабуть її дома забув...

Староста. Не клопочіться, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! *Виймає з пазухи папера і показує здалека.*

Арсен. Як то?.. Вона у вас?.. Яким же робом?.. Так це в мене її вкрадено? Віддайте її назад!.. *Кидаеться до старости, але той швидко подається назад, ховаючи папір у пазуху і ввіходить у волость, зачиняючи за собою двері. Громада заступає дорогу Арсенові.*

Арсен. Пустіть! Люде стоять. Так он ви як!.. Крадете свою ж умову! Сами давали руки до неї, а тепер дозволяете злодіям, шахраям перекручувати справу!

Павленко. Не дозволимо!..

Гончук. Не сміють вони! Але ці два вищукі зостаються самотні: *промада мовчитъ.*

Арсен. Он яка річ! Уся громада на шахрайство пристає!.. Тільки два чесних... Зрозумісте ж сами колись, та мабуть уже пізно буде!.. Буде каяття, та не буде вороття!
Швидко виходе.

Вихід VII.

Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та грізно, де далі грізніше.

Дід Тиміш. Бачите, я вам казав!.. Хиба забули, яке то болото? Гброд тут був грішний і провалив його Бог у болото... І звелів довіку йому болотом бути!.. А ви сушите!.. Забули, що хто в болото вступить, того й затягне: Опанаса Панченка сієї весни затягло, Тарас торік утоп, Левченко позаторік загинув там!.. Вас іще досі милувало, а далі вже не помилує... Усі там погинете, божевільні! Через нечестиву роботу!.. Бог вас покарає!..

Голос. Дак розваляти усе к бісу!.. Розваляти!..

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Вихід I.

Меланія Семенівна та Ольга.

М. Семенівна, Ах, чудово! чудово!.. Як же ти витягла його?

Ольга. Нишком ключ узяла від портфелю та й витягла... Так боялася!..

М. Семенівна. Але за те тепер як чудово: все пропало, і ми їдемо в город!.. Ах!.. Які в нас там журфікси та бали будуть, Олю!..

Ольга солодко. Ах, бали!.. Схаменувши, зо страхом. А як Арсен таки не схоче?

М. Семенівна. Ти повинна на його напастися... спокою йому не давати—аж поки схоче! Який розумний цей Модест Кирилович!

Ольга. Ах, він такий розумний!.. і гарний—чудо!

М. Семенівна. Гляди, лиш, Олічко, не закохайся в його! Бо щось уже...

Ольга жартовливо. А хоч би й закохалася, так що? Хиба не можно?

М. Семенівна. А не годиться: повинність перед чоловіком!.. Хиба так, трошки, щоб веселіше було...

Ольга. А зовсім не можно?

М. Семенівна. Говорити про се не можно... Ах, кохала колись і я!.. Я така нещаслива, така нещаслива була за своїм чоловіком!.. Того я така й хвора тепер...

Ольга. Хиба він так мучив вас усякими ідеалами та прінціпами, як мене Арсен?

М. Семенівна. А нашо ж ти Арсенові потурала?

Ольга. Так бо ж він тоді закохувався... Мені мама завсігди казала: коли ти, Олічко, помітиш, що мужчина вартий уваги, то випи-туй, якого він напрямку, яких думок, які

книжки любить... попроси в його тих книжок—читати не треба, тільки переглядай... щоб знати, про що воно.

М. Семенівна. Та нашо ж то?

Ольга. А так мама казала: тоді її сама ті думки хвали, мов і сама так думаєш... Бо тепер нова мода: вже не самої краси шукають мужчини, а ще часом випитують і яких думок панночка... То треба знати—що кому казати.

М. Семенівна. Твоя мама дуже розумна.

Ольга. О, моя мама так це все знає!.. Я так і робила з Арсеном... він і не помічав... Сяк-так було відговорюся, а він і вірить... Але я ніяк не думала, що він схоче мучити мене сим увесь вік.

М. Семенівна. Чи скоро ж він вернеться з тієї сходки? Цікаво знати, як там його посмікали... Нападись на його зараз же: тепер він буде на мужиків сердитий, то швидче згодиться покинути село... Ох, піду спочину... Я так утомилася: сьогодні трошки заспала, устала, пройшлась оце садом—і просто знемогла... Боже, як важко жити на селі!.. *Лініво встає і виходе.*

Вихід II.

Ольга *сама, а тоді* Арсен.

Ольга. Ох, як то воно буде?.. А що,

як Арсен догадається?.. Ой-ой!.. Ні, сього не може бути: він ніколи на мене не подумає. *Арсен виходить із своєї хати.* Арсене, ти вже тут? Вернувся з громади?

Арсен. Вернувся... Але таке нещастя мені трапилось...

Ольга. Яке, Арсеночку?

Арсен. Пропала моя вмова з громадою... І диво дивне—опинилася в руках у старости.

Ольга. Невже?

Арсен. Якесь страшеннє шахрайство! Це хтось украв її в мене!.. Але хто ж?.. Як це могло бути?.. Не розумію!

Ольга. А що ж вони кажуть: відкіля вони її взяли?

Арсен. Кажуть, наче б то ѹ не давали її мені ніколи: тільки підписали, хотіли дати та ѹ не дали. Так безсороно в вічі брешуть, що як би я не знат, що папір був у мене в портфелі, то подумав би, що я збожеволів.

Ольга. А тобі це дуже погано, Арсеночку? Сядьмо тут! *Садовитъ його на канапі і сама сідає близенько біля його.* Дуже тобі це погано?

Арсен. Та як же ж не погано? Діло загинуло!.. Громада не дозволяє робити... Лапченко з старостою вигадали брехню, ніби є такий закон, що хто висушить землю, то тому вона ѹ належатиме. Громада темна, нічого в законах не тяжить, перелякалася, що я її кош-

том висушу собі землю й заберу її,—ніяк тепер не хоче дозволяти сушити далі.

Ольга. Ах, які вони негарні!.. Бідний ти, Арсеночку! *Цілює його*. Не варто за для їх нічого й робити, коли вони такі негарні, що тебе, мого любого так кривдять! Бідненький!..

Арсен *пригорта* її. Спасибі, серденько!.. Так мені тяжко!

Ольга. Забудь про їх! Не варті вони того, щоб про їх і думати! Думай краще про мене, про те, як я тебе люблю.

Арсен. Моя дружино, дорога, люба! Я про тебе думаю... але ж не можу я цього забути: стільки праці, клопоту, замірів, надій—і відразу все загинуло!

Ольга. О, гарного діла так багато на світі! Хиба діло тільки є тут, у сьому маленькому закуточкові! По великих центрах його ще більше. А тобі треба широкого поля, великої арени... Тільки там ти можеш свою силу показати.

Арсен. Ах, Олю! облиш це!.. Не хочу я тепер про це говорити.

Ольга. Навпаки,—тепер і треба говорити. Тебе тут тяжко скривдили: покинь усе і переїдьмо в город.

Арсен. Ні, я цього не зроблю.

Ольга. Чому?

Арсен. Я вже тобі багато разів про це казав.

Ольга. Але ж то було тоді, як ти з громадою ладнав, а тепер ти сам кажеш, що все загинуло.

Арсен. А може ще й не все.. Я думаю, як направити діло.

Ольга. Нема чого тут думати: діла вже не направиш. Треба кидати та'їхати в город.

Арсен. Я тобі вже сказав, що не пойду.

Ольга. Так зостанься тут, піди ще попроси їх—тих, що тебе одурили... поклонись їм—може вони ще трошечки насміються з тебе!.. У тебе нема самолюбія, Арсене!

Арсен. Ні, воно є, та тільки не таке, якого ти хотіла б. Я не піду прохати, не піду кланятися, а зостануся тут і подивлюся, що можна зробити, щоб направити діло.

Ольга. Авжеж!.. Тебі дорожчі сі мужики, що тебе дурють, кривдють, ніж я! Я, що тебе так люблю!.. О, я нещасна!.. Ти мене не любиш!..
Закриває обличча руками.

Арсен. Ольго, я тебе люблю, і ти це дуже добре знаєш. Нашо такі докори, такі обвинувачення?.. Я тебе люблю... але ж у мене є свої повинності... я не можу їм зрадити.

Ольга зривається з місця й стає. А, так!.. Так я ж тобі заявляю, що я не можу так жити... що я не хочу цього терпіти! Розумієш ти? Я хочу жити, а не пропадати в цій пустині! В останнє тебе питуюся: згожуєшся ти переїхати в город?

Арсен устає. Ні.

Ольга. О, ти пожалієш, що сказав се „ні“,

Арсен. Олю, я бачу, що ти дуже стурбована. Заспокойся і тоді може зрозумієш мене.

Ольга. Не хочу я нічого розуміти!..
Нічого!..

Арсен. Але ж зрозуміти треба! *Виходе.*

Вихід III.

Ольга, згодом Підкова.

Ольга *падає на канапу*. Ах, Боже!.. що ж се?.. Думала, що це так уже поможе і — не помогло!... Але ж гинути тут, жити без Модеста—неможливо!.. Що мені вигадати? *Думає.*

Підкова *тихо ввіходить*. Ольго Олександровно!

Ольга, *жажнувтись*. Га?.. Се ви?.. Чого вам треба?

Підкова. Я до вас... за важним, за дуже важним ділом.

Ольга. Мені ніколи!.

Підкова. Воно вас касательно...

Ольга. Ну, кажіть.

Підкова. Ви мене осміяли, Ольго Олександровно... Осміяли мої стихи... Спершу я думав — шось у стихах не так. Проверив рих-

ми—усе як треба... Тоді я догадавсь і почав за вами доглядатися...

Ольга. Ви посміли?!

Підкова. А хиба як мені, так і не можна підглядіти, з ким ви ходите? О, я й не це саме бачив!

Ольга. Нічого ви не бачили!..

Підкова. Овва!.. Стільки бачив, що даже байку Глібова про вас можна написати... як ви з Крашевичем цілувалися.

Ольга. Як ви смієте?!

Підкова. А ви ж посміли!.. Все бачив і знаю, все! Не схотіли моєю дамою бути, — ну, дак і я ж вам не попушу: зараз усе Арсенові Петровичу роскажу.

Ольга. Що ви думаете робити? Божевільний!

Підкова. Коли вам це не до вподоби, то я можу цього й не робити. Тільки вже тоді й ви зробіть, що я вас попросю!

Ольга. Кажіть, голубчику! Коли зможу, то зроблю.

Підкова. Ще й як зможете, аби схотіли!.. Будьте ви й моєю дамою!

Ольга. Як то—дамою? Щоб ви до мене стихи писали?.. Ну, пишіть!

Підкова. Не тільки стихи, а шоб...
Ви понімаєте?..

Ольга. Ні...

Підкова. Оттак!.. Як із Крашевичем, дак понімаєте, а зо мною, дак ні!

Ольса Що?!

Підкова. Коли йому можна, дак чому ж і мені не можно? Полюбіть мене, Ольго Олександровно! Шо там Крашевич?.. Панок собі та й годі!.. А я поет, я вас стихами прославлю!.. Олічко!.. *Кидаеться до неї.*

Ольга зривається з місця і відштовхує його. Геть, зараз же геть відсіля!

Підкова. Геть?.. Ну, дак я до Арсена Петровича ліду!

Ольга. Куди хочеш!.. Геть мужик!

Підкова. Ну, це ви так з опалу кажете!.. А роздумаетесь, то не те буде. Даю вам до завтряного подуматі. Коли ні—завтра все роскажу Арсенові Петровичу. Підкова не ламає слова: шо схоче, те й зробить з вами!
Виходе.

Вихід IV.

Ольга сама. О, Боже!.. Що ж мені тепер робити?.. Що мені робити?.. Хоч би Модест тут був, щоб порадитися з ним!.. Не послухатися цього проклятого вишварка,—завтра він усе роскаже Арсенові, —пропала я тоді!.. Послухатися його... ні, ні, я сього не можу!.. Треба зараз же, зараз же зважитися щось робити... щоб лихові запобігти!.. Що?.. *Думас,* *тоді враз:* А, хай буде, що буде! Однак мені

лиха не минути, а коли так ізроблю, то може краще буде. *Швидко виходе.*

Вихід V.

Сцена який час порожня. Далі увіходять Харита та й Павленко.

Харита. І як це ви попустили, Карпе, щоб у громаді таке зробилося? Адже у вас є свій гурт,—треба ж було оборонитися.

Павленко. Ми оступалися, змагалися... дак коли ж їх більша купа!

Харита. Більша купа!.. Аби був дружний дух, то й мала купа дужча за велику.

Вихід VI.

Арсен увіходить.

Арсен. Мені сказано, що Карпо прийшов... Ви з громади? Що ж там?

Павленко. Дуже галасували і навіть на болото були побігли... хотіли все зруйнувати. Та Семен припинив: стривайте, каже, братці! Не робімо так з-блану. Треба ще роздумати-ся та поміркувати. Ще поспіємо, бо тепер наша воля... Дак вони й припинилися.

Арсен. Поставте добру варту на ніч, а то щоб якої шкоди не нарobili.

Павленко. Ще й сам там ночуватиму.

Харита. А хиба можно шкоди нарібити?

Арсен. Авжеж. Уперек болота річка ж тече... Тепер вона не розливається по всьому болоту, бо ми їй корито викопали. А як по-псувати їй корито, то вона знову розіллеться по болоту... і робота пропала.

Павленко. Арсене Петровичу, позивайте громаду! Ми всі під присягу підемо, що умову вкрадено у вас.

Арсен. А що ж тоді буде?

Павленко. Примусимо їх! І кара громаді буде.

Арсен. Нашо мені те? Мені треба з громадою ладнати, щоб укупі діло робити, а не сваритися.

Павленко. Тепер посваритеся, а потім вони сами побачуть, що це добре діло, і дякуватимуть вам.

Арсен. Добрі діла силоміць не роблються. А ти як думаєш, Харито?

Харита. Я з тобою згоджуєсь. Коли ти тепер візьмеш примусом, то хоч би й побачили потім, що твоє діло—добре, а все вже між тобою й їми буде мов би мур який — це та обра́за, яку ти їм учиниш, зламавши їх.

Арсен. Так. Та ще й те: як уже підеться на сварку, то хоч неначе і в моїх руках буде сила, а таки не дадуть робити: знайдуться ті, що вночі нишком роботу попсують...

або ще як пошкодять. Однак не буде діла.

Павленко. А що ж його робити?

Арсен. Підожду трохи, поки громада заспокоїться — день, два.... А сам тим часом поговорю з людьми окремо... розкажу, вмовлю... І ви це робіть. Тоді видно буде що і як починати. У всякому разі я цього діла так не покину.

Вихід VII.

Лапченко.

Лапченко *ввігодить*. Доброго здоровля!

Арсен. Що вам треба?

Лапченко. Діло до вас е.

Арсен. Я з вами не хочу ніякого діла мати.

Павленко. Дак я туди піду... Бувайте здорові!

Арсен. Ідіть здорові! *Павленко виходить.*

Вихід VIII.

Арсен до Лапченка. Чого ви прийшли?
Ідіть відціля геть!

Лапченко. Получимо своє, то ї підемо. Ваш покойний родитель позичив тут в одного чоловіка гроші — дві тисячі... у Єрмакова... І тому векселю тепер строк вийшов...

Тепер я цей вексель отримав за довг. Прошу, пожалуйте гроші.

Арсен. Покажіть вексель!

Лапченко виймає вексель і покидає, розгорнувши, але з рук не пускає. От і підпис вашого родителя... сьогодня платити.

Арсен. Бачу. Зараз матимете. *Vixode в свою світлицю.*

Лапченко. Чудесно. Можна трошки й підождати.

Арсен, вертаючися згодом. Давайте вексель — от вам дві тисячі рублів.

Лапченко. Дозвольте спершу пощипати... Сума не мала.

Арсен кидає гроші на стіл. Щитайте!

Лапченко бере гроші, лічить і ховає. Тепер у рошоті... Звольтеся! *Viddas vekselya.* Тепер і мені вдовольстіє, і вам. Бо як ви на болоті заробили, то вам приятно векселька свого викупить. Доброго здоровля! *Vixode.*

Вихід IX.

Арсен. От іще нове лихо!.. Харито, ти не знаєш нічого про цей вексель?

Харита. Вперше чую... Ти ж знаєш, — татко не любив, коли роспитувалися про його грошові справи. *Divit'sya na veksel'.* За тиждень перед смертю виданий, — мабуть не встиг тобі сказати... І саме в такий час це лихо!..

Це ж ті останні дві тисячі, що ти з банку взяв росплачуватися з робочими?

Арсен. Еге ж... Зараз винен робочим за тиждень та ще дещо — рублів з п'ятсот, треба... а дома зосталось яких десять карбованців. Що його робити тепер?

Харита. Мабуть поїдь до Титаренка та позич хоч стільки, щоб можно було робочим заплатити.

Арсен. А тоді? Я думав цими грішми довести діло до краю, одержати гроші від своєї громади і тими грішми далі посувати справу. А тепер?.. А тут іще Ольга! Просто не розумію що з нею сталося! Ще ніколи вона така не була. Однак, каже, діло загинуло, — так поїдемо в гірод. Там веселіше, бачите!.. Як вона не розуміє того, що мені боляче це чути! Навіть не думає про те, що це ж велика грошова втрата, — хоч це зрозуміла б! Так їй одно—аби веселіше.

Харита. Де вона тепер?

Арсен. Зачинилися в своїй хаті. Я піду до неї... вона сьогодня така,—неначе хвора... *Виходе.*

Вихід X.

Харита сама. Бідолашний!.. І саме в такий час, коли йому так треба помочі, розваги... *Бре з столу книгу і пробує читати.* Ні, не читається!.. *Кладе книгу і замислюється.*

Вихід XI.

Арсен.

Арсен швидко ввіходить з листом у руці.
 Глянь, Харито, глянь, що я найшов у неї в
 хаті. Кідає листа на стіл і не сідає — падає на
 стілець.

Харита читає. „Все скінчилося між
 нами.. Ви не можете мене розуміти. Ви ніколи
 не могли зрозуміти, що моя натура не на те
 здалась, щоб жити серед мужиків, але щоб
 упиватися життям та коханням. За це мене
 втрачаєте. Я йду до того, хто вміє мене лю-
 бити і розуміти — до Крашевича. Більше не
 ваша Ольга“. Прочитавши. Бідний, бідний, до-
 рогий мій. Обнімає брата.

Арсен. Але защо ж така страшна крив-
 да? Хиба ж я не кохав її? Хиба я не силку-
 вався дати їй змогу бути щасливою? І защож
 це?.. Ні це не може бути!.. Зривається з місця.
 Так не може бути!.. Я не попущу цього!.. Я
 верну її! Хоче йти, але спиняється. Верну? На-
 що? Шоб цілувати її після... Ні! цього я не
 хочу!.. Мені не треба її! Сідає знову і не помічає,
 що Харита плаче. Не треба!.. Але ж зневажи-
 ти мене так!.. О, гідкі!.. Я не можу цього по-
 пустити, я повинен помститися!.. Дуель — дур-
 ниця, але є випадки, коли треба помсти, коли
 жити не можна без помсти!.. Тоді дуель гар-
 на! Хоче йти.

Харита заступає йому дорогу. Страйвай Арсене, так не можно.

Арсен. Облиш мене!

Харита. Не можу... Я люблю тебе... я не можу цього попустити.

Арсен Я мушу йти!..

Харита. Ні, не мусиш!.. Ні, ти мусиш не йти!.. Ти не маєш права... Твоє життя, твої сили—їх призначено на працю для добра тво-го народу... для добра людського... Не можеш ти свого життя рівноважити з життям якогось ледаща... віддати життя за помсту.

Арсен. Пусти мене,—я хочу йти!

Харита. Ні, ти спершу повинен ви-слухати мене. Хиба тобі можно так мститися? Твоя помста не на дуелі з яким дурисвітом... вона в тому, що — ти світ, а вони тьма... що ти подужаеш їх на широкій громадській аре-ні — не одного, а всіх!.. От твоя помста!..

Арсен. Ох, я це знаю!.. Але ж душа болить!.. *Сідає знову.* Я любив її, я зробив її собі другом, братом, товаришем усім своїм думкам, надіям, замірам—і вона нічого не зро-зуміла!.. Я бажав, щоб вона була моїм світонь-ком яснім, а вона сама схотіла зробитися темрявою!.. Защо я такий нещасливий?!..

Харита. Ти сам казав братику: щастя — в дорогому для людини ділі.

Зліса.

П'ЯТА ДІЯ.

Сад той, що і в другій дії.

Вихід I.

Ареен сам. От тобі й нове життя з дорогою дружиною!.. Як недавно почалося і як скоро скінчилося, розбилося!.. Їй нудно було зо мною, бо я не ставав перед нею щохвилини навколішки, не торохтів з нею про квітчасті нісенітниці, а казав про поважне завдання життя! Хиба жінка може те зrozуміти?.. Хиба під її вузьким лобом може поміститься висока, велична ідея? На словах..., на словах вони признають це, а справді... Все, за що їх батьки, брати, чоловіки борються, мучуться, працюють, на смерть навіть ідуть,—все те їм річ незрозуміла, нудна, а часом просто дурниця, з якої вони сміються, глузують!.. Чоловік високої душі, могучої сили, величної ідеї—такий чоловік іде в бій за найкращі, найсвятіші ідеали свого часу, за найдорожчий духовний скарб людський,—а вона? що вона йому другом стане, товаришем у роботі? Де там! Хоч зрозуміє ж?.. Не сподівайся!.. Їй він рівний з яким джигуном язикатим, крученим шеліхвостом—той на неї кивне, а вона вже й зуби йому показує... Навіть того вона не може зрозуміти, що її ж краса збуджує

в душі закоханому в неї високим лицарським коханням! Одурений мужчина даремне дожидає в цьому ласкавому осяйному погляді відповіді на кохання! Даремне шукає глибокого почування в тієї, що не може знати тії глибоні й сили! Що їй до всього того? Чужу честь, свою честь і шану вона не посоромиться в багно втопати, аби кинутися якому пройдисвітові на шию! Ніжненькими пальчиками, щебечучи як пташка, з небесним виглядом, вона роздере те серце, що їй, нещасне, віддалося,—роздере й кине скривлене під ноги — хай тріпочеться, конаючи в останніх муках!.. І це люде? І їх можно поважати?

Вихід II.

Харита.

Харита. Арсене...

Арсен береже її за руку. Це ти прийшла—моя люба сестра, мій друг, мій товариш!.. О, який я радий, що ти прийшла! Я зараз подумав велику неправду на всіх жінщин. Я забув, що серед величезної їх більшості є такі чисті, високі душою і розумом, як ти. Моя дорога сестро, друже мій єдиний, ти завсігди мені розвагу, спокій, надію приносиш!..

Харита. І от же мушу інше тепер принести... Арсене, братіку, сталося нещастя.

Арсен. Знову нещастя? Ну кажи! Я тепер не заплачу, не схитнуся... Годі вже!

Вихід III.

Павленко *vviходе.*

Харита. Ось Карпо—він тобі сам роскаже.

Павленко. Лихо, Арсене Петровичу!.. не встерегли ми... Прибігло мабуть з півсотні людей з села, кинулися з коляками на робочих... попрогонили їх, побили... Річку перепинили, закидали, шоб вона знову розлилась по болоту...

Арсен. Вода розлилась?

Павленко. Розлилась... скоро на все болото буде.

Арсен. Ну, то й кінець справі!.. Тепер не можу зарадити лихові... З'язано руки... А робочі де?

Павленко. Розбіглися всі зо страху... нема ні одного... Бо, кажу ж, як із ломаками кинулися...

Вихід IV.

Ольга, за нею Меланія Семенівна.

Ольга *vbiгає.* Ах, Арсене! Арсене! Кідається до його, але він отступається назад і здержує її рукою.

Харита до Павленка. Ідіть, будьте ласкаві, в хату, підождіть там,—трохи згódом...
Павленко виходить.

Вихід V.

Харита. Тьотю, ходіть і ми.

М. Семенівна. Ах, ні, я не можу! Я повинна тут помогти... Я жінщина опитная, з умом,—тільки я й можу тут помогти.

Харита. Нам краще тут не бути. *Xоче йти.*

Арсен. Зостанься тут, Харито!

Ольга. Арсене!..

М. Семенівна. Ах, Арсене!..

Арсен до Ольги, виймаючи листа. Хиба цього не досить?

Ольга. Вислухай мене і ти побачиш, що я не така винна, як тобі здається... О, вислухай!..

М. Семенівна. Арсене, ти повинен її вислухати!

Арсен. Я слухаю...

Ольга. Ах, Боже!.. Ну, так, правда, я гайдко зробила, я—погана, я—нікчемна!.. Вчора я посварилася з тобою... Ах, як тяжко було!.. Ти так мене скривдив, і я така зла була... І так мені схотілося помститися!.. І я написала того листа нерозумного... а сама втекла і блукала ввесь цей час у нашому гаї... Ні, ні, я не

думала втікати до Крашевича, я не могла б цього зробити... Присягаюсь, що ніколи в мене й думки такої не було!.. Ніколи в мене з їм нічого, нічого недозволеного не було!..

М. Семенівна. Ах, Арсене! нічого не було недозволеного, нічого!.. Вона мені всі свої таємниці звіряла. Я ручуся.

Ольга. Я тільки хотіла помститися... а тепер каюся, бо бачу, як це тяжко тебе вразило.

М. Семенівна. Ах, Арсене! вона кається!.. О, невже ж ти будеш такий немилосердний?!..

Харита. Тьотю, не займайте Арсена. Найкраще—ходіть ми відсіля.

Ольга. Арсеночку!.. любий мій! дорогий мій!.. Прости мене! прости мене!.. *Блашуючи складає руки.* І не гляне на мене!.. Недобрий!.. Я ж твоя Олічка! Ти бачиш,—я не смію до тебе підійти.

М. Семенівна. Ах, Арсене! ти бачиш—вона не сміє до тебе підійти!..

Арсен. Тьотю, я вас попрошу не перешкожати нам. *До Ольги.* Стравай ще!.. Ти кажеш, що це жарт—злий, мстивий, але жарт... Цей жарт уразив мене боляче, тяжко... Але все можно простити,—не тільки жарт, навіть справжню помилку... Я тільки одного ніколи не можу простити—неширости... Я хочу вірити в твою щирість...

Ольга. О вірь, любий, дорогий мій!..
Своїй Олі вірь!

Арсен. Хочу вірити... Але ж учинок твій занадто вразив мене. Скажи щось, зроби щось—таке, щоб воно мене впевнило... щоб я міг тобі повірити... забути навіки ці два останні дні. Розумієш—я в непевності... І коли ця непевність не зникне тепер, зараз,—вона до труни не покине мене. Вона отруїть і тобі й мені все життя... ні, зробить його цілком неможливим, доведе до чогось гіршого... Правди ж, самої правди я хочу від тебе—яка б вона ні була!.. Я все прошу, опріче неправди.

Ольга. О, Боже!.. Що ж я можу тобі зробити або сказати? У мене ж не може бути ніяких доводів, тільки мое слово!.. А ти йому не віриш... О, Боже, яка я нещаслива! *Падає на осін, закриваючи обличча руками.*

М. Семенівна. Арсене! подивись, яка вона нещаслива!.. Як ти можеш мати таке кам'янé серце?!.. Я жінщина опитная, з умом...

Арсен *підходить до Ольги, підводить її руки від обличча і зазирає їй ласково у вічі.* Так правда?.. Все те був тільки сон... негарний, тяжкий сон?.. І вона знову зо мною—моя Ольга, моя дорога дружина, мое щастя?..

Вихід VI.

Підкова.

Підкова *шивидко ввіходить.* Арсене Петровичу! Підкова получив од вас роботу, ви по-

лучите від його правду. Не вірте, що вамкажуть. Ваша супруга вам ізмінила.

А р с е н . Що?!

П і д к о в а . Я сам бачив, як вони цілувалися з Крашевичем.

Х а р и т а бере Підкову за руку. Цитьте! Ідіть зараз ізвідси! Йдіть!

П і д к о в а , одводячи її руку. Позвольте,— я хочу об'ясниться.

О л ь г а , закривши знову руками, крізь пальці. Неправда!.. Неправда!.. Він сам до мене чеплявся, а я його прогнала... так він тепер на мене набріхує...

П і д к о в а . Даже нісколько не набріхую. *Виймає листа.* Прошу слухати: екстremно важно. Читає. „Я відібрав твого листа. Що за фантазія? Нáшo я буду готоватися виїздити кудись далеко? Пишеш, що будеш у мене незабаром, а я не подумала, що з цього буде. Скільки скандалу й крику! Такої одвічальности я не можу на себе взяти. Та я нащо це? Все могло б і далі бути, як було, і без романтично-сантиментальних історій. Я виїзжу в город, а тобі покидаю цього листа. Сподіваюся, що ти всю цю справу залагодиш тихенько... тоді я може ще вернусь на село... А там і Арсен мусить же нарешті переїхати в город,—тоді буде і тихо, і любо. Щілую тебе. Твій Модест“. *Дас листа Арсенові.* Цей лист вони забули в своєму пальті, і я, можно сказати, його відтіля виняв і по-

щитав, що й вам його треба прочитати. Та я за їми слідком ходив, можно сказати, і бачив, як вони до Крашевича виходили в гай і йому якусь таку бумагу віддали, що у вас із портфелю взяли. Я не дурак і потому можу догадатися, що це мабуть ваше условіє з громадою вони вкрали.

Арсен. Годі!.. Зараз же йдіть геть з мо-го дому і не смійте й близько до його підхо-дити!

Підкова. Як то?.. Дак це така дяка за мою правду?

Арсен *тихо, з притиском*. Геть, я вам кажу! Ідіть! Зараз!.. Ну!..

Підкова, *виходючи* Ну, положим!.. Не дуже!.. Наплювати мені на вашу роботу!.. Я вас у газетах опишу!..

Вихід VII.

Арсен до Ольги. Правду він сказав?
Ольга мовчить. Арсен кладе перед нею листа від Крашевича. Візьміть!

Ольга схоплюється й хапає листа. Я іду до мами.

Арсен. Це ваше діло. Ольга швидко виходить.

М. Семенівна *виходючи за нею, иля-нувшись на Арсена*. У, варвар!..

Вихід VIII.

Арсен сідає і говорить спершу стиха, де далі голосніше. О, Господи! нашо вона вертася? нашо комедію грала? Мені б лекше було, як би вона втекла й не вернулась. Тоді я думав би, що вона його кохала... Тяжко це було б, та я знаю, що почування не від нас залежить,—могло й її скорити почування. Але я не думав би, що вона така нещира, така облудна... Стоптала все, що було святого між нами, та ще й назнущалася з його, торгувала їм! О, гидота!..

Харита, торкаючися йому до руки. Братіку!

Арсен. Ти боїшся, що я не витримаю, що я... Ні, не турбуйся! Найгостріший біль я відбув уже сьогодні вночі,—тепер я зумію бути твердім.

Харита. Еге, ти це можеш зробити... і зроби!..

Арсен. Спасибі! Стискає її руку.

Вихід IX.

Селяне.

Спершу чутти якийсь іалас, якийсь юмін, крики. Все дужче й дужче.

Харита. Що це?

Юрба селян убігає в сад, кричучи, і пла-
суючи один з перед одного. Занапастив нас із діть-
ми!..—Вода розлилась...—Дурив тільки нас!..—
Шо нам тепер робити!?.—Проклятий!..

Арсен, не розуміючи, встає. Що вам
треба?

Селяне. Ще й питаете!.. Водою залило!..
Через прокляте болото!.. Бодай би тобі в йому
втопиться!.. Тягни його туди!.. Хай подивиться
шо наробив!.. *Насувають*.

Харита. Не займайте його!.. Він вам
добро!.. А ви...

Голос. Шо ви її слухаете!.. Бреше!..

Арсен виступає наперед. Назад усі!..
І слухати що я казатиму! *Всі стихають одразу*
й спиняються. Хай вийде один и каже що зро-
билось і чого вам треба! Та каже тихо, без
галасу! Ну, виходь хтось!

Селянин. Вода залила не то болото,
а й поле наше... од Кривої балки аж до села
вода поняла... Шо ж ми тепер робитимем, що
наше поле болотом стало?

Арсен. Дак он як!.. Ви сами собі лиха
наробили, а тепер приходите гвалтом до мене,
на мене нападаєте! Ви сами перегородили
річку, примусили воду розлитися, а тепер я
винен! Ви безчесно забрали в мене вмову, не
дали мені діла доробити, а тепер я повинен
за ваш безум та вашу нечесність одвічати!..
Ви повірили дурисвітові, а тепер ще й гвал-

туєте тут, тягти мене хочете!.. Ні, ви потягніть самих себе, потягніть того, хто вас дурив і до цього призвів! Де він? *Побачивши старосту, витягає його наперед.* Ну, ось ти скажи їм—що ти наробив? Подивись на громаду,—ти в їх землю відняв, ти в їх останній хліба шматок одняв! Як же тепер? Сміятися будеш, як їх діти плакатимуть з голоду? Геть, мерзений!.. Піди повісся на гілляку, коли в тебе є хоч крихта сорома, хоч крапелина совісти!

Староста. Та шо ж... я... Хиба я сам?.. Це він мене призвів... Лапченко...

Арсен. Лапченко!.. А ти ж сам що думав? Де в тебе совість була? Де правда? За скільки ти її продав? Закон вигадав, що я можу землю собі забрати!..

Староста кланяється громаді. Простіть, панове-громадо! Нема такого закону... Все по правді робив Арсен Петрович... Усе по правді... Лихий мене спокусив, Лапченко... „Вигадаємо,—каже,—шо такий закон є, одуримо громаду...“ От і одурили!.. Простіть, панове-громадо!.. Знову кланяється. *Спершу всі мовчать.*

Селяне. Дак таке воно діло!..—Одурено!..—Беріть старосту, беріть його, бісового сина!.. Ведіть його до Лапченка та обох утопимо в болоті!

Арсен. Стривайте! Уже одно лихо на вас упало,—не беріть же на себе й другого! Думайте, як себе рятувати!..

С е л я н е. Та що ж його думати?—Шо ми видумаємо?

П а в л е н к о, що теж надійшов ще попереду на громадський галас. Нічого не видумаємо,—тільки одно: просімо Арсена Петровича, шоб він нас рятував.

С е л я н е. Треба просити!.. треба!.. *Кла-
няються.* Поможіть нам!..—Порятуйте!..—Простіть нам, що ми дурні були, дурисвітам повірили!.. Темні ми ..

С т а р о с т а. Ось ваша умова... Бог із нею, візьміть її назад! *Кладе папір на стіл.*

А р с е н. Нащо мені її тепер?.. Я прийшов до вас із хлібом у руці, а ви стріли мене камінюкою. Вас Лапченко дурив і обдирав багато років, а ви йому повірили більше, ніж мені,—тільки через те, що на мені ця панська одяжа, а вже як пан, то то вам ворог!.. Але й пани бувають усякі!..

С е л я н е. Простіть!—Невидющі ми!— Поможіть нам!

А р с е н. Як я вам поможу, коли ви все діло попсували?

Х а р и т а підходить до Арсена і знову стає поруч із ним. Стиха говорить. Арсене, у іх поля водою залило... Хліба не буде, коли не порятувати... Поможи їм!

А р с е н. Ластівочко моя!.. *До громади.* Хоч би й хотів я вам помогти, то як це зроблю? Діло от-от уже кінчалося, я всі гроши

витратив,—де я тепер їх візьму? Нема мені змоги.

Селяне. Грошей ми дамо!..—З громадських дамо!..—Скинемось!..—І ваші вернемо, і на роботу дамо.—Сами робітників постачимо!.. Громадою робитимем...—Тільки пожалійте нас, поможіть!..

Арсен. А вірите мені тепер?

Селяне. Віrimo! Всі vіrimo!

Арсен. Будете мене слухатися?

Харита. Будуть! Будуть!

Селяне. Будемо!..

Арсен. Коли так,—усю громаду на роботу!..

ЗАВІСА.

1898—1899.

НА НОВИЙ ШЛЯХ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ЛЮДЕ:

Павло Карбовський, член го-
родської управи, чоловік до 40 років.

Лідія, його жінка, років 27.

Леся, їх дочка, років 5—6.

Нестір Тищенко, старий пан, не-
рідний дядько Лідії, колишній її опекун, член
губернської земської управи.

Сергій Гаенко, професор хімії, 35
років.

Галина, його жінка, подруга Лідії.

Варвара Слухаевичка, жінка
голови повітової земської управи, родичка
Карбовського, 40 років.

Неонила Дорожинська, багата
пані, тітка Лідіїна, 50 років.

Конкордія Тартаринська, хвер-
шалка, вдова, років 40.

Слима́к, канцелярист з городської
управи.

Хотина, наймичка у Карбовських, літ-
ня жінка.

Наймит у Тищенка.

Покоївка у Дорожинської.

Сільські дівчата-робітниці.

ДІЯ ПЕРША.

*Світлиця у Карбовських, по панському вбрана. Рояль.
Двері просто глядачів і праворуч.*

Вихід I.

*Лідія—молода жінка — сидить за роялем, біля
неї стоїть її дочка Леся.*

*Леся. Я ще хочу!.. Я сама!.. я сама!..
Б'є пальчиками по клавішах, ніби грає на роялі.*

*Лідія. Годі, Лесько!.. рояль попсуеш!..
А руки як подряпала!.. Мабуть знов у садку в
трояндovий кущ лазила? Леся киває головою. Ах
ти кицька!.. Ну, я краще тобі заспіваю,—слу-
хай! Грає й співає.*

Два ведмеді, два ведмеді
Горох молотяли,
Два півника, юва півника
До млина носили;
А горобчик, гарний хлопчик,
На скрипочку грає;
Горобличка, гарна птичка.
Хатку замітає;

А ворони, добрі жони,
Пішли танцювати;
Злетів крюк, вхопив дрюк
Пішов підганяти.

Леся приспівує:

Злетів крюк, вхопив дрюк,
Пішов підганяти,

Ще, ще, мамусю!.. Сплескує рученятами. Чути дзвоник.

Лідія. Чуеш?—дзвонють. Це щось велике прийшло! *Жартуючи показує руками яке велике.* А ти маленька,—бігай знов у сад!.. Тільки вже по кущах не лазь!.. Чуеш, зоренятко? А то подряпаєшся, то й будеш тоді не зіронька, а дряпонька.

Леся. Я—зіронька!

Лідія. Ну, то не дряпайся!

Леся киває головою. Добре!

Вихід II.

Карбовський увіходить — чепурний чоловік років 40.

Леся кидається до його. Татко!..

Карбовський піdnімає її і цілує. Ага, пімав кицьку!

Леся. Мамуся гарну пісеньку співала мені!..

Карбовський. Люба мамуся!.. І Леся люба!.. Правда?

Леся киває головою. Правда!.. Піду в садок...

Карбовський. Лети, пташино!.. *Пускає Лесю додому, вона вибігає.*

Вихід III.

Карбовський. Ледві вирвався з управи: голови й досі нема з Київа... а тут ще Савченко занедужав, і мене шарпають на всі боки. Уже їхати треба, а тут як на злість!..

Лідія устає й підходить до його. Я вже наготовила все, що тобі треба на хутір.

Карбовський. Спасибі, серенько! *Обнімає її за стан і вони сідають так на канапу.*

Лідія, прихиляючи голову до чоловікової голови. Бідний!.. Стільки тобі доводиться робити останніми часами!.. Як поїдемо на хутір, то раніше як за два місяці я тебе не випушу звідти.

Карбовський, усміхаючись. А хто ж буде реальну школу будувати?

Лідія. А вже та мені школа!.. Скільки вже тобі з нею клопоту!..

Карбовський. Коли ж треба, серенько...

Лідія. То нехай би не ти, а якийсь інший член будував... Савченко чи Качковський... А то все на тебе.

Карбовський. Та і в їх своє діло.

Лідія. Стільки, скільки в тебе?.. Отож то й е!.. А як би ми гарно прожили, Павлусю, два місяці на хуторі!.. Або знаєш що?.. поїдемо в Крим,— там ти відпочинеш і наберешся здоров'я!

Карбовський. Ой-ой, голубонько,— не спокушай!.. *Сміється.* А то ще й справді покину реальну школу та й поїду.

Лідія, жартуючи. От побачиш, що я тебе витягну!..

Карбовський, *пригортаючи її дужче.* Не роби цього, бо хиба ж я зможу тебе не послухатися? Чути туркіт на вулиці. О, щось підїхало!.. І принесе!.. Устає її підходить до вікна. Приїхала голова, тільки не моя, а твоя.

Лідія. Моя голова?..

Карбовський. Авжеж: голова вашого літературно-артистичного товариства... Ну, то я поки піду, — деякі рахунки треба взяти на хутір. *Iде в світлину праворуч.*

Вихід IV.

Слухаєвичка, *пані років 40, оглядана, говорить солоденько.*

Слухаєвичка, *увіходючи.* Ах, здорові були, дорога Лідіє Дмитрівно! Цілується з Лідією, що пішла її назустріч.

Лідія. Прошу сідати! *Сідають.*

Слухаєвичка. Я до вас за дуже, дуже важним ділом... Ах, ви знаєте?.. Я оце зараз од пані Рудакової... знаєте, її вибрали головою нашого добродійного товариства... замісто генеральші, розумієте? Генеральша, звісно, сердиться... Ale ж не можна все їй та їй... а Рудакова така поважна дама... Ах, так я до вас за ділом!..

Лідія. Дуже прошу!.. залюбки, — коли чим можу...

Слухаєвичка. Можете, вже ж!.. Річ ось яка. Труппа виїхала, городський театр вільний... Я й надумала: коли б наше літературно-артистичне виставило добрий аматорський спектакль... на свою ж користь!.. Адже добре було б?

Лідія. Авжеж! .

Слухаєвичка. Ах, яка я рада, що ви спочуваете!.. Попросіть же Павла Даниловича,—nehай город дастъ нам театр... I од мене й од себе попросіть,—ви ж член комітету... Як він згодиться, тоді й у комітеті скажемо,—певне й там усі пристануть... Попросіть, дорога Лідіє Дмитровно! Un bienfait n'est jamais perdu.

Лідія. Залюбки!.. Однак же тепер театр порожній... А хто ж гратиме?

Слухаєвичка. О, знайдеться!.. дехто з членів, а дехто й з чужих... Раєвський, Харченко, Забілина, Головков... A propos: він знову вернувся до Рудакової.

Лідія. Хто?

Слухаєвичка. Та цей же укоханий небіж.

Лідія. Який небіж?

Слухаєвичка. Ну, Головков,—який же!..

Лідія. А що ж воно?

Слухаєвичка. Ну, от,—наче не знаєте!..

Лідія. А таки й не знаю.

Слухаєвичка. А це маленький грішок достойної пані Рудакової... Вона зве його небожем, і, здається,—він їй справді якийсь небіж... у десятих, чи в двадцятих... Але почування роблють їх... дуже близькими... родичами...

Лідія. Як то?

Слухаєвичка. Зрозуміло... Не дивуюсь їй: він молодий чепурний хлопець... двадцять п'ять років... Але його не розумію: вона ж на двадцять років старша за його... Ну, звісно: *il ne faut pas disputer de goûts...*

Лідія. Варваро Іванівно, але ж це певне вигадка.

Слухаєвичка. Вигадка!.. Ах ви, невинність!.. Увесь город про це знає, тільки ви—ні... Він, бачите, гімназії не скінчив... з третього класу, чи що... маєтку ніякого не має,—ну й мусить жити у... тітки... Вона тим часом дуже дбає, щоб знайти йому порядну посаду.

Лідія. Але ж це гидко, Варваро Іванівно! Ви кажете, що всі це знають і все ж поважають Рудакову!..

Слухаєвичка. Ну, що ж маєте робити!.. Хто без гріха?.. Це ж не робиться всім наявіч... знає про це тільки гурток вишого товариства... робиться пристойно, нікого не ображує... Та ѹ хиба вона сама?.. А Ревинська?.. а Іванова?—одбила ж чоловіка в Рудакової!.. Це тільки ви живете, як черниця, то ѹ не знаєте нічого... Дзвоник. О, до вас іще гости... Але я мушу йти.

Вихід V.

Увіходять: Галина, подруга Лідіїна, молода, жвава й весела жінка; Тищенко—колишній опекун Лідіїн, старий пан, ограйдний, говорить по-важом.

Галина швидко ввіходить. Здорова, Лідо! Цілуються. А, Варваро Іванівно,— здорові були! Здоровкаються.

Тищенко. Добридень, Лідо!.. Добридень, Варваро Іванівно!

Слухаєвичка. І добридень, і бувайте здорові, бо зараз мушу їхати... Так не забудьте ж, голубочко, дорога моя Лідіє Дмитрівно, попрощати Павла Даниловича!

Лідія. Ні, ні,—не забуду.

Слухаєвичка. Спасибі! спасибі!.. Бу-

вайте здорові! Цілуеться з Лідою, подає руку гостям і виходить.

Вихід VI.

Тищенко. Іду й стріваю Галину Михайлівну... і бачу, що вона туди ж простує, куди й я,—і таким робом ми опинилися тут укупі... хоч завсігди і в усьому йдемо різно.

Галина. Бо я буваю права, а ви ні!

Тищенко. Авжеж!.. Навіть тоді бували праві, як од борщу плакали...

Галина. Як то—від борщу плакала?

Тищенко. Та так... ще гімназісточкою... бувало обідаєте в нас та страшенно печетесь гарячим борщем... аж сльози на очах бренять,—а впевняєте, що борщ холодний...

Галина. Бо ви зараз би почали сміятися... казали б, що я занадто палка,—через те печуся й палюся... або ще щось таке.

Тищенко. Авжеж—ви праві!.. З першого дня, як ви зустрілися з Лідою в гімназії, ви не могли дихнути одна без одної, і через те стиснете було свої маленькі кулачки та тупаючи ногою: Я тебе ненавидю! кричите. Розумієш,—ненавидю! *Усі сміються.*

Галина *крізь сміх.* І ненавидю!.. І тепер її ненавидю... тоді, як почне вона вагатися та не зважуватися... а тут треба враз ізробити щось зважливе, рішуче!.. Хиба така вдача не може обурити?

Тищенко. Хоч вона й не скоро зважується на щось велике, але раз зважившися, ніколи не вертається назад... Це річ не мала.

Лідія. Панове, ви знову починаете баталію! Галинко, цить, бо я тобі затулю рота... це, щоб показати тобі, яка я можу бути зважлива. Як лишимося вдвох,—можеш мене терзати скільки хочеш, а тепер давайте лагідненько говорити.

Галина *сміється*. Добре, давайте!.. Я слухаюсь!.. Бо така закохана в свого чоловіка, така щаслива жінка, як ти,—може говорити тільки лагідненько... навіть—лагідні-ісінько!.. Ненавидіти не можна,—тільки любити!.. гудити не можна,—тільки хвалити... навіть—хвалитоньки!..

Лідія. Ото!.. Наче вона сама не щаслива і не закохана в свого чоловіка жінка!

Галина. Ах, я!.. Ну, що я? Твій чоловік—громадський діяч. Він скінчить громадську роботу та й вертається до тебе і любить тільки тебе саму, а мій!..

Лідія. Що?!..

Тищенко. Ви, здається, хочете обвинуватити професора...

Галина. Так, я хочу обвинуватити його... за зраду! Він присягався колись, що любитиме тільки мене... але дуже скоро зрадив за для іншої.

Лідія. Галеня! що ти вигадуєш?

Галина. Не вигадую!.. В його єсть інша і вона називається—хімія!.. Ах, він гарний, мій професор, але що ж, коли я мушу ревнувати його до реторти й мікроскопу!.. Коли йому любіше дивитися на якісь огидні бактерії, ніж на свою чудову жінку!.. Але це вже звичайна доля безщасних жінок учених людей - усе жінка на другому плані... А згадуеш, Лідко, як ми ще в п'ятому класі марили з тобою про своїх чоловіків: ти казала, що пішла б за такого спокійного вченого, відданого своїй науці, і була б рада, коли б могла стати йому помішницею...

Лідія. А ти марила про громадського діяча — от, про якого Парнеля, чи Жореса...

Тищенко. А сталося?..

Лідія, усміхаючись. А сталося зовсім навпаки...

Галина. Бо ти переняла в мене громадського діяча — моторного, смілого, енергичного!..

Лідія. Але ж, здається, ти тоді вже була за своїм ученим...

Галина. Пропали наші мрії!..

Лідія. Вони здійснились...

Галина. Але не так, як ми уявляли собі, не сплючи ночі за розмовами.

Тищенко. Це чи не тоді було, як ви гостювали в мене на хуторі та ховали від мене під подушку роман Чернишевського?

Галина, махнувши рукою. Ви вже з тим романом Чернишевського!.. Раз-у раз!.. Зовсім ми від вас не ховалися, а так тільки... читали вночі... Думаете, що як ви Лідин опекун, то так ми вже вас і боялися!.. Може Ліда й боялася, а я—а ні-же! Лідо, чи ти боялася свого опекуна?

Вихід VII.

Карбовський.

Карбовський. Хто кого боїться?.. А, свої!.. дуже радий!.. Стискає обом руками. Шкода тільки, що зараз мушу їхати.

Галина. Можете,—ми чудово й без вас погостюємо.

Тищенко. На довго їдете?

Карбовський. Ні, тільки до себе на хутір... на кільки день... Треба трохи пропривизувати управителя... бо цього року знову маєток дав менше... Цю ревізію треба було б зробити давніше, та все якось ніколи було...

Тищенко. Не диво,—у вас діла не трохи!.. Виймає з кишені коверту і дає Карбовському. Спасибі вам!

Карбовський. Що це?

Тищенко. Ваші гроші! Щира вам дяка за поміч.

Карбовський, беручи, кладе в кишеню.

Нема за що,— дурниця!

Тищенко. Не зовсім. Три тисячі з половиною не завсіди легко позичити, а мені тоді дуже було їх треба. Та на цьому не край, бо я хочу, щоб ви мені ще позичили... тільки вже не грошей, а от що. У вас є дуже цінний матеріял... отої, що ви зібрали, оглядаючи школи в Россії за кордоном... Ми, то б то губернська земська управа, саме тепер хочемо виробити кільки типів добрих шкільних будівель... земство ж дає безпроцентові позички на будування шкіл... так щоб по цих типах і будувати. То управа й приручила мені запросити вас у нашу шкільну комісію... і попрохати тих матеріялів.

Карбовський. Дякую. Буду і принесу матеріали.

Тищенко. Спасибі.

Галина. А до речі, Павле Даниловичу,—чи ви читали в „Нашому Краї“ допис про вас?

Карбовський. Ні, не читав. А що ж там?

Галина. О, дуже гарно написано... Зазначають, що попереду люде були проти ваших підприємств городських... А потім усіх факти прихилили на ваш бік... Потім описуються ваші заходи: водопровід, електричне світло, театр, крамниці нові... Говориться, що всі ці справи дають городові великий прибуток... дозволяють побільшувати трати, не побільшуючи городських податків.

Карбовський. Ну, то я дуже радий.
Слова щирого признання—то найкраща над-
города в громадській діяльності.

Тищенко. А надто, як у їх правда.

Галина. А бач! А бач! А колись яким
опонентом були в думі Павлові Даниловичеві!

Тищенко. Errare humanum est, вічна
і дорога моя опонентко! Я не думаю, як де-
хто, що я завсігди правий...

Галина. Бо ви завсігди не праві!

Тищенко. То я неправий, коли кажу,
що в допису про Павла Даниловича—правда?

Галина. А, та ні!.. Допис правдивий!..
Там ще сказано, що на ці прибутики Павло
Данилович заводе в городі чудові школи...

Карбовський. Ну, вже й чудові!..
Далеко ще всьому цьому до „чудовости“. Не
хай ще трошечки поживемо та поробимося,—
тоді може й будемо на людей трохи похожі...
А чи не бачу я зараз тут і автора допису?
Дивитися на Галину.

Галина. Ні, це не я писала. Від нас
дописує до „Нашого Краю“ ще один корес-
пондент.

Тищенко до Галини. А я читав вашу
останню статію про народну літературу—дуже
гарна.

Галина. Дуже дякую.

Тищенко. За що? Що ви гарну ста-
тію написали?

Галина. Ні, за „слова широго признання“, як тільки що казав Павло Данилович. Хоч воно трохи й спізнилося, бо статія зовсім не остання.

Тищенко. Хиба?

Карбовський. Авежж... Але вибачайте,—мушу їхати... Я, Лідо, вже звелів запрягти... А поки схожу на хвилинку до Слухаєвича... За чверть години вернуся... Коли б хто зараз прийшов,—хай Семен говорить, що я вже поїхав, а то знов не дадуть поїхати, як позавчора... Та я сам скажу про це Семенові.

Лідія. Добре.

Карбовський. А де Леся? Я хочу її трошки провезти з собою по городу, а то ж гніватиметься, що не прокатав...

Лідія. Вона в садку,—я тоді покличу... Тільки не вези далеко... Або візьми Й Хотину.

Карбовський. Гаразд! *До гостей*. Не прощаюсь, бо зараз вернуся. *Виходитъ*.

Вихід VIII.

Галина. Слухай, Лідо, я маю на тебе напастися.

Лідія. Будь ласка!

Тищенко до Галини. Може зараз будете ненавидіти?

Галина. Вас! *До Лідії*. Ось яка річ: ти член бібліотечного комітету, а певне не знаєш,

що передплату на деякі журнали за друге піврічча ще не послано. Ми знову можемо запізнатися з цією справою.

Лідія. Ах, цей Косенко!.. Це ж він давно вже мусив зробити... Добре,— я його побачу сьогодня, то нагадаю.

Тищенко. І нагадай будь ласка, щоб купили обіцяний том „Архива юго-западної Россії“,—мені дуже треба його за для моєї роботи.

Лідія. Добре... А як посугається ваша праця?

Тищенко. Погано... За земською роботою все ніколи...

Галина. Це ваш історичний дослід про Beату та Гальшку?

Тищенко. Атож.

Галина. Але ж я про його чула ще тоді, як була в першому, чи в другому класі... ви тоді ще не були й членом губернської управи...

Тищенко *розводить руками*. От-так же, як бачите! все ніколи... все ніколи... Тоді хаяйство було... Але от скоро вже всі материяли позбіраю...

Вихід IX.

Хотина.

Хотина. Там прийшов з управи... канцелярист... Слимак, чи що, називається... Я

йому кажу, що пан поїхали на хутір, дак він не слухається...

Галина. Не слухається, Хотино? Треба його покарати!

Хотина, усміхаючись. Каже: неминуче треба до пана... Коли нема пана, дак хоч пані, каже.

Лідія. Я ж нічого тут не знаю. Скажіть йому, Хотино, що я не мішаюсь до управського діла... Хай підожде, поки вернеться з хутора Павло Данилович.

Хотина. Я казала, дак говорить, що нагальна потреба... Не може ждати...

Лідія стискає плечима. Не розумію!.. Що там сталося?

Тищенко. Та може й справді яка нагальна річ,—вислухай його, а тоді й скажеш Павлові Даниловичу.

Лідія. Добре. Кличте його, Хотино!
Хотина виходить.

Вихід X.

Тищенко. А ми тим часом підемо в кабінет,—щоб не перешкожати.

Галина. Ходіть! *Виходять у світлицю праворуч. Двері застаються не зачинені.*

Вихід XI.

Слимак увіходить — чоловік років сорока, худий, зігнутий, говорить підлесливо-приниженим, ласкавеньким тоном, рухи обережні, м'якенькі.

С л и м а к, кланяючись. Здорові були!.. Я в управі служу... Слимак...

Л і д і я. Здорові! Прошу,—сідайте! *Сідають.*

С л i m a k. Дуже дякую!.. Вибачайте, будьте ласкаві, що потурбував... простіть за незвичайність!.. Але ж так трапилось, що ніяк не можна інакше... Писати про такі діла не рука... і в управі про їх не рука говорити: розмовочка може бути довгенька, а з Павлом Даниловичем ми іколи на самоті не буваємо,—так трапляється, знаєте... вибачайте, будьте ласкаві!.. Я й тепер не турбував би... я знаю, що я чоловік маленький... знаю, що Павло Данилович не хочеть мене бачити: я вже вчетверте прихожу, і мабуть вони—вибачайте, будьте ласкаві!—сказали, щоб мене не пускати... слуга ваш так... виражається своїм грубим язиком... А я хоть чоловік і маленький, а й у мене вже терпіння нема... вибачайте, будьте ласкаві!.. Не те, що терпіння, а сказати,—недостатки мої, фінанси злиденні—це для маленького чоловіка дуже важно, знаєте,—вибачайте, будьте ласкаві!

Л и д і я, заклопотана. Я залюбки... як що тільки можу чим... Бачите, Павла Даниловича нема, і вам можно буде побачити його тільки, як він вернеться з хутора, то... може помогти вам треба, то я буду дуже рада... *Шукає інанція.*

С л i m a k. Вибачайте, будьте ласкаві, дуже, дуже дякую за вашу добрість!.. Мені треба, неминуче треба зараз побачити Павла

Даниловича. Таке, знаєте, тут непорозуміннячко, що мене до вас не пускають... ну, а цього разу пощастило вскочити... то я вже,—вибачайте, будьте ласкаві,—не хотів би відціля піти... аж поки побачу Павла Даниловича... Щоб уже їм самим... просто їм у ручки мою проосьбу передати.

Лідія. Я ж кажу вам, що Павла Даниловича нема. Коли вам не можна ждати, треба запомогти, то я залюбки...

Слимак. Ах, ні, ні!.. Знов дуже, дуже дякую!.. Я не про це, зовсім, знаєте, не про це... Я хоть чоловік маленький, але і в мене можуть бути важні діла... Я до їх, до Павла Даниловича, іменно за важним ділом,—через те ѿ не можу піти.

Лідія. Але ж ви бачите, що Павла Даниловича нема.

Слимак. А як же, як же,—бачу!.. Але ж колись прийдуть... я думаю,—скоро... Бо на щот хутора, то то слуги брешуть,—по грубости свого характера,—вибачайте, будьте ласкаві... бо коники ще тільки запрягати лагодяться... файтончик ще окремо собі стойть,—це вже я сам бачив: я попереду в ворота, у дворик за-зирнув... Бо діло в мене важне, і я не піду вже,—дозвольте вже мені підождати,—вибачайте, будьте ласкаві!.. Бо хоч я ѿ маленький і невчений чоловік, а знаю, що я тепер піду, а прийду, як вони вернуться з хутора, то знову їх не буде дома.

Лідія спискає плечима. Це дуже чудно, що ви говорите... Може бути, що ви мені скажете хоч як діло,— я перекажу Павлові Даниловичу, і він запевне вас вислухає.

Слимак. Вам сказати?.. *Думає хвилину.* Воно, звісно, як би вам сказати... хоч діло це дуже делікатне... Ну, як би вам сказати, то... я думаю... еге, знаєте... дивно, які думки несподівано являються...

Лідія. Я вас не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві, я погано говорю. Це в мене така думка зараз явилася, що як вам мое діло сказати, то тоді вже Павло Данилович запевне мене приймуть і вислухають... Ах, як я досі не догадався!..

Лідія. Ну, кажіть же, коли так!

Слимак. Ах, дільце делікатне... не штука, коли стає трошечки ніяково... Ну, та для сем'ї все треба перетерпіти... Я з глибокою повагою і до вас, і до Павла Даниловича,— вони, звісно, такий член, такий енергічний, діяльний член... такого в нас ще ніколи не бувало... І при множестві діл і всякого клопоту так легко написати якийсь листочок, наприклад... нагадати, наприклад... як би це сказати? вибачайте, будьте ласкаві!—нагадати, щоб не забув чоловік обіцяночки... подяки, законної подяки для Павла Даниловича.

Лідія. Я нічогісінько не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві!..

Я маленький чоловік, невчений, нема в мене такої, знаєте, словесности,—погано виражаюсь.. Павло Данилович,—вони завсігда мені кажуть, що ніхто так погано не складає в управі бумаг, як я... Я—що ж? я, звісно, згожуюсь... муши згожуватися,—я маленький канцелярист... Хоч воно, знаєте, прикро, коли так, при всій канцелярії, сказати... Неприятненько... Ну, я по християнському своєму смиреню те прощаю... Бог з ними: вони начальник, енергічний член, такого в нас іще не бувало... Але листика до підрядчика Уrvакина вони все таки написали.

Лідія. Ну, то й що?

Слимак. Іменно, іменно,—в цьому вся сила... Уrvакин отримав подряд од управи, ну й... воно так, звичайно, у Павла Даниловича ведеться, — повинен був, — вибачайте, будьте ласкаві,---подяку Павлові Даниловичу... процентик з подрядних грошенят... і забув... Дурний мужик, знаєте... Павло Данилович нагадали... обережненько так, але розумному розібрati можно... Ви й досі мене не розумієте?.. Ах, Павло Данилович правi: я дуже, дуже погано виражаюсь... Як би це, щоб зрозумілiше?.. Дозвольте менi говорити канцелярською мовою,— я до неї бiльше звик.

Лідія устає неприхильно. Кажіть якою хочете мовою, тільки швидче, бо я перестала зовсім вас розуміти

Слимак. Вибачайте будьте ласкаві,— зараз, зараз... Так я по канцелярському... *Відмінє тон на офіціяльний.* Канцелярист городської управи Григорій Слимак має добрий правдивий документ, з якого видно, що член тії ж управи Павло Данилович Карбовський, здаючи від управи подряд подрядчикам, брав з їх скуп.

Лідія. Що?!

Слимак. Вибачайте,—я ще не все сказав... Документ точний, певний—власний лист члена управи П. Д. Карбовського. Непорозуміннів ніяких бути не може. Подати його кому треба,—член управи Карбовський іде під суд.

Лідія. Ви брешете!

Слимак устає й випростується, неприхильно. Суд побачить, чи я брешу.

Лідія безсило сідає на канапу. Боже!.. Як ви... як ви смієте?!. Ідіть геть!..

Слимак знову зникається. Ах, вибачайте, будьте ласкаві!.. Я бачу, що я вас потурбував своєю канцелярською мовою. Коли ж у мене ніякої словесності... і Павло Данилович давно вже кажуть мені, щоб я собі шукав іншої служби... І вони мабуть думають, що я за тим до їх і прихожу,—тим і звеліли мене непускати... я так думаю... А де ж я її, другої служби знайду?.. земельки або домика, щоб бути членом управи, у мене нема; освіти... з друго-

го класу з бурси попросили по случаю, що остався на третій год... А їсточки... треба, а семейка просить—синчик і дві дочечки... ну й жінка, звісно... Тепер сподіваюся, що ви вже скажете їм, Павлові Даниловичу, то вони мене вислухають.

Вихід XII.

Карбовський.

Слимак кланяється. Мое ушанування!..
Карбовський. Здорові!.. А що там?...
Щось в управі трапилось?

Слимак. Ні, нічого... Це я так... За своїм ділом, — вибачайте, будьте ласкаві! Кланяється.

Карбовський. Я ж тільки що в управі був, — ви могли б і там мені сказати... А тепер вибачте,—ніколи мені, бо я зараз іду.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві, що я вас турбую, але така моя справа... Я коротенько, одну маленку хвилиничку,—поки фатончик вам подадуть.

Карбовський. Ну, кажіть уже!

Слимак. Ах, знаєте, так зразу...

Карбовський. Та кажіть уже просто!... І швидче!..

Слимак випростується, неприхильно. Я катастиму просто, Павле Даниловичу... і швидко. У мене с... е... Ах, чорт!.. Зиняється. Вибачай-

те, будьте ласкаві, Павле Даниловичу, будьте цього разу великудущні і дослухайте до краю!

Лідія. Вислухай його, Павле, будь ласка, вислухай і виясни це страшне непорозуміння.

Карбовський, *двигуючись*. Страшне непорозуміння?... Що з тобою? Ти стурбована...

Слимак. Я їм уже все... так, суть розказав...

Карбовський. Що розказали? Ка-
жіть уже!

Слимак. Листочок ваш у мене є... ваш листик до Урвакина.

Карбовський. Ну?

Слимак. Не пам'ятаєте?... Той самий,—
вибачайте, будьте ласкаві,— де ви нагадуєте йому, щоб він приніс вам обіцянку... за подряд на городські різниці... Ось копійка з його.

Карбовський, *переглянувши*. Дайте його сюди!.. зараз дайте!

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві,—
він у мене не тут, він у мене в добром, певному місті... для обережності... Я його віддам,—не турбуйтесь!.. Тільки нам треба поговорити трошечки попереду... Дозвольте сісти!

Карбовський. Сідайте! *Слимак сідає*.
Лідо, ти пішла б може,—у нас тут діло.

Лідія. Ні, ні, облиш мене, облиш!.. Я хочу все дослухати.

Карбовський. Але ж це діло зовсім тобі не цікаве.

Лідія. Безмірно цікаве!.. Він мені вже казав... багато... Я хочу все знати!..

Карбовський сідає. Кажіть, чого вам треба!

Злима к. Ще одну штучку роскажу,— видніше буде... Подрядчика Маникина згадуйте мабуть?... Покривдили ви його трошечки, не дали подрядика... А йому тоді скрутненько було... З горя зайшов у трактирь... І там, випивши добре, став мені жалітися: я, каже, Павлові Даниловичу од кожного подряда чотири проценти, а тепер він Файшфельдові, жидові, давав, а мене минув... Жид йому на один процент більше дав, і він за той процент,—вібачайте, будьте ласкаві: він так по мужицькому говорить, звісно,—він за те православного чоловіка без роботи оставил... Тут мене так як осіяло!... Почав я, знаете, доглядатися, дослухатися... От і получив листика вашого до Уrvакина...

Карбовський. Де ви його взяли?

Слима к. Вібачайте, будьте ласкаві,— я чоловік бідний, маленький... Ви мені давно сказали, щоб я шукав собі іншої служби,— треба ж було мені якось промишляти і себе оборонити... Я пильнував... Якось Уrvакин в управу зайшов та й забув на моєму столі свій портфельчик, а сам до вас пішов... Ну, я... з портфельчика й отримав листочка...

Карбовський хріпко. Чого ви хочете?

Слимак. Я чоловік, звісно, маленький... Я сам не смію сказати... Суммочку вже ви сами назначте, Павле Даниловичу, — як до дільця... А сам я не смію...

Карбовський. Покиньте ви своє подле хамське езуїтство і кажіть просто! Скільки вам за лист?

Слимак. Три тисячі.

Карбовський. Ви здуріли!

Слимак. Ні, вибачайте, будьте ласкаві!

Карбовський. Я стільки не дам!

Слимак. Ах, Павле Даниловичу! Ви чоловік розумний і добрий, — ви з самого Урвакина получили мало не десять тисячок, а з інших скільки! А мені, бідному канцеляристові, не хочете й одного разу дати заробити.

Карбовський. Стільки не дам,—багато.

Слимак устає, неприхильно. То нехай суд скаже, скільки коштує лист.

Карбовський, подумавши хвилину. Добре! Де він?

Слимак. Давайте гроші,—буде й лист.

Карбовський устає, виймає пакет, що приніс Тищенко, одлічує гроші. Маєте!

Слимак, порахувавши й сховавши до кишені. А тепер і лист. Виймає й дає. Маєте!

Карбовський, поглянувши на лист і сховавши його. Ну, тепер ідіть!

Слимак. Зараз, зараз! Іде.

Карбовський, ідучи слідком за їм, стиха, злісно. Тварюка! не могли мені самому сказати!

Слимак юстро. А ви мені самому сказали, щоб я іншої служби шукав, чи перед усіма? Терпів я,—потерпіть і ви!

Карбовський крізь зуби. Геть відціля!

Слимак зминається. Зараз!.. Вибачайте за турботу, будьте ласкаві!.. Бувайте здоровенькі! Виходить.

Вихід XIII.

Лідія, устаючи. Павле! що ж це?

Карбовський. Ат, у житті всього трапляється!.. На те життя... Не маю часу, треба їхати!.. Бувай здорова!.. Цілує їй руку і виходить.

Лідія сама стиха. Це—життя?

У дверях справа стає Галина, виходючи з кабінету.

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Вихід I.

Лідія, згодом Хотина.

Лідія сама тихо ходить по хаті, поливаючи квітки.

Хотина, просуваючи голову в двері. Пан приїхали.

Лідія, здрігнувшись. А!.. Добре... От що, Хотино... дайте самоварь — пан мабуть не пив чаю.

Хотина. Уже на столі. Зникає.

Вихід II.

Карбовський.

Лідія, як зникла Хотина, спершу хоче йти назустріч чоловікові, тоді спиняється, тихо вертається до столу й сідає.

Карбовський увіходить, підходить до Лідії, цілує її. Здорова, серенько! Все гаразд? Добре тобі? А Леся де?

Лідія. Пішла ходити... Хочеш чаю? — готовий є...

Карбовський. Спасибі, серенько, — я вже пив чай на хуторі... Там усе гаразд.

Панченка я проревизував і мусив дати йому деяку науку, бо мені здається,—він занадто вже не розрізняє, де мое, а де його... А в тім—я поки ще лишив його... поки знайду іншого... У домі я звелів полагодити трохи критий ганок... ще деякий ремонт є... Але поки вам переїздити,—все буде готове... А сад який цього року гарний, пишний!.. Але, серденько, мушу зараз же йти в управу. *Цілує їй руку і хоче йти.*

Лідія. Стравай, Павле,—я маю з тобою поговорити.

Карбовський. Але ж, серденько, цілком не маю часу,—мушу зараз в управу, на службу...

Лідія. Ця справа важніша за службу, Павле... Вона життя переміняє... Треба зараз же поговорити,—я інакше не можу...

Карбовський. Що ж там такого?

Лідія. Ти ж знаєш... Ти не схотів тоді зостатися, зараз же поїхав... і тепер тікаєш... А мені довше—несила...

Карбовський. Ти знову про те... Я вже думав, що справа скінчилася... Про що ж ми власне будемо говорити?

Лідія. Сідай!.. от сядь,—я скажу... Ви слухай же!.. Адже раніше, чи пізніше, а ми ж мусимо про це говорити!..

Карбовський, сідаючи. Я слухаю.
Починає курити.

Лідія мовчить кільки часу. Я так багато мучилася ці дні, так багато думала... Мені здавалося—я до слова знаю що казати... А тепер— немов забула, тебе побачивши... Не забула, а не знаю з чого почати... Ураз зривається з місця і з плачем кидається до Карбовського, стає перед їм павлішки, обнімаючи йому коліна.

Карбовський. Лідо! що ти... Хоче підвести.

Лідія. Невже ж цьому правда? Невже ж правда, що ти... користувався з громадських грошей, брав... подяки?! О, невже ж правда? Павлусю, дорогий, коханий мій! упевни мене, що це тільки здалося, що нічого нема!.. Упевни мене!.. Щоб могла знову кохати тебе!.. хилити голову перед тобою—гордим, смілим, чистим!.. Упевни мене непохитними доводами, непереможними ділами, словами!.. Щоб не могла не повірити!.. Щоб жити могла!.. Павлусю, дорогий, коханий!.. Зазирає благаючи йому в вічі.

Карбовський підводить її. Тільки встань, серденько мое!.. сядь, моя дорога!.. Так же не можна говорити..

Лідія. Я сяду... Сідає. Тільки кажи!..

Карбовський. Ти хвора, Лідо, тобі треба заспокоїтися, бідна!..

Лідія. Я не хвора!.. Я тільки хочу знати!.. Зрозумій же ти!.. Ти ж мені був найкращим і найдорожчим у світі!.. Невже ж тебе нема?.. Хтось інший, незнаний є, а тебе нема...

Тільки подумаю—так наче безодня перед мене...
і падаю...

Карбовський. От, от,—усе через те, що ти рознервована, що ти хвора, Лідочко... Через це ти й вагу надаєш фактам таку, якої вони не мають... Ти заспокоїшся,—і зовсім тоді інакше все це зрозумієш.

Лідія. Але я не можу заспокоїтися, аж поки довідаюся... мені треба знати!.. Правда цьому, чи ні?

Карбовський. Власне,—я не зовсім розумію, чого тобі хочеться... Ти дрібниці надаєш вагу... не так розумієш справу... Урвакин заплатив гроші, які мені належали—це ще зовсім не значить, що я користувався з громадських грошей...

Лідія. Але ж він платив тобі гроші?.. І той, другий—Маникін? *Карбовський стискає мовчики плечима.* Давали тобі гроші за те, що ти постачав їм роботу? Систематично?.. правило?..

Карбовський знов *стискає плечима*. Ну, де зовсім не було правилом, систематичним... Але... було...

Лідія *ірко*. Було!..

Карбовський. З погляду звичайної дріб'язкової моралі це не добре. Не сперечаюсь. Але можно й треба глянути ширше. Ти бачиш тільки один бік факту, а є й інший.

Лідія. Який?

Карбовський. Ти ж знаєш: з того часу, як я став членом управи, за яких сім років наш город переродився: з брудного півазіяцького, він став європейським—з бруком, з садами, з водопроводами, з громовинним світлом... шкіл побільшало... Становище робітників на городських роботах краще, ніж де навкруги... і таке інше... Мої попередники зоставляли город гнити в матеріальній і духовній темряві, тільки оплатки що-року побільшували,—я ж своєю системою городських підприємств зробив усе те, не взявши з людності зайвої копійки,—це навіть мої вороги признають. Адже так?

Лідія. Так...

Карбовський. Я дав городові величезний плюс, віддаючи на це ввесь свій час, усю свою силу, занедбуючи своє власне матеріальне становище, навіть терплючи втрати... Город мені дає нікчемну плату... еге, нікчемну, як що рівняти до моєї праці і до наших потреб... З тієї плати ми не можемо жити... Я мусив би покинути службу, шукаючи кращого заробітку... А це значило б—оддати город знову на занепад, на те, щоб він помалу повернувся до становища півазіяцького городка під додглядом таких, як Степанський *et tutti quanti...* Я не мав права на це! От в чім річ!.. Я мусив, не побоявшись дріб'язкової моралі, зробити те, що зробив, щоб мати змогу працювати на доб-

ро громадське! Адже моя праця вимагає цієї доплати, я маю право на неї! А що це все не перейшло управських касових книг—це ж тільки формальність. Я мусив це вибрати і вибрав, і так зробив би кожен смілий і розумний чоловік. От як треба дивитися на цю справу, а не з побожним страхом прописної моралі! Розлучися з шаблоновими сентенціями і ти змою згодишся... *Лідія мовчить.* Адже це правда,—мусиш згодитися зо мною?

Лідія. Мені холодно...

Карбовський здивований. Як то?

Лідія. Холодно... від того, що ти кажеш.

Карбовський. Але ж, Лідо... ти не хочеш мене зрозуміти... не хочеш одповісти: що ж інше мусив я зробити, коли не хотів занапастити громадського діла?

Лідія. Те, що вимагає совість... а які послідки з цього могли бути, то вже не від тебе залежить.

Карбовський. Значить: хай гине громадське діло?

Лідія. Громадське діло не можна робити нечистими способами...

Карбовський. Нечистими способами!.. Устає і первово йде по світлиці, тоді, повернувшись до Лідії. Легко тобі пишатися своїм пуританством, не йти ні на які компроміси: тебе не ламало життя. Ти виросла на готові гроші, прожила спокійно до заміжжя... і в за-

міжжі... А мене життя ламало!... Я бачив, як батько, вбогий чиновник, гнувся перед начальством і брав „подяки“ від публики за те, що підкладав начальству папір до підпису не в чергу—прискорював справу... Я бачив, як мене не хотіли приняти до гімназії — вакансій не було... аж поки батько пообіцявся інспекторові, що я ходитиму до його на лекції,— лекцій тих і не треба мені було, та я їх і не мав, але батько год платив з свого тяжкого мізерного заробітку... Став студентом, поривався до волі, до світу, до всього високого — душа була молода, розцвітала перед сяєвом святих заповітів кращих людей світу... Настали неспокійні часи... Мені рік зостався до екзамену, а дома в мене був батько немощний, уже без служби, і мати хвора — вони на половину жили з того, що я вже заробляв... Я не пішов на студентську збірку, хоч знов, що повинен іти.. і зостався в університеті, а мої товариши — ні... Як це пекло мені душу!... Я присягався ніколи більше не приставати на компроміси!... От я вже й на добрій службі, і мое начальство хоче зробити шахрайську гидоту... Я не змовчав—і мене викинуто на вулицю... Заходився знову з початку будувати своє життя... Тяжко було, але збудував... І сказав собі: не можна прожити без компромісів,— хай будуть! Але за те—вся моя діяльність мусить бути служенням світові й добру, щоб прийшов

час, коли не треба буде так жити, як я живу... І в той час, як цей проклятий Урвакин набився мені вперше з своїми трьома тисячами, тоді—ти цього не знала—ми стояли над безоднею: на сільському маєтку, що за твої гроші куплено, був такий банковий довг, що маєток не оплачувавсь... Мав продаватися, а це повело б до руїни,—продали б потім і будинок, я зостався б без цензу... Мусив вибірати між руїною і Урвакиним... і повинен був ще не раз вибірати... Але я чесно виконував свою повинність: платити за компроміс невтомною працею на користь добру, і не почую себе винним.

Лідія устає. Так, ти не почуваєш себе винним... А я... не можу... Розумієш: не можу...

Карбовський. Стривай, Лідо: що сме ти не можеш?

Лідія. Не можу жити з тобою.

Карбовський підходить і бере Лідою за руку, з ширим почуттям. Лідо, ти говориш про дуже велику й важну річ. Те, що, ти зараз сказала... ти сказала його тільки під враженням цієї хвилини. Не забувай, що я тебе люблю, що... ти мене любиш!

Лідія вихоплює в його руку й падає в крісло, затулившись обличча руками, і говорить крізь сльози. Боже мій! Я тебе люблю, але я хочу тебе поважати!... поважати!..

Карбовський зворушений, мовчики ходе туди й сюди по хаті.

Лідія стиха. Я так багато про це думала... ці дні... і бачу, що не можу... Тут, у цій справі, мені--або все, або нічого...

Карбовський сідає біля неї й знову бере її за руку. Лідо, дорога моя, подумай — що ти кажеш! Ти ламаєш одразу все, все, чим наші душі жили вкупі, що єднало їх...

Лідія. Вони не жили вкупі!... Я з тим, з іншим жила вкупі душою, з тобою—ні! Твоя душа була мені незнана... Я тільки тепер знаю її...

Карбовський. Лідо, хиба я не той до тебе став? Хиба я менше тебе люблю?

Лідія. Ти мені не той став...

Карбовський. І так легко ти руйнуєш життя!

Лідія. Не я!... Його те зруйнувало, що сталося...

Карбовський. Наше почування повинно бути вище за все те.

Лідія. Не можу!... Тільки подумаю,— жити на гроші... на такі гроші... украдені в громади!...

Карбовський. Лідо!

Лідія. Жити не поважаючи тебе... гордуючи!...

Карбовський, *устас ображений* Ти ображуєш мене, Лідо!

Лідія, *ірко всміхаючись.* Ображую!.. Я тебе ображую!.. А те, що ти стільки часу був

перед моїми очима одним, а справді іншим, то це як назвати? Це мене не ображує, не кривдить?

Карбовський. Не все виявляється в житті таким, як хочеться,—треба з цим миристися.

Лідія. Не хочу... ні, не можу миристися... Ми повинні розстatisя, Павле.

Карбовський. Але з цим я не можу миристися!.. Ти хоч би подумала про Лесю!

Лідія. Я візьму її з собою.

Карбовський. Я на це ніколи не згоджуся! Яке ти маєш право віднімати в мене дитину, едину дитину? і що ти з неї зробиш? Дитину без батька! Що ти їй скажеш про батька?

Лідія, затуляючи обличча руками. Боже! Боже!..

Карбовський. Напуватимеш її зневістию до мене?

Лідія. Ні, ні,—я цього не робитиму!..

Карбовський. А як вона підросте й спитається в тебе: чому в неї батька нема? *Мовчанка.* Ти мовчиш!.. Зрозумій же: я на це не можу ніколи згодитися!

Лідія. Я піду від тебе, Павле... Я і Леся...

Карбовський. Я не дозволю цього!..

Лідія. Я не невільниця.

Карбовський. Леся моя дитина!.. Я всіма способами... всіма,—навіть тими, що дає

мені закон, боронитимусь . уживу їх, щоб вона була зо мною!.. Але, Лідо, Лідо! Покиньмо це змагання!.. Заспокоїся, подумай, поміркуй!.. Трохи згодом,—ти зовсім інакше розумітимеш цю справу, тоді й бажання твої будуть інші. Подумай—це справа всього нашого життя... не самого нашого, а й Лесиного!.. Не легковаж так, спинися, розміркуй!.. Ти хочеш кинути в безодню долю нашу, нашої дочки!.. Подумай, Лідо!.. *Виходить.*

Вихід III.

Галина.

Лідія сама сидить, склонивши голову під вагою тяжких дум; безнадійність і біль на обличчі.

Галина тихо ввіходить, Лідія її не помічає; Галина скидає бриля, кладе його на стіл і тихо підходить.

Галина. Лідо!

Лідія, здрігнувши. Га?.. Ах, це ти, Галино,..

Галина. Ти так замислилась... Що з тобою?

Лідія. Приїхав Павло...

Галина. І ви розмовляли? *Лідія* киває головою. Та й що?

Лідія. Все правда... все, що ми тоді чули... *Мовчанка.* І найгірше те... Спиняється.

Галина. Кажи, Лідо, кажи! *Сідає* біля

неї, бере її за руки і ладить їх. Кажи,—тобі буде краще, як скажеш...

Лідія. Найгірше, що він не бачить за собою ніякої провини... То дріб'язкова мораль думати, що це провина... Город не міг йому платити скільки треба... він мусив або покинути громадську працю, або робити це... Була б більша гбродові шкода, як би він покинув працювати,—тепер же шкоди ніякої нікому нема... От його думки...

Галина. Що ж ти йому сказала?

Лідія. Сказала, що не можу з їм жити, піду від його... А він цього не хоче... прохав не робити... і казав—не віддасть Лесі... законом навіть оборонятиметься...

Галина. Ну, я навіть не сподівалася цього... То що ж він—з поліцією тебе завертатиме назад, чи що?

Лідія безсилім голосом. Я не знаю... не розумію... Якось мені трудно все це зрозуміти... Як він був,—я казала йому сміло й твердо, що не можу з їм жити... а він говорить, що я цим руйную не тільки його життя, а й Лесине... І тепер не розумію... Зважливости вже нема... Тільки далі так не можу... не можу так, як було... Між старим і тим, що тепер,—мов провалля... Що-дня бачити його, бути йому жінкою—це над мої сили... Мій найкращий скарб одняв—віру в його... Як би я могла вмерти!..

Галина. Лідо! що ти кажеш?!

Лідія. Відразу б заспокоїлась!.. І була про це думка,—не змогла... Так хочеться жити!.. І якийсь протест у душі: за що ж я мушу вмірати?.. За його вчинки?.. Я ж їх не робила!.. Де ж справедливість?.. І Леся!.. Боже мій!.. Краще б я не мала її, ніж вона тепер має батька—злодія!.. Боже! що я кажу?!.. Але що ж я їй казатиму?.. Галино, дорога моя,—порадь мене!.. Ти мені завсігди була найвірнішою подорою...

Вихід IV.

Леся.

Леся вбігає й кидається до матері. Мамусько, мамусечко! як там гарно, як гарно в садку!.. Пташки, сонечко... ай!..

Лідія *нервово обнімає її, припомтає й починає цілувати.* О, мое ти сонечко!.. Сонечко мое!.. тільки ти мені світиш!.. тільки для тебе треба жити!.. Тільки для тебе хочу жити!..

Леся. Мамуся плаче?

Лідія. Ні, ні, моя дорога дитино, ні!.. Я рада, що ти до мене зараз прийшла!.. Рада, мое сонечко ясненьке!.. Біжи, гуляйся, радій, співай!.. І сияй мені, мое сонечко!.. Дай мені жити для тебе!.. *Цілує й пускає її.*

Галина. Ну, бігай, Лесю, знов у садок! Бігай швидче,—там тебе пташки дожидають. Ну, раз, два, три!..

Леся хотіла була біти, але спиняється й
дивиться то на матір, то на Галину. А мама?

Галина. І мама прийде... згодом... А
тепер бігай, бігай, бігай!.. *Пригортуючи, виводе*
Лесю й зачиняє за нею двері.

Вихід V.

Галина, *вертаючись од дверей і сідаючи.*
Ну, тепер ти сама бачиш, що треба жити, варто
жити!.. Мені здається, що ти все береш занадто
трагично.

Лідія. Галю, як ти можеш це казати?
Невже ти не розуміеш, як це... яка це мука!..

Галина. Розумію, навіть почуваю,—
хіба ж я не бачила, як ти мучилася ці дні?
І хіба ж я сама не похолола зо страху, як
почула, тоді, в кабінеті, розмову з Слимаком?..
Але ти просиш у мене поради, і я хочу тобі
сказати... З кожного становища мусить бути
вихід, тільки треба його знайти... і діяльно
схотіти вийти,—тоді й прийдеши куди треба.

Лідія. Та де ж він, той вихід?

Галина. У твоїй самостійності. Згадай,
що ти не тільки чиясь жінка, а що ти само-
стійна людина, що тобі належать усі людські
права... І скористуйся з їх!

Лідія. Ох, як це боляче!..

Галина. Треба перетерпіти цей біль,
щоб не було більшого... Слухай, скажи мені по
правді: любиш ти його?

Лідія. Сама не знаю... Ці три дні останні зруйнували в моїй душі стільки, що не знаю—що там ще зосталося ціле... То люблю, то ненавиджу.

Галина. А можеш заставатися ѹому жінкою й далі?

Лідія. Ні...

Галина. Можеш тут жити?

Лідія. Ні за що в світі!..

Галина. Ну, то мусиш піти звідси. У тебе збереглися твої гроші?

Лідія. За їх же хутір куплено...

Галина. Погано!.. Мусиш зараз же починати з того, щоб шукати собі заробітку.

Лідія. Ах, Галино! хиба мене це лякає?.. Леся—от що мені страшно! Закон на його боці, і як що він справді схоче відняти її в мене...

Галина. Треба зробити, щоб цього не було. Мусить дати тобі з дочкою окремого пашпорта.

Лідія. Не дастъ,—ти знаєш його, який він упертий і міцний у слові.

Галина. Не дастъ, поки ти тут сидиш, поки бачить, що це все не серйозно... А як підеш од його,—тоді інша річ... Не буде ж він справді тебе або Лесю з поліцією приводити,—це був би скандал, що пошкодив би найбільше ѹому самому. Значить,—мусиш піти від його яко мога швидче. Є в тебе які документи?

Лідія. Метричне, гімназичний атестат...

Галина. Досить, — принаймні на перший час. Ну, і коли ти хочеш моєї поради, то ось вона: спакуйся зараз же і переїзди вдвох з Лесею до мене.

Лідія. Зараз?

Галина. У таких випадках що швидче зробити операцію, то краще. Або... Знаєш що? Це може навіть краще буде... еге!.. Знаєш — піді зннову на який час під опеку до Нестора Петровича!.. Це ідея!

Лідія. Нащо?

Галина. А от просто: поживеш у його на хуторі, поки все влаштується. А тоді вже в гірд. І тихо все обійдеться: так натурально, що ти поїхала до свого дядька й колишнього опекуна в гостину... Потім, як довідаються про все, — менше буде галасу, бо приготуються до того, що ти не живеш дома. Ну, добре?

Лідія. Я... я не рахувала... так скоро ..

Галина. Завсіди ти вагаєшся!... Зваж же, що це найкращий спосіб! Ось слухай: жити з їм тобі тяжко, не можеш ти; покинуті зовсім—ще, я бачу, не зважилася... Ну, то чого ж тобі кращого, як дядьків хутір? Поїхавши туди, ти не робиш нічого рішучого, не палиш за собою ніяких кораблів: відтіля ти можеш однаково легко і вернутися назад, і піти своїм шляхом. А тим часом обміркуєшся і побачиш—що треба зробити.

Лідія, подумавши. Я згоджуся...

Галина. Ну, нарешті!... То ми так і зробимо. Я вже давно силкуюся витягти свого Сергія на село. Чому ж би не зробити цього сьогодні? Він, звісно, почне стогнати, охкати і навіть воліти, що його розлучають з наукою, то б то з колбами й мікроскопами, але к чорту всі колби й мікроскопи — хай їде! Я зараз іду, дещо дома приготую і жду тебе. Багато часу треба тобі на пакування?

Лідія. Півгодини... Я не братиму багато...

Галина. І гаразд! До нас їхати чверть години. Значить — не далі, як за годину я дожидається тебе в сібе. Біля дверей уже стоятиме екіпаж на чотирьох, і ми зараз на хутір. Не спізняйся ж!

Лідія. Ні!

Галина. Ну, біжу! *Vixode.*

Вихід VI.

Лідія одхиляє двері простоглядача. Хотино! Чути голос: Чого? З маленької шаховки положіть усе, що в їй є, у великий кошик... І замкніть... Гукнете фаетон... і цей кошик, укупі з маленьким, хай винесуть... Покличете Лесю і вдягніть її в сіренєве пальто.. Ми зараз їдемо. Хотинин голос: Добре. Лідія зачиняє двері, тихо проходить по хаті. Відчиняє двері праворуч, стає

на порозі і дивиться який час у ту світлицю. Тихо прихилє двері, тихо йде до вікна, відчиняє його і дивиться з безмірним смутком у сад... І так саме мовчики повертається, спиняється й озирає світлицю. Помалу підходить до роялю і злегенька проводить по клавішах рукою, мов гладить. Клавіші озиваються. Вона бере кілька акордів сумних, прощальних... Не витримує, затуляє обличча руками, прихиляється головою до роялю й плаче без звуку, німо.

Завіса тихо спадає.

ДІЯ ТРЕТЬЯ.

Діється на Тищенковому хуторі. Ганок Тищенковою будинку виходить у сад; видно її частину саду.

Вихід I.

На ганкові за столом сидять і п'ють вечірній чай: Тищенко, Лідія, Галина, Гасенко—біляве гарне обличча з невеликою бородою, худий, в окулярах. Часом на стежку проти ганку вибігає Лесь, ганяючи м'яча, чи обруча.

Лідія. Ви посылали, дядю, на почту?
Тищенко. Послав... Щось довго нема зо станції,—вже сьома година. Я й сам дожидаюся листа від Василя.

Галина. Він приїде цього літа до вас?

Тищенко. А як же — з жінкою й з дітьми... Хочу, щоб переїхав до нас служити... А то сумно самому, як один син залишився, та й той далеко... А, от пак і забув сказати. Їхавши сьогодні на поле, проїздив проз Слухаєвичів хутір; дивлюсь, — Слухаєвичка по саду ходить.

Лідія. Приїхала?

Тищенко. Махає хусткою... Я думав щось там їй треба, та й спинився. Аж нічого такого... Тобі поклона переказувала, казала навіть, що якесь діло до тебе має... Вчора, каже, приїхала.

Гаенка. А вона далеко звідси живе?

Тищенко. Та з пів-верстви її хутір од мого.

Лідія. Яке ж там у неї діло?

Галина. Мабуть щось у справах літературно-артистичного товариства.

Тищенко. А їй хиба що те товариство?

Лідія. Вона ж голова в йому.

Тищенко. Я пак і забув... А ти член комітету?

Лідія. Егей... Але ж і поштарь ваш, — як він довго!

Тищенко. Це ти дуже дождаєш того листа, то тобі ще довше здається. Але ж я думаю, що він і сьогодні не відпише.

Гаєнко. Але ж це зовсім уже погано... навіть не відповідати! І яке ж він має право не давати Лідії Дмитрівні окремого пашпорту?

Галина. То ти мені зараз би його дав, як би я забажала?

Гаєнко *дивиться на неї трохи збентежений*. Ні, я... я спершу прохав би тебе не покидати мене...

Галина. Ну, а як би я таки схотіла?

Гаєнко. Але ж я дуже, дуже прохав би!..

Галина. Ну, а я ще дужче іншого покохала б і вже не схотіла б зостатися.

Гаєнко, *хвилину подумавши, поважно*. Тоді... яке ж я мав би право вдержувати тебе?

Галина. Браво! Треба це взяти до уваги,—як що часом доведеться... *Всі сміються, опріche Гаєнка,—той спершу дивиться поважно, а потім, зрозумівши жарт, і собі сміється радісним сміхом.*

Гаєнко. А, ти жартуєш!.. *Новий вибух сміху.*

Вихід II.

Леся, *вібігаючи на стежку*. Тьотю Галино! я загубила м'яч.

Галина. Шукай,—знайдеш.

Леся. Поможи знаходити!

Галина. Спробуй спершу сама собі помогти!

Леся. Добре! *Біжити далі стежкою й зникає.*

Вихід III.

Лідія. Зараз, як упорядкується справа з пашпартом,—їду в город і шукаю собі роботи.

Тищенко. Чого ж тобі так поспішатися? Поживи ще в мене, відпочинь... Ще поспішеш...

Лідія. Найкраще, як уже маєш у руках.

Тищенко. Найкраще, як би ти в городі жила в міні.

Лідія. Я хочу жити своєю роботою.

Тищенко. Ну, то й так же можеш: живи у мене і десь собі роботу знайдеш.

Лідія. Може... мабуть так і буде... але поперед усього—роботи треба.

Галина. Ми ж поїдемо завтра, то я й поклопочусь... А ти сиди поки тут.

Гаєнко. О, коли Гая візьметься, то вона вже зробить.

Тищенко. Ваш чоловік, Галино Михайлівно, вірить у вас, здається, як у Бога?

Галина *енергично*. Так і мусить бути!

Тищенко, *шуткуючи*. То це ж ви ідолопоклонство заводите!

Галина. Прошу не називати мене ідолом! *Сміх*.

Гаєнко. Але ж і вона мені вірить... у тому, що я можу... Хоч я, звісно, можу дуже мало...

Лідія, *усміхаючись*. Можна подумати,

Сергію Олексіевичу, що це зовсім не ви заінтересували науковий світ новим знаходом у хімії.

Гаєнко. Ах, то наука... Ну, може я там що і вмію... трохи... Але я кажу так,—у житті... Чути, як щось загуркотіло.

Тищенко. О, щось приїхало. Піду гляну. Увіходить у будинок.

Вихід IV.

Лідія. Може почта?

Галина. Ні, наймит верхи поїхав на станцію... а це екіпаж. А коли ти написала листа? позавчора?

Лідія. Ні, ще в середу.

Галина. Могла б уже бути відповідь...

Вихід V.

Тищенко.—Слухаєвичка.

Тищенко відчиняє двері й пропускає поперед себе Слухаєвичку. Прошу, дуже прошу сюди!.. Ми на ганкові всі... чаюємо...

Слухаєвичка, увіходючи. От і сусідка до сусід прилинула. Ах, дорога Лідіє Дмитрівно, як я рада вас бачити! Цілується з нею, тоді подає руку обом Гаєнкам.

Тищенко. Прошу, прошу дорогу сусіду сідати! Сідають усі.

Лідія. Чаю, Варваро Іванівно, дозволите?

Слухаєвичка. Прошу, коли ласка!

Лідія наливає. Ах, які чудові дні! Я приїхала з города на хутір,—наче в рай одразу в'їхала.

Тищенко. А Семен Семенович ще в городі?

Слухаєвичка. О, в городі!.. Ах, предсідателеві земської управи стільки роботи, що він додому на село може вирватися хиба на який тиждень. А надто такий предсідатель, як Семен Семенович, що всю душу свою віддає на земські справи... не спить і не їсть за їми... Знаєте, иноді дома пообідати ніколи... Страшенно заклопотаний земськими справами!

Тищенко. Так, так, це кожному звісно, що Семен Семенович дуже робочий земський діяч.

Слухаєвичка. О, громадська діяльність—це наша перша повинність. Я тільки й одпочиваю душою, як працюю в нашему літературно-артистичному товаристві. Ах, Лідіє Дмитрівно,—там є ціла купа справ... у нашему товаристві!.. І взагалі купа новин у городі, відколи ви виїхали.

Лідія байдужно. Справді? Що ж там?

Слухаєвичка. А от що: ми вже почали репетіції нашого спектаклю. Головков грає героя... і уявіть собі—пані Рудакова страшенно намагалася грati героїню!..

Гаєнко. Але ж, вона, здається, стара і... і велика... *Сміх*.

Слухаєвичка. От, от, власне: комплексія в неї сами знаєте яка... Ну, що їй сорок і п'ять років, то ще дарма: грімм зробив би з неї й молодчу,—але комплексія!.. З її комплексією грати тендітну панночку,—це ж сміх!

Тищенко. А чого ж вона так намагалася?

Слухаєвичка. Ну, дуже зрозуміло чого: там грає Головков, і вона ревнue його до іншої, що гратиме героїню... взагалі до всіх панночок, що гратимуть.

Гаєнко. Як то—ревнue? Це ж її небіж.

Слухаєвичка. Ха-ха-ха!... Небіж, небіж!.. Але ж не будемо про це говорити: пані Рудакова—дуже достойна дама... не вважаючи на деякі свої хиби... І я думаю, що їй таки пощастить добути посаду своєму... небожеві. І не в тім річ, бо хоча вона й незадоволена була, що їй не дали ролі, але скоро й пересердилась... А от що: роль цю ми віддали Олі Скрипинській і з цього—ціла історія!

Лідія байдужно. Яка ж?

Слухаєвичка. А ось бачите: Соня Петровська дуже хотіла собі цієї ролі, обралась і не схотіла зовсім грати в спектаклі... Це б ще нічого, але, знаєте, в третьому акті

нам треба велику люстру.. Ревинська обіцяла дати і тепер не дає.

Галина. Так це ж не Ревинська, а Петровська образилась.

Слухаєвичка. Ну, як ви не розумієте? Соня Петровська пожалілась батькові, а той попрохав Ревинську,—це ж дама його серця... Ну і от... Ах, Ревинська! Ви знаєте, яку історію я від неї чула?

Лідія *нехотя*. Яку ж?

Слухаєвичка. Про Ілляшова...

Тищенко. Директор банку?

Слухаєвичка. От от... Рострата! Тридцять тисяч!

Тищенко. Що ж—арештували?

Слухаєвичка. Ні, де ж таки! свій чоловік... Добули і заложили і все обійшлося без скандалу...

Тищенко. Та в його ж маєток... навіть у двох повітах...

Слухаєвичка. Ну, на ті маєтки стільки набрано, що з їх нічого вже не візьмеш... Коли б не поклопотались,—попав би під суд... А тепер може служити й далі...

Гасенко. Але ж він знову ростратить...

Слухаєвичка. Ну, так уже й ростратить... То такий випадок був... А чоловік шановний... Сам князь потурбувався, щоб залагодити справу... А ви, дорога Лідіє Дмитрівно... надовго на село відпочивати?

Лідія. Ще сама не знаю... на деякий час...

Слухаєвичка. Так, так... Дуже рада була вас тут зустріти... надто, що й справу до вас маю, Лідіє Дмитрівно... хоч і не громадське діло, але дуже, дуже важне.

Лідія. Прошу.

Слухаєвичка. Але ж бачите, це така справа... це справа... вона... Ну, от, бачите, я власне до вас од Павла Даниловича?

Лідія здивована. Від Павла Даниловича?

Слухаєвичка. Так, так,—він мені пріручив... і я взяла на себе цей тяжкий обов'язок—з моєї широї прихильності до вас обох... Ви ж знаєте, що я завсігди сама перша лечу на поміч моїм друзям... усім, кому треба запомогти... *On connaît l'ami au besoin.* Та ми ж таки й родичі хоч трохи...

Лідія. То прошу... я слухаю

Слухаєвичка. Але ж...

Тищенко. Ну, ви собі говоріть, а ми підемо поки пройдемося садком. *Устає, а за ім і Гасенки.*

Лідія. Ні, я дуже прошу вас, дядю, і вас обох зостатися!.. Дуже прошу!.. Ні від дяді, Варваро Іванівно, ні від моїх друзів я в цій справі не маю таємниці... Отже прошу цілком широко говорити. *Тищенко та Гасенки сідають.*

Слухаєвичка. А коли так, то, звісно, дуже рада... Але, бачите, справа така делікатна... Хоч я й маю великий життєвий досвід, але така делікатна справа, що я не знаю, з чого почати... *Спиняється.*

Лідія. Може бути, Павло Данилович казав вам щось про моє бажання мати окремий пашпорт?

Слухаєвичка. Так, так, от власне... власне ця річ здається юному зовсім незручною, неможливою навіть...

Лідія. А як же може бути інакше?

Слухаєвичка *патетично.* Ах, дорога, дорога Лідіє Дмитрівно! Дозвольте мені, як вашому другові, серце якого болить вашим горем... еге, дозвольте мені сказати вам, що інакше може бути... Так, так,—може бути!.. Ну, маленьке непорозуміння, трошки не поладили... Це так часто буває в подружньому житті... але нашо ж доводити це до краю, нашо розбивати життя? Коли що й було, то le temps est un grand remède.

Лідія. Простіть, шановна Варваро Іванівно, чи Павло Данилович казав вам, через що я так зробила?

Слухаєвичка. Так щоб зовсім виразно, то ні... Казав, що не поладили в якійсь справі... непорозуміння сталося... Але ж се так легко залагодити!.. Тим часом, коли доводити до краю, то зважте, дорога моя й кохана

Лідіє Дмитрівно, зважте, що се страшенно пошкодить громадському становищу Павла Даниловича... Ви ж знаєте, що ми всі... і Семен Семенович також... усі хочемо, щоб його вибрати за голову... а така подія... це вбило б його кандидатуру... Яка шкода була б вашому чоловікові, батькові вашої дочки!..

Лідія. Я дуже дорожу ім'ям батька моєї дочки і через те не зроблю і не скажу нічого такого, що могло б тे ім'я... притамарити. Але жити самостійно, окремим життям я зважилась твердо... Сього мого заміру відмінити я не можу.

Слухаєвичка. Ах, ні, дорога моя Лідіє Дмитрівно, не кажіть так!.. Ви мусите його відмінити, сього вимагає від вас і громадська повинність, і семейові почування...

Лідія. Я все це зважила вже, Варваро Іванівно.

Слухаєвичка. Ах, ні, ні, Лідіє Дмитрівно, ви не все зважили!.. Ви певне вже відібрали листа від тьоті Неонили Андріївни?

Лідія. Ні.

Слухаєвичка. А мені Павло Данилович казав, що мусили вже відібрati.. Шкода, — запізнився лист... він вас більше міг би впевнити, ніж я з моїми доводами... Але все ж дозвольте вам сказати, що ви не все зважили.. Не ображуйтесь, дорога моя Лідіє Дмитрівно, що я дозволила собі прийти вам

це сказати... Я завсігди кидаюсь на поміч своїм друзям... Моє серце болить за їх... Постухайтесь мене! Je vous en supplie.

Лідія. Я дуже дякую вам за прихильність, шановна Варваро Іванівно, але на жаль тут справа стала так, що відмінити я нічого не можу.

Слухаєвичка до інших. Ах, панове! та поможіть же мені умовити невблагану спартанку, як каже наш Григорій Дем'янович! Адже правда: спартанці були дуже жорстокосерді?.. Скажіть ви їй, що вона повинна мене послухатися...

Гаєнко. Я думаю—коли чоловік і жінка вже не можуть жити вкупі, то мусять розійтись...

Слухаєвичка. Ах, ні, ні!.. що ви кажете! Ви ображуєте святощі одружиння!..

Гаєнко. Але які ж то будуть святощі, коли чоловік і жінка жити вкупі вже не можуть, а все ж лишаються вдвох?.. і що-дня будуть лукавити, брехати один одному... виявляти, ніби єсть те, чого вже зовсім нема? А моральна мука в такому становищі!.. Нащо ж це?

Слухаєвичка. Невже ѿ ви, Галино Михайлівно, так саме думаете, як ваш чоловік?

Галина. Та як же можно інакше думати?

Слухаєвичка *сердито*. Але ж це цілком не громадські, цілком... неморальні погляди! Дорогий і високоповажаний Несторе Пет-

ровичу! вас найбільше може послухатися Лідія Дмитрівна, бо вона вас дуже поважає,—невже ви не поможете мені впевнити її?

Тищенко. Моя порада... еге, моя порада Ліді була б, звісно... Так, зваживши всю справу, я звісно б сказав, що можно піти на компроміс...

Лідія. Я ні на які компроміси не хочу йти.

Сухасвичка. Ах, не забувайте того, моя дорога Лідіє Дмитрівно, що громада не може миритися з такими поглядами... вона стає неприхильною до тих, хто в своєму житті йде за такими... ну, я скажу так,—антигромадськими поглядами...

Лідія. Та що ж тут антигромадського? І нашо громаді цікавиться моїм особистим життям, коли воно громаду не зачіпає і нікому кривди не робить?

Сухасвичка. Але ж простіть, моя дорога й люба Лідіє Дмитрівно,—ви робите кривду своїй дочці, своєму чоловікові.

Лідія. Я знаю, Варваро Іванівно, що треба робити, щоб не було кривди моїй дочці. А що до Павла Даниловича, то... тут суддею може бути тільки той, хто знає як і через що ми росходимся.

Сухасвичка устає ображена. Простіть!.. Я не сподівалась... Я з такою щирістю кидаюсь на поміч своїм друзям... Але коли мені

так кажуть, то я... Простіть, але я не заробила, мені здається, сього...

Лідія, встаючи. Мені дуже шкода, Варваро Іванівно, коли я сказала вам щось прикре,— я прошу вибачити мені це. Але думки свої я не можу відмінити.

Слухаєвичка, все ображена. Простіть, я вже більше не смію говорити... Бувайте здорові!.. *Прощається, подаючи руку.*

Тищенко. Постривайте, дорога Варваро Іванівно, нашо ж так? Постривайте ж бо, не тікайте,— ми ще поговоримо...

Слухаєвичка. Ах, ні, ні,— я вже все бачу... Я мушу поспішитися, щоб привезти відповідь нещасному Павлові Даниловичу .. він же тепер сидить у мене... тут на хуторі... і з болем і трепетом пораненого серця дожидаеться відповіді... Бувайте здорові! *Виходить, Тищенко проводить її.*

Вихід VI.

Наймит.

Спершу всі ловчать. Згодом з-за будинку виходить Наймит і зіходить на ганок.

Наймит. Оце пошта зо станції... *Подає купку загорнених у папер листів та газет.*

Лідія, беручи. Давайте! *Наймит виходить.*

Вихід VII.

Тищенко.

Тищенко виходить з дому. Ах, шкода,— роздратували пані!..

Лідія. А що ж я могла їй іншого сказати?

Тищенко. Та якось так... знаєш, не можна ж так гостро... Правда ж, Сергію Олексіевичу, вона вже занадто гостро відповідала?

Гаенка. Бачите... От, скажемо, дві сили стали суперечні одна одній і не можуть поєднатися... Ну, як же про це інакше говорити, як не так, що вони вже не можуть поєднатися?

Тищенко. Та воно звісно... хоча... Хто його знає... Треба ще добре розібрати провину Павла Даниловича...

Лідія. Дядю, те, що він зробив—це ж кожному видко, яке воно. І ви самі це казали зараз же, почувши тоді розмову з Слимаком. Мені здається, може я могла б простити його, коли б була певна, що це трапилася тільки помилка, прояку він сам жаліє... Але ж він обороняє свої вчинки, обороняє прінціпіально!.. З цим я помиритися не можу.

Галина. І не треба...

Тищенко. Бачиш же сама, як це йому тяжко: він покинув усе і приїхав до Слухасевички дожидатися твоєї відповіді.

Лідія. Так що? Він тільки хоче, щоб я послухалась його, помирилася з усім і вернулася... Коли б він чесно хотів почати нове життя,— йому не треба було б посылати Слухаєвичку, а самому дожидатися в неї... Ось почта...

Тищенко. Вже є... *Розгортає папер і переглядає часописи й листи.* Ну, тепер уже тобі листа не буде... Ні, є лист,—од тьоті Неоніли,—її писання *Дає листа.*

Лідія. Певне той, що Слухаєвичка казала... *Читає.*

Тищенко *подає газети Гаенкам* Прошу!

Гаенко Дуже дякую! *Гаенки переглядають газети, Ліда й Тищенко мовчики читають листи.*

Лідія, прочитавши, *треплячись голосом.* Ну, ось і тут.. *Подає Галині.* От прочитай, будь ласка, голосно...

Галина *читає* „Дорога Лідо! зараз у мене був Павло Данилович і росказав мені все, не потайвши нічого! І знаючи все, мушу сказати, що ти вчинила дуже необачно. Твоя повинність—бути вкupі з чоловіком, не зважаючи ні на що. Коли він має які хиби,—подбай щоб направити їх або терпляче знось, а не можна руйнувати сем'ю. Та ѹ помилки його такі незначні і так легко зрозуміти їх і простити. Як твоя тітка, сестра твоого покійного батька, який приручив мені дбати за тебе,

повинна перестерегти тебе, що ти стоїш на хибній, непевній і через те страшній дорозі. На сій дорозі розлучаються з моральністю, а се була б розлука не тільки з усім громадянством, але навіть і з твоїми найближчими родичами. Хоч як би вони тебе любили,—вони не можуть зіходити до тебе на той хисткий моральний шлях, на який ти ступила. Цілую тебе і твою любу дочку, але прошу дати мені змогу поцілувати вас обох у твоїй власній господі, у господі в твого чоловіка. Твоя тітка Неоніла Дорожинська“.

. Тищенко. От бачиш, бачиш,—і тьотя так саме говорить.

Лідія. А мене цей лист тільки обурює. Йй здається неморальним мій учинок, а те, що робив і, може, має робити Павло Данилович, те їй здається незначним!.. на її думку я тільки даремне турбую своїми вчинками і родичів, і громадянство!.. Ми з тьотею ніколи не мали однакових поглядів, але я не сподівалася... не сподівалася, що вони неоднакові навіть на такі елементарні речі, як не руш чужого... Вас це не обурює? *Тищенко розводить руками.* Ну, от нехай Галина, нехай Сергій Олексіевич скажуть—яке на їх враження зробив цей лист.

Галина. І мені здається, що цей лист во ім'я моральности виправдує цілком неморальні речі.

Тищенко. Ах, ну чого ж так обурю-

ватися?.. Не можна ж так уже суворо, так немилосердно дивитися... Усі ми чимсь грішні, усім нам треба вибачності...

Лідія. Вибачності нам усім треба—то правда. Я готова вибачити, простити... Не можу бути до його такою, як була, але простити можу... Тільки не миритися з фактами!.. А мені кажуть, щоб я забула те, що єсть моєю святою моральною!..

Гасенко. Але ж, Несторе Петровичу,— ви ж сами тільки вчора, здається, розказували нам, що на Вкраїні в старовину був такий закон, чи звичай: коли одно з подружжя зробило щось ганебне, яке злочинство, чи що, то друге має право покинути його, розлучитися з ним. Ви ж сами казали, який це гарний закон.

Тищенко. Так, це правда, але... Не можна ж і так уже по пуританському... Підхожі речі так часто трапляються, і як що так жорстоко що-разу їх судити, то що ж воно буде?.. Врешті—не можло ж і з громадянством поривати...

Лідія. То громадянство стоїть за такі речі?.. обороняє їх?.. А хто проти їх, то й проти громадянства?.. І це кажете ви, дядю?.. Та поясніть же мені врешті—що це таке? Поясніть цю страшну суперечність, бо моя бідна голова не може її зрозуміти!..

Тищенко. Та бачиш... воно, звісно, суперечність... але не все можна робити

навпростець... компроміси в житті неминучі... Я думаю—і в Павла Даниловича це було компромісом.. за для інтересів сем'ї...

Лідія. Ах, облиште ви, будьте ласкаві, цю стару пісню!.. Цю сем'ю, цю жінку й дітей, яких треба годувати і за для яких треба красти! Облиште,—так це грубо-неморально!.. Він не може прогодувати жінку й діти не кравши? Ну, то жінка й діти підуть од його, щоб він міг бути чесним!.. Сами собі зароблють шматок хліба!.. Свій, не вкрадений з громадської касси, бо тим... бо тим вони -- подавитися можуть!.. *Останні слова вимовляє з слізами в голосі і схиляється головою на стіл, плачуши.*

Тищенко. От... от... А!.. Ну, Лідочко, голубочко, заспокойся!.. Не турбуйся так!.. Я не хотів тебе вразити!..

Лідія. Простіть!.. Я не можу!.. *Плачуши виходить з ганку в хату. Трохи згодом слідком за нею йде Галина.*

Вихід VIII.

Тищенко. Ах, чорт!.. І надало мені сказати!.. І надало... *Ходе стурбований по ганкові.* Ну, що його тут зробиш? що його порадиш?.. Ну, скажіть мені, Сергію Олексіевичу? *Спиняється перед їм.*

Ганко. Мені здається, Несторе Петровичу, ми повинні з усеї сили запомогти Лідії Дмитрівні в її святому й чистому замірі...

Тищенко. Ах, Сергію Олексіевичу! Ви сидите за своїми азотами та ретортами і не знаєте живого життя. А в живому житті робиться не так просто, як у хімії: коли дві штуки єднаються, дак єднаються, а як ні, дак і ні. Життя—повсякчасний компроміс.

Гаенко. Як би ви не назвали життя, але і в йому не єднаються докупи такі речі, як чесність і крадіжка—таке саме, як не єднаються огонь і вода.

Тищенко. Але як бачиш, що сем'я розбивається, що все життя в людини перевертється, то поневолі пристанеш на компроміс.

Гаенко. Мені здається, що тут сем'я розбилася з того часу, як Лідія Дмитрівна перестала поважати свого чоловіка. Далі була б не сем'я, а труп сем'ї.

Тищенко. Ат, добре вам так говорити!.. А я не можу так дивитись, мені боляче це все!.. Боляче через те, що мені жалко Ліду, у мене ж нікого нема, oprіche сина та її... Яке її життя буде?

Гаенко. О, я певний, Несторе Петровичу, що життя її буде більше вартим людського бажання, ніж як би вона зосталася з Карбовським... На новому шляху вона ще може зустріти щастя, на старому—ніколи...

Тищенко. Ох, ох!.. як би то ви праві були!.. Вибачайте, мені на хвилину треба по-

хазяйству. Зіходить з ганку й завертає за будинок.
Гаєнко, трохи постоювши на ганкові, йде в світлицю. Сцена який час порожня.

Вихід IX.

Карбовський виходить з саду і стає на стежці, роздивлюючись. Назустріч йому вибігає Леся, женучи стежкою обруч.

Леся, побачивши Карбовського, підбігає до його. Татку!

Карбовський цілує її. А, ось де ти!

Леся. Чого ж ти досі не приїздив?
Ходім же до мами!

Карбовський. Зараз, зараз підемо...
Тільки знаєш що? Там ще стоять мої коні
біля саду,—хочеш, я покатаю тебе?

Леся. Ах, хочу, хочу, дуже хочу!

Карбовський. Ходім же! Виводить
її. Сцена який час порожня.

Вихід X.

Лідія, Галина, Гасенко виходять на
ганок, а потім зіходять у сад.

Галина. От краще давай пройдемося
полем, то й голова в тебе перестане боліти.

Лідія. Добре... тільки треба покликати
Лесю... Гукає. Лесю!.. Лесю!.. Не чутъ...

Галина. Десь забігла пустушка.

Гасенко. Ось я зараз піду її знайду.

Іде в сад.

Вихід XI.

Лідія. Як тобі здається: ці всі заходи з Слухаевичкою, з тьотею Неонилою—до чого це все?

Галина. Мені здається, що він не думає тобі пашпорта давати і сподівається, що ти вернешся.

Лідія. Що ж тут робити?.. Не знаю...

Галина. Ми це обміркуємо гуртом.

Вихід XII.

Дівчата.

Чути в саду спів і незабаром купка дівчат-робітниць з саду, співаючи якусь пісню, переходить стежкою проз будинок; дехто несе в руках ґраблі, лопатки.

Галина. Дівчата, а дівчата! Не бачили там панночки з обручем?

Дівчина 1. Ні, не бачили.

Дівчина 2. А я бачила,—пішли з кимсь.

Лідія. З ким?

Дівчина 2. Не знаю... з паном... Біжити, наздоганяючи подруг, і всі зникають.

Вихід XIII.

Лідія. З ким же це вона пішла? хиба з дядею?

Галина. Та просто мабуть з Остапом,— вона страшенно цікавиться його пасікою.

Лідія Ходім же її шукати!

Галина. Страйвай,—ось зараз Сергій прийде.

Лілія. Он уже йде.

Вихід XIV.**Гаєнко.**

Гаєнко *увіходить*. Нема ніде,—обійшов кругом... Стрівав Остапа й Явдоху, питав,— кажуть: не бачили.

Лідія. Чи не до річки побігла? Я так завсігди боюсь цього!.. Ходіть швидче туди!..

Вихід XV.**Наймит.**

Наймит проходить через сад з сокирою в руках, несучи на плечі зрубану суху деревину. Ви панночки шукаєте? Вони з паном поїхали.

Лідія. Хиба Нестір Петрович куди поїхав?

Наймит. Не наш пан, а Павло Данилович.

Лідія. Павло Данилович?

Наймит. Я там, по той бік саду був, дак бачив: підїхали хвалітоном з панею Слухаєвичкою до саду, до хвіртки, та й пішли пан у сад, а Слухаєвичка дожидала... А згодом вийшли з панночкою, сіли та й поїхали.

Лідія. Куди?

Наймит. А просто до станції, до вокзалу...

Лідія *третячим голосом*. Галю, що це?

Гаєнко. Кличте зараз Нестора Петровича, скажіть, щоб швидче сюди йшов!

Наймит. Гаразд! *Виходить*.

Вихід XVI.

Лідія. Він украв її!.. украв!..

Галина. Та ну бо!.. заспокойся!..

Лідія. Треба швидче на станцію!.. на станцію!.. *Чути, як туде і свистить поїзд*. Он уже поїзд!.. Швидче, швидче на станцію!..

Гаєнко. Поїзд стойть тільки дві хвилини, не поспієм.

Вихід XVII.

Тищенко *шидко ввіходить*. Що тут сталося?

Лідія. Лесю украв!.. Лесю!..

Тищенко. Хто украв?.. Як украв?.. Не розумію...

Галина. Павло Данилович підїхав екіпажем під сад, увійшов, ухопив Лесю в саду і повіз на станцію.

Лідія. Дядю, коней!.. коней!.. Чути як свистить поїзд.

Тищенко. Та куди ж тут їхати, коли вже поїзд рушив?

Лідія. Боже!.. що ж робити?.. *Дамле руки.*

Гасенко. Заспокойтесь,—ми вам її вернемо... *Поїзд рушив, чути гуот.*

Лідія кидається в той бік, де станція, простягаючи наперед руки й кричучи: Лесю!.. Лесю!..

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

У господі в Гасенків. Вітальні, де приймають гостей, одмітно від звичайного вбрана: мебель більшінши така ж, як звичайно, але стоїть іще стіл до писання, з паперами й книгами на йому, полиці з книжками, по стінах портрети письменників та вчених.

Вихід I.

Гасенко читає газету, Галина за столиком піше. Лідія сидить на канапі з розгорненою книжкою на колінах, але вона її не читає, задумавшися.

Гасенко, вичитавши в газеті. Вчора збірався комітет вашого літературно-артистич-

ного товариства... Постановили завести при товаристві театральну бібліотеку.

Лідія. Збірався комітет?

Гаенко. Еге, в газеті є...

Лідія. Орігінально!.. А мені навіть і не сказали, що він має збиратися.

Галина. Може не знали твоєї адреси.

Лідія. Ні, я недавнечко стрілася з Петрашенком і казала, де живу...

Гаенко. Він, здається, секретарь товариства?

Лідія. Еге ж,—звичайно він та Слухаєвичка вдвох розсилають запрошини в комітет.

Гаенко. То це зроблено навмисне! Це обурює!.. Хочете, Лідіє Дмитрівно, я піду до Слухаєвички і спитаюся, чому вам не прислано запрошин?

Лідія. Дуже дякую, але це ж не поможет...

Галина. Краще не ходи,—це наропбило б тільки галасу.

Лідія. Видімо, що це навмисно зроблено... Це видно й з іхнього поводіння зо мною. Вчора я зустрілася на вулиці з Ревинською,—вона ледві кивнула мені на мій поклін і поспішилася проскочити далі... *Устає і нервово переходить хату.* Ах, та все це, все це була б дурниця, про все це я забула б, як про вчорашній сон, як би тільки я знайшла Лесю!.. Тиждень уже минув!.. Я навіть не знаю, де вона!.. Я навіть не знаю, чи вона жива!..

Гаєнко. Ну, нащо ж так? І жива їй здорована, тільки що поки нам не щастить довідатися, де він її заховав

Галина. Може він її навіть дома держить.

Лідія. Ні, по тому, як він не забороняв мені шукати її по всіх світлицях—тоді, як ми від дядька приїхали,—видно, що дома її не було...

Галина. Тоді... але тепер?

Гаєнко. У всякому разі—не турбуйтесь так!..

Лідія. Ах, як би ви мали дитину, — ви б не казали так!..

Галина зіпхас. Як би ми мали!..

Лідія. Прости!.. Але я не можу!..

Гаєнко. А все ж не турбуйтесь: я маю маленьку надію...

Лідія. Невже? Щó саме? Скажіть!..

Гаєнко. Так,—я одному своєму знайомому приручив довідатися...

Лідія безнадійно. Довідатися... Вже багато довідувались, та все даремне... Інше треба зробити... інше...

Гаєнко, *млянувшись на годинник*. Одначе я мушу вже йти...

Галина. Будь ласка,—вертаючись, здай на пошті цей пакет, це допис до „Краю“.

Гаєнко. Давай! Бувайте поки здорові!
Виходить.

Вихід II.

Галина. Ти щось надумала?

Лідія. Силкуюся надумати... Може й надумаю... А ти не знаєш—який це знайомий Сергія Олексієвича має довідуватись?

Галина. Ні, не знаю,—я сама вперше чую. Сергій або забув мені сказати, або робить з цього таємницю. *Чути дзвоник.* Він любить иноді гарні несподіванки робити. Здається, дзвонив хтось?

Лідія. Еге.

Вихід III.

Карбовський увіходить з брилем у руках і низко кланяється обом дамам. Я не потурбую вас?..

Галина Прошу!

Карбовський, підходючи. Мені здається, прийшов час, коли ми з тобою, Лідо, мусимо поговорити.

Галина. Прошу сідати! Устає і виходить.

Вихід IV.

Карбовський сідає. Далі так жити не можна... Ми стріваємося як чужі, як вороги навіть,—ти не хочеш і словом озватися до мене...

Лідія. Як же інакше? Ти почав війну проти мене, пограбував, одняв од мене Лесю!.. Як це недостойно порядного чоловіка—зрадливо підослати на розглядини і потім украсти!..

Карбовський. Ні, справа була трохи не так. Я не посылав Слухаєвичку на розглядини... Вона мала тільки довідатися про твої думки: коли б вона привезла добре вісти,—я сам би прийшов до тебе... Бо я власне приїхав з Слухаєвичкою, тільки зостався біля річки... Це правда, я хотів, щоб Леся була в мене, але того разу не за тим їхав... А потім, як Слухаєвичка сказала мені, як ти думаєш про нашу справу і про те, що Леся бігає в саду,—у мене блиснула думка викрасти її... Я звелів кучерові завернутися,—а то ми вже їхали до Слухаєвички... От як воно було...

Лідія. Це не переміняє справи.

Карбовський. Не забувай же, що не я почав цю війну, а ти.

Лідія. Неправда! Я пішла й заховалася після тяжкої кривди в свій куточек... хотіла тільки одного—щоб мене не займано... Хиба це значить—почати війну? Я нічого не хотіла від тебе, тільки спокою, а ти прийшов і зруйнував той спокій!.. Одняв у мене одно, що мені зсталося, чим життя мені було ясне!.. Де вона? здорова вона?

Карбовський. Вона здорова, а де—про це ми говоритимемо тільки після того, як

вияснimo деякі питання... Про їх я й прийшов говорити...

Лідія. Вже все вияснено!.. Жити з тобою я не можу... віддай мені дочку, дай документ,—більше нема чого говорити.

Карбовський. Навпаки,—є багато, про що треба сказати. Я прошу вислухати мене спокійно... дай мені змогу сказати все, що треба,—від цього і Лесі, і нам обом буде краще.

Лідія. Я слухаю

Карбовський. Я хотів би цілком пошиrosti вияснити своє становище... свій погляд на той конфлікт, що повстав межи нами... найбільше — про мої вчинки, які тебе так обурili... Звісно, я міг би сказати: я помилився, я більше не робитиму так, я каюсь і таке інше... одно слово—сказати все те, що в таких випадках кажуть ті люди, які мають смілість грішити і не мають одваги оборонити свої вчинки... Мене обурює така боязькість... Завсігди обурювала!.. Через те я такого не скажу, хоч добре знаю, що, сказавши, міг би мати певну надію на твоє прощення... Але я думаю, що не зробив нічого, що вимагало б прощення.

Лідія. Нічого?!

Карбовський. Прошу: дозволь мені сказати все до краю! Мій погляд на ті вчинки ти знаєш,—иншого сказати не можу. Але,

здається, я тебе гарантую досить, коли скажу: хоча мій погляд і не відмінився, але я побачив, як тяжко тобі миритися з цим, і даю тобі слово, що наперед більше такого нічого не буде!.. Нічого навіть підхожого... Ти ж знаєш: я ніколи по дурному слова не даю. Уже тащирість, з якою я признаюся в своїх теоретичних поглядах, може показати тобі, що я додержу свого слова—не прикладати ціх поглядів до життя. І це, мені здається, гарантує тебе цілком і дає тобі змогу з честю вернутися до своєї господи.

Лідія. Я помилилася в тобі, хоч жила з тобою сім років... але й ти не менше помилувся в мені... Ти звик з чужими людьми, що всі скорялися твоїй розумовій силі, міцній, загартованій вдачі... Подекуди ти й не помилувся: ти зачарував мене своєю силою, я залюбки скорялася... Признаюся, коли хочеш,—солодко було мені скорятися, бо я тебе любила і безмірно поважала... Ні, не поважала! Це холодне слово тут не до речі: ти був моїм ідеалом людини!.. А хто не схиляється перед укоханим ідеалом?.. Цей час минувся, Павле Даниловичу, моя приспана сила знову прокинулася... Бо і в мене є трохи сили—не стільки, щоб скоряти, але досить, щоб не скорятися...

Карбовський. Я й не думав тебе скоряти, я хочу впевнити...

Лідія. Ну, це тільки форма... Чим же

ти впевняєш? Мені так вигодніше, зручніше, то й вона *мусить* з цього задовольнитися—от основа того, що ти зараз казав. Ти ж нічого не зрікаєшся, нічим не поступаєшся... Додержати слова тобі тепер легко—адже нема й потреби вже ламати його: твоє матеріальне становище тепер дуже добре. Але ти забув одно: я корилася тому, кого вже нема... він жив тільки в моїх мріях, а ти—ти мені чужий. І нє буду я тобі скорятися, і не піду до тебе жити...

Карбовський. Обміркуйсь,—це в тобі говорить роздратування...

Лідія. Ні, це щось більше, глибше, краще, піж роздратування!.. Впевняю тебе!.. Воно ніколи не переміниться, і ти мусиш помиритися з цим. Верни ж мені дочку!..

Карбовський. В нашій господі, вернувшись туди, знайдеш ти її нашу дочку.

Лідія *ірко-іронично*. Ти все ж не покидаєш грati ролю дужої людини, яка хоче і може скорити!.. Покинь це! *Щиро* Павле, я тебе прошу: не будемо одне одному докоряти, признаймо факт, як він є, і розійдімось так, щоб обом нам було найменше болю. Верни мені Лесю, верни її мені—я тебе благаю!.. зрозумій мої муки!.. Во ім'я того гарного, ясного, що було між нами, я благаю тебе!.. У тебе тепер сила в руках, ти подужав, але будь велиcodушний!..

Карбовський, беручи її за руки, дуже широ. Лідо, вернись до мене, і все буде добре. Зрозумій же й ти мої муки: я тебе люблю!.. Утратити тебе—це ж частину серця одірвати!.. Вернись до мене,—я дам тобі змогу забути все, все, що було... і ми будемо щасливі!.. Я не скоряти тебе хочу,—благаю тебе, бо і в мене душа змучилася... так тяжко!..

Лідія так саме широ. А мені?.. О, ти не знаєш, що значить утратити віру в того, хто був ідеалом!.. Як це страшно!.. Зрозумій же!..

Карбовський. Але ж ми живі, Лідо, а поки люде живі,—всяку рану можна загоїти!.. І ми все зробимо, все, щоб загоїти...

Лідія. Що ж можна тут зробити? Ми живі, але віра моя мертвa...

Карбовський. Я воскрешу її!..

Лідія, уважно на його дивлючись. Воскресиш? Добре! Може до цього є спосіб...

Карбовський. Скажи, і я все зроблю!..

Лідія. Ось.. почни з того... верни громаді все, що ти від неї маєш...

Карбовський. Як то?

Лідія. Віддай городові те, що в його взяв - свій будинок, хутір...

Карбовський. Але ж... це ж неможливо... Це зруйновало б усе життя... Довгою тяжкою працею я здобув собі становище... і всього

зректися, опинитися знову серед вулиці... Ні, це неможливо!..

Лідія, вихопивши в його руки, встасє й одходить. Ха-ха-ха! Як ти злякався!.. О, я розумію!.. Чоловік придбав становище, хоче бути головою, а тут усе руйнується!.. Не бійсь! я пожартувала... Я ж знаю, що це неможливо— для тебе... Але ж і мені неможливо... Кожна вкрадена в громади копійка—пектиме мені руки; кожний за неї куплений шматок— отруюватиме мене огидною отрутою... кожна стіна в добутому за громадські гроші будинкові— гнітитиме мене... поміст під моїми ногами горітиме!.. Розумієш ти це? Розумієш ти, що для мене неможливо?!

Карбовський, устяочи. Ну, то знай же, що Леся не твоя, а наша дочка, і я не віддам її тобі самій.

Лідія. То будемо боротися... до смерти!

Карбовський. Це для тебе буде безнадійно: ти покинула мене,—дочка мусить бути в мене... Мені треба тільки упорядкувати цю справу юридично, щоб ти не мала не тільки змоги, але й права взяти її в мене. І я це зроблю. Ти його не матимеш!.. Дуже прошу— поміркуй про це!.. Спокійного, холодного обміркування більше, як мага більше!.. Тоді, може, ми порозуміємося... Будь здорована! Виходити.

Вихід V.

Лідія сидить який час мовчики.—Згодом увіходить Галина

Галина. Пішов уже...

Лідія. Пішов... *Мовчанка*. Ні до чого ми не договорилися... та ѹ не могли договоритися...

Галина. Що ж він каже?

Лідія. Не віддам Лесі і забезпечу себе юридично... і таке інше...

Вихід VI.

Тартаринська.

Тартаринська швидко ввіходить. А! От чудово!.. Навіть вас обох бачу,— я так хотіла побачити... *Стискає обом руками*.

Галина. Прошу сідати! Через що ж то так хотіли нас побачити?

Тартаринська, *сідаючи*. Просто хотілося побачити, та ѹ уже. Хиба мені не можна бачити вас укупі?

Галина. Чому—ні?

Тартаринська. А як справа з вашою дочкою, Лідіє Дмитрівно?

Лідія. Як і була.

Тартаринська. Павло Данилович неблагородно робить. Простіть, що я так сміло,— я з широї прихильності... Я ѹ у вічі йому це

казала!.. Дочка повинна бути в матері. Син у батька, а дочка в матері. Але він... Ах, я думаю,—все це через те...

Лідія. Через що?

Тартаринська. Через... як би не було цього... Ах, це така делікатна справа!..

Лідія. Коли знаєте, то скажіть,—мені ж це важно знати.

Тартаринська. Коли ж не зважуюсь...

Лідія. Чого ж там не зважуватись? Кажіть!

Тартаринська. Я думаю, що все це... що Павло Данилович під впливом тих чуток... про вас... от, що кружляють по городу...

Лідія. Що ж то за чутки, що мають на його вплив? Я не знаю.

Галина. Ну, то краще ви про їх, Конкордіє Захаровно,—вибачайте мені,—і не розказуйте, бо я вже бачу, що це якась дурниця,—і слухати не варто...

Тартаринська, образившись. Чому ж ви думаете, що це дурниця? Хиба я тільки дурниці вмію казати?

Галина. Та я зовсім цього не кажу, Конкордіє Захаровно,—я тільки кажу: навіщо турбувати Ліду всякими вигадками, які...

Лідія. Ні, Галю,—нехай Конкордія Захаровна скаже: я ж не дитина і від дурниці не плакатиму... А ми ж ще й не знаємо:

може це мені й важно знати. Прошу вас, Конкордіє Захаровно!

Тартаринська. Звісно, коли ви бажаєте... Хоч мені й прикро, що про мене так думають... ніби я самі дурниці... Але ж я така прихильна до вас, що не можу не перестерегти... Хоч це така справа... А надто, що... я вже бачу сама, що це брехня... Бо от же ви з Галиною Михайлівною такі ж приятельки, як і були...

Галина. А чому ж би ми мали бути не такими?

Тартаринська. Хиба й ви не знаєте?

Галина. Та що це ви, Конкордіє Захаровно, натякаєте на щось, а не кажете додаду. Коли вже натякаєте, то кажіть просто та й годі, а то вже це стає навіть чудним.

Тартаринська. Ну, коли хочете, то я скажу, що по всьому городу вже говорять, що ви обидві посварилися через... через те, що Лідія Дмитрівна закохалася в Сергія Олексієвича.

Галина. Що?!

Лідія. Як вам не сором таке казати?!

Галина. Фу, яка огідна пльотка!

Тартаринська. Ну, от, от, — я ж так і знала, що за мою прихильність та на мене ж нападуться! Чим же я винна, що так говорють?.. Ніби у вас, Лідіє Дмитрівно, давно вже це... і через те ви й Павла Даниловича поки-

нули... І через те Павло Данилович і дочки вам не може віддати...

Лідія. Це вам так Павло Данилович казав?

Тартаринська. Ні, він мені так не казав... Тільки я бачу, що це на його вплив мало... Бо він мені на мої слова сказав: я перед вами, Конкордіє Захаровно, роскриваю всю мою душу і скажу вам: ви ж сами знаєте, які скрізь поголоски... А я—не він, не Павло Данилович, а я—я цьому нічому не вірю, бо ви такі ж приятельки, як і були... Я з прихильності до вас хотіла перестерегти, а ви напались на мене та й ображуєте мене... Хоч я й сама рада скрізь кричати, що це брехня... Дуже дякую вам за таку прихильність...

Галина, махнувши рукою. Та ніхто не хотів вас ображувати, Конкордіє Захаровно... Але ж од таких звісток людині трудно лишитися спокійній.

Тартаринська. Так, так, вам треба заспокоїтися... Я вже більше нічого не буду казати, вже піду... Тільки скажу—це мабуть через те, так говорять, що Сергій Олексієвич усе клопочеться про Лідію Дмитрівну,—Лесю розшукує... Навіть Слухаєвичка... Оцього вже я зовсім не хвалю: розсилали запросини в літературно-артистичне, в комітет, а вона й каже: а пані Карбовській, поки що, краще не посылати запросин... Вибачайте, я знову забалака-

лася, а вам треба заспокоїтися. Я вже піду.
Бувайте здорові! *Подає обом руку.* Я вже на вас
не гніваюся. Бувайте здорові! *Виходить.*

Вихід VII.

Галина. Яка гидота!.. Нікчемна пащі-
куха: тільки ї знає, що бігає та всякі пльотки
розвносить!.. Жалкую, що зовсім її не вигнала...
Колись таки вижену.

Лідія. Ат, вона не гірша за інших.
Гірші ті, які творять такі пльотки.

Галина. Та ї вона ж у тому гурті.

Лідія. І він, він, що знає мене, може
нятти цьому віри!

Галина. Ну, це вона бреше. Це ж
видко вже з того, як ця лепетя оповідає. Ти ж
знаєш, що він завсігди терпіти її не міг, то
він міг би їй сказати: роскриваю вам усю душу!..

Лідія. Це правда... вона вигадала...
Але ж він знає мене,—він би мусив протесту-
вати проти цього!.. Мушу зараз же покинути
vas, Галю,—хоч в отель, а зараз же!

Галина. Таке ще вигадай! Нашо це?

Лідія. Як же я можу зоставатись у вас
після того, що говорють? Це б і проти вас
було недобре... От уже зроду не сподівалась
такої прикорости з того, що ви дали мені при-
тулок!.. Зараз же спакуюсь...

Галина. Стривай! Хиба ж цим запобі-
жиш лихові?

Лідія. А вже ж! Покинуть плести дурниці.

Галина. Або ще дужче плестимуть... Казатимуть, що я таки довідалась про все, і ти мусила мене покинути.

Лідія *хвилину дума*. Правда... Але що ж тут робити? скажи мені!

Галина. Не зважати ні на які брехні. За який тиждень ти вже матимеш заробіток,— тоді й наймеш собі кватирю... Мені це гірко: я так марила, що ти житимеш з нами...

Лідія. Ні, ні,—тепер це неможливо!.. не силуй мене!

Галина. Не силуватиму,—розумію тебе... Ale' ж не зараз, а тоді... Бо як зараз, то це значить призвати, що брехуни казали правду. Забудьмо про їх—це найкраще.

Лідія. Ні, після всього цього я нарешті зважуюсь... Тепер не вагатимусь...

Галина. Що ти надумала?

Лідія. Є в мене план... Тепер мені байдуже, що з цього буде,—аби вирвати Лесю... Не можу жити без неї, не хочу, щоб він виховав з неї таку людину, як сам. Я не дам йому цього зробити! . Коли це зруйнує його життя,— винен буде сам... Я не можу більше терпіти!.. Не можу думати про те, що він мою дитину отруюватиме зненавистю до мене... що він образ матері в дитячій душі заплямить... Коли не поступиться,—хай буде, що буде, а я не можу більше!..

Галина. Що ти хочеш робити? Заспокойсь!

Лідія. Я спокійна буду, як дійдесться до справи... Будь певна—спокійна...

Галина. Але що ти хочеш робити?

Вихід VIII.

Гасенко.

Гасенко швидко ввіходить. А що! а що!
Я казав—і маю!

Галина. Що ти маєш?

Гасенко. Маю!.. Знаю, де Леся!

Лідія трепетлими голосом. Кажіть же!..
де?.. здорова?..

Гасенко. Певне, здорова, хоч я її не
бачив. А сховано її у вашої тьоті Неонили
Андріївни.

Галина. Невже?!

Гасенко. Боявся Павло Данилович, що
з його будинку її викрадуть і віддав тітці... Та
її дуже пильнує, нікого не пуска до неї і ні-
кому не дозволяє говорити, що дитина там
живе... Будинок величезний,— заховати легко.

Лідія. Вони там її мучуть!.. Ходіть
швидче туди!..

Гасенко. Добре, підемо зараз.

Галина. Але як ти про це довідався?

Гасенко. Дуже просто: наш універси-
тетський швейцар Панасенко рідний брат по-

коївки Неонили Андріївни. Я давно вже думав, що, може, Леся там... А Панасенко за дешо мені вдячний... Я попрохав його довідатися,— він і зробив для мене...

Лідія. Ходіть же! Зайдемо до дяді,— треба його взяти... Тепер я зроблю, що надумала!..

Галина. Але, Лідо!..

Лідія. Не бійсь нічого!.. Ходіть! *Vиходють.*

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА.

Вітальння в господі у Неонили Дорожинської, нарно по панському вбрана.

Вихід I.

Дорожинська—стара поважна пані.—

Слухаєвичка.

Слухаєвичка. А як же Леся, дорога Неонило Андріївно?

Дорожинська. Сьогодні думаю одвезти її на село. Всі мої вже там, а я це тільки через неї й зосталася тут. Як Павло Данилович привіз її тоді до мене з хутора, то ми обоє думали, що Лідія швидко поступиться... Як побачить, що не матиме дочки, то й вернеться—за кільки день. Ніхто не думав, що вона виявиться такою впертою і все це так

забариться. Але ѹ далі сидіти тут я вже не хочу. Сьогодні ж ѹду ѹ забираю з собою Лесю. Тільки ж не забувайте, голубочко Варваро Іванівно, що це таємниця і поки що ніхто не повинен знати, де Леся.

Слухаєвичка. А як же, а як же, дорога Неонило Андріївно! Я ж розумію, що це попсувало б справу, як би Лідія Дмитрівна дівідалася. А не трудно вам буде перевозити її? Не протестує вона?

Дорожинська. Спершу, як привезено її, все пручалась, плакала, кричала: „я хочу до мами!..“ А далі затихла, не плаче вже, принаймні при мені, але не відмовляє ні на одно слово... Сидить, забившись у куточку... Найпоганіше, що дуже мало єсть.

Слухаєвичка. А Павло Данилович у неї буває? з ним же вона як?

Дорожинська. Так саме ѹ з ним... Тільки що зо мною нічого не говорить, а з ним усе одно: візьми мене до мами!

Слухаєвичка. Уперте!

Дорожинська. Як мати... Сподіваюся, що на селі, серед дітей, вона розвеселиться і перебуде спокійно, поки ми зламаємо упертість її матери... Та ѹ безпечніше: хоч я ѹ дуже пильную, але все ж тут лекше довідатися, де вона...

Слухаєвичка. Авжеж! Могли б і викрасти її,—такі люди, як Гаєнки, на все

здатні... Ах, ах, хто б міг сподіватися такого від професора хімії, що вічно за своїми науками сидів. *L'eau dormante cache sa profondeur.*

Д о р о ж и н с ь к а. Мене це тяжче вра- зило, ніж кого іншого: це ж моя небога.

С л у х а е в и ч к а. І як це може дозво- ляти Гасенкова,—не розумію! Не може ж вона не бачити того, що ввесь город бачить!

Д о р о ж и н с ь к а. Нарешті, коли їй са- мій до цього байдуже через якісь... не знаю вже які там причини... коли вона сама не має потреби ревнувати до свого довготелесого про- фесора, то мусила б зрозуміти, що це її скан- далізує серед громадянства... це одружіння *en trois*. *Дзвоник чутти.*

С л у х а е в и ч к а. Ви думаете, дорога Неонило Андріївно, що вона не має потреби ревнувати свого довготелесого професора? Ах, ах! *L'apparence est souvent trompeuse.*

Вихід II.

К а р б о в с ь к и й.

К а р б о в с ь к и й *увіходить і шілує руку Дорожинській.* Добриденъ, тьотю,—як ся маєте?

Д о р о ж и н с ь к а. Добриденъ! Дуже дя- кую,—гаразд.

К а р б о в с ь к и й, здоровкаючися з Слу- хасевичкою. А я був у вас сьогодні,—завіз вам дозвіл од управи на театр.

Слухаєвичка. Дуже, дуже дякую!

Дорожинська. Сідай! Нема нічого нового?

Карбовський, *сівши*. Ні. А Леся?

Дорожинська. Така, як і була.

Карбовський. Новина: Головкова настановлено секретарем казенної палати.

Слухаєвичка. Справді? Таки досягла свого Рудакова!

Дорожинська. Ну, певне,—в неї так багато знайомих... протекція... Для молодого чоловіка, що не має ніякого освітнього цензу... Адже він домашньої освіти,—так?

Карбовський. Так.

Дорожинська. Ото ж... Це для його дуже добрий початок кар'єри.

Слухаєвичка. За це він мусить дякувати ширій прихильності своєї... тітки.

Дорожинська. Ну, ну,—Бог з їми!.. Кожен чимсь та грішний... А вони ж так пристойно поводяться, що громадянська порядність не ламається.

Слухаєвичка. А певне, певне!.. Пані Рудакова має від усіх сімпатій пошану... Але я вже дуже засиділась у вас, дорога Неонило Андріївно. Мені ще треба їхати до віце-губернаторші... Ах, стільки клопоту з тим філантропичним вечором!.. Бувайте здорові! *Цілуються з Дорожинською і подає руку Карбовському. Виходить.*

Вихід III.

Карбовський. Так ви сьогодні їдете на село?

Дорожинська. Зараз після обід.

Карбовський. Не знаю, чи не треба мені бути при цьому. Боюся, як би не трапилось якої історії... Почне вона кричати, пру-чatisя...

Дорожинська. Ну, то ти будь у нас, як виїздитимем. Коли все буде тихо, то ти й не виходь до неї, а як що вона забунтує,— тоді вже щось робитимем.

Карбовський Добре. Ах, тьотю,— я не знаю, як вам і дякувати за вашу поміч!
Цілув їй руку.

Дорожинська. Дурниця, мій любий! Я повинна це зробити, щоб удержати від руїни сем'ю... Хоча мушу сказати, що Лідине поводіння таким виявилося, що...

Карбовський. А що ж там?

Дорожинська. Я тобі досі цього не казала, мій любий, бо... ну, просто не було потреби... Але тепер уже говорять по всьому місту, то треба й тобі знати...

Карбовський. Але що ж саме?

Дорожинська. Звичайно чоловіки довірюються останні... Говорять про Лідин роман з Гасенком...

Карбовський. Ну, це страшена дур-

ниця! Я Ліду краще знаю... І хотів би я знати—
хто це ширить такі речі,—я б йому заткнув
пащеку!.. *Дзвоник чути.*

Дорожинська. Ах, знову якісь гости...
Так не забудь же: рівно в шість будь сьогодні
у нас.

Карбовський. Добре.

Вихід IV.

Увіходять: Лідія, Галина, Гасенко,
Тищенко.

Лідія. Здорові були, тьотю! Цілуеться
з Дорожинською; інші гости теж здоровкаються
з господинею; Карбовському кланяються, тільки Ти-
щенко подає йому руку.

Дорожинська. Здорова моя люба, здо-
рова! Сідай!.. Прошу сідати, панове! *Усі сіда-
ють.* Давно вже я тебе дожидаюся, Лідо!

Лідія. Ось я прийшла... Прийшла про-
сити вас, тьотю, віддати мені мою дочку.

Дорожинська. Що?..

Лідія. У вас моя Леся,—я й прошу
vas oddati її мені.

Дорожинська. Мені здається, у своїх
семейних справах ти повинна поперед усього
вдаватися не до мене, а до того, хто на це
має найперше і вічне право,—до свого чоловіка.

Лідія. У мене... нема чоловіка...

Дорожинська. Мені здається,—він тут.

Лідія. З Павлом Даниловичем у мене зосталася тільки одна ще справа... формальна... більше нічого... Але краще ми, тьотю, про це не говоритимем: така розмова нас ні до чого не доведе. Будемо ліпше говорити про те, чого я прийшла.

Дорожинська. Доти, поки ти не вернulasя в свою господу...

Лідія. У мене нема своєї господи... і ніколи не було... Я була... в чужому гнізді... Мене одурено, я зблукалась і випадком туди потрапила... А тепер піду в нову дорогу—шукати своєї господи, свого гнізда...

Дорожинська. Лідо! матері і жінці не годиться так говорити! І поки ти таке говориш,—не можу я з тобою ні про що розмовляти... Адже так, Павле Даниловичу?

Карбовський. Цілком з вами, тьотю, згожуюсь... Я від себе зробив усе, що міг... і навіть сьогодні робив усякі заходи, щоб зала-годити справу... Далі я не можу йти... та й нікуди...

Лідія. Правда, Павле Даниловичу,—нам з вами далі нікуди йти... Більше я нічого не маю вам сказати... Але я до вас, тьотю, вда-юся, до вашого почування, до вашого серця... Ви ж сами мати, ви ж мусите мене зрозуміти!.. Ви ж не можете не знати, яку кривду мені зроблено, віднявши Лесю!.. Ваше серце по-винно вам сказати, що мати мусить пожаліти

матір... і вернути її дитину... Тьотю, дорога моя,—я благаю вас!..

Дорожинська. Я дуже добре, моя люба, розумію почування матері, але ж я пам'ятаю, що єсть у жінки і обов'язки до чоловіка... Ти їх забула... І поки ти їх забуваєш,—я не можу озватися на голос твоїх материних почуваннів.

Лідія. Тьотю, я ніколи ні в чому досі не забувала обов'язків жінки. Я була йому вірною дружиною... і широко, правдивою... Ні одного мого діла я не ховала від його, не дурила його... і коли тепер я не маю чоловіка, то це не через мене сталося...

Дорожинська. Ах, то це через його? Цікаво, яким же то робом?

Лідія. Бо він не схотів мати жінки, дружини, йому досить було ляльки... Перед лялькою можно бути таким, а справді — іншим. Він так і робив. А я—коли не дружиною, то й нічим... Він дурив мене з початку, дурив увесь час... Був не той, якого з себе удавав...

Дорожинська. Яка дурниця!

Лідія. Дурниця?.. А як би я пішла за його заміж з париком на лисій голові, з повним ротом фальшивих зубів, а потім би він про те довідався, то це була б не дурниця? За це всі кричали б, що я його одурила!.. Обличчам одурила!.. А він мене душево одурив, то це вже дурниця?

Дорожинська. Те, про що ти кажеш, не належить до сімейових справ,— то справи громадські. В їх чоловік має волю як хоче робити,— жінка до цього не повинна встравати. Та й нічого ж такого Павло Данилович не зробив, що давало б тобі право на твої вчинки.

Лідія. Нічого не зробив?!

Дорожинська. Ми не в такому числі, щоб могли в подробицях розбірати факт... Скажу тільки: це така дурниця, що в їй винен... трохи не кожен у його становищу...

Тищенко. Простіть, високоповажана Неоніло Андріївно, що я перепиню вашу розмову. Сам я не зовсім згоджується з Лідою... трохи прихиляється й до того, що ви кажете... Але ж тут справа не теоретична, а практична... і дуже всім нам болюча... Певне, згодитеся, що й Лідине становище тяжке... Всім нам жалко і її й дитини... хотілося б залагодити якось цю справу... Будемо ж говорити практично! Нехай Ліда візьме дитину,— може тоді нам лекше буде довести її та Павла Даниловича до якогось порозуміння... Я вдаюся й до вас, Павле Даниловичу, до вашого... такту... Подаю вам до уваги, що обачніше та й... справедливіше буде, коли віддасте Лесю Ліді... а там уже можно буде говорити про все інше.

Карбовський. А ви можете мені ручитися, Несторе Петровичу, що Лідія Дмитрівна не зреється тоді всякої розмови?.. Я

хочу бути певним, що дитина буде в мене... і коли ми порозуміємося, то тільки тоді, коли Леся буде в батька.

Лідія. А я вам по широті скажу, що навіть цим способом ви ніколи не примусите мене переступити поріг вашої господи!..

Дорожинська *до Тищенка*. Ви ж чуєте, як вона говорить. Та й звідки ви взяли, що дитина в мене?

Лідія. Вона у вас, тьотю!

Дорожинська. То це тобі ці добродії сказали? *Небало й погордливо киває рукою на Гаенків*.

Гаенко *схоплюється*. Шановна пані!..

Галина. Добродійко!..

Лідія. Тьотю, то мої пристелі... я прохала їх піти зо мною.

Дорожинська. Так, так,—я знаю... Нехай сидять...

Гаенко *тремтячим голосом*. Шановна пані! ми з жінкою прийшли сюди за-для інтересів Лідії Дмитрівни, вона нас прохала... Чез те мусимо лишитися до кінця... навіть терплючи від вас образи!.. *Сідає*.

Дорожинська, *мов не чуючи його*. Лідо, я кажу тобі мое останнє слово: ти дочки доти не матимеш, доки не вернешся в свою господу.

Лідія. Тьотю, я благаю вас!..

Дорожинська. Годі вже!.. Я більше не хочу й слухати!..

Лідія устас. Годі вже!.. Справді годі!.. Я ввесь час боялася, не могла зважитися... Не хотілось класти ганебну пляму на чоловіка, якого я колись поважала, якого... любила... на батька моєї дитини... Тепер бачу, що це неминуче... От же знайте: коли ви не віддасте мені Лесі, я зараз же друкую в газеті листа... Нічого в йому не сковаю, все роскажу, як було... усі прізвища поназиваю повно... Скажу, через що я покинула чоловіка!..

Дорожинська. Ти збожеволіла!

Карбовський. Яке ви маєте право?!

Лідія А ви яке маєте право ламати мою душу,—примушуєте бути вам жінкою ту, яка вами гордує? А ви яке маєте право мучити мою дитину? Ніякого! А я право маю, бо я боронюсь!

Карбовський холодно. Ви забуваєте, що ніяка газета цого не надрукує.

Лідія. Бо ви подбаєте про це?—знаю! Але найдеться й така газета, що буде по за межами вашої сили... А коли б ні одної не знайшлось,—спишу й подам до суду. Скажу судові, що хочу жити самостійно, бо не можу жити на крадені громадські гроші.

Дорожинська. Схаменись! що ти кажеш?

Карбовський холодно. Це все будуть слова, яких ви не могтимете нічим довести і—програєте.

Лідія. Ні, можу! В той час, як ви у того Слимака купували свій лист, і дядя, і Галина сиділи в кабинеті і чули всю розмову,— вони посвідчуть це.

Галина. Так, я посвідчу на суді.

Тищенко. Я... і я дав Ліді слово зробити це, коли не віддасте Лесі.

Дорожинська. Так он чого ці добродії явилися...

Карбовський. Це змова проти мене!..

Дорожинська. Лідо! що ти робиш? Ти хочеш посадити в тюрму батька своєї дитини.

Лідія. Щоб обрятувати від його свою дитину.

Дорожинська. Ні, ні, ти просто збожеволіла!

Лідія. Я не збожеволіла... Я тільки обороняюсь... Я тільки щаслива тим, що в моїх руках трапилася добра зброя... Тисячі жінок у такому становищі, як я,—не мають її і гинуть, а мені пощастило... Я не хочу гинути, хочу захистити свою дитину... обороняю свою власну душу!..

Дорожинська. Лідо, я прошу тебе схаменутися! Я прошу тебе згадати прінципи моральности...

Лідія. У мене інші принципи, інша моральність,—нам не погодитися... Віддайте Лесю! Коли я вийду звідси без неї,—я зараз же почну робити те, що сказала.

Галина. І ми всі не покинемо цього діла доти, поки Леся не буде в матері. А що до ваших слів про нас, добродійко, то ми за- надто себе поважаємо, що б на їх одповідати.

Тищенко. Високоповажана Неонило Андріївно і ви Павле Даниловичу! Дозвольте мені прохати вас... дуже прохати... не доводити справу до такого гострого кінця... Мені дуже тяжко виступати проти вас... але коли суд спитає мене, мушу сказати всю правду... Я прошу вас бути обачними—во ім'я ваших власних інтересів навіть... Це ж тільки подумаш собі—щò з усього того може бути!..

Мечанка. Дорожинська з Карбовським зираються мовчики.

Карбовський, помалу вимовляючи слова. Звеліть, тьотю, привести Лесю. *Дорожинська дзвонить.*

Вихід V.

Покоївка.

Покоївка, ввіходючи. Пані дзвонили?

Дорожинська. Приведіть сюди зараз панночку Лесю. *Покоївка виходить.*

Вихід VI.

Лідія до Карбовського. Опріче цього, ви повинні видати мені поки що окремий пашпорт.

Карбовський. стискає плечима. Ви в такому становищі, що можете тепер диктувати умови. Як скоро вам цього треба?

Лідія. Через тиждень.

Карбовський. Буде готово... Ви віднімаєте в мене дочку, забиваючи, що це й моя дочка, що й я маю до неї почування і правá на неї.

Лідія. Я цього не забуваю. Але про це ми будемо говорити тоді, як і я, і дочка—обидві ми—зробимося зовсім незалежні від вас. Тоді ми впорядкуємо й цю справу.

Дорожинська поважно. Ніколи я не думала, щоб ти, моя небога, могла так низько впасти. Ти пішла проти всіх традіцій того кóла громадського, до якого належала... Ти поламала навіть прінципи моральності... вічні прінципи, якими держиться світ. Невже ж ти не розумієш того, що громадянство не може тобі цього простити? Що воно після цього одкинеться від тебе? Схаменися! на твоїй дорозі—бездні неморальности!.. Я скажу навіть: роспусти!.. Ти падаеш туди!.. Вернися з своєї страшної дороги!

Лідія. Ні, я почиваю себе такою моральною, як ніколи досі! Вічні прінципи моральності, якими держиться світ!.. Вони єсть, ці вічні прінципи, але не там, де ви думаете, і не ті, які ви думаете! Прінципи вашої моральності кажуть вам: усе те можно, що робиться

нишком, не виявляється, не скаламучує вашої улюбленої благопристойности. А скільки підлόти, гидоти, скільки грязі й злочинств ховається під цією прилизаною благопристойністю!.. Япадаю в безодню роспости через те, що чесно йду відтіля, де вже нема сем'ї; а пані Рудакови з своїми Головковими,—то шановні й поважані особи: вони не ламають благопристойности... I ви мені говорите про громадянство, що поважає таких Рудакових? серед якого—ви ж сами це кажете—нечесні вчинки у громадських справах зробилися звичайною річчу? Зрекаюся цього громадянства лицемірного, зледащілого!.. Піду до інших людей, що хотуть іншого—здорового й чесного—громадянства, іншої — здорової й чесної — сем'ї!.. Справжньої сем'ї, а не про людське око тільки!.. От що на тій дорозі, якою я пішла, і я з неї не вернусь!

Вихід VII.

Л е с я.

Л е с я вбігає й кидається до матері. Мамо!..

Лідія, вхопивши її й мішаючи слова з почілунками. Лесю!.. Лесю!.. дитиночко!.. ходім!.. ходім відціля!.. Виходють.

ЗАВІСА.

У Київі, 1905.

Що є в книзі:

Серед бурі. Драма на V дій.	5
На громадській роботі. Драма на V дій.	153
На новий шлях. Драма на V дій.	235

Друкарські помилки: На боці 74-му, рядок 4 згори, надрук.: „Остап і скажуть“, а треба: „Остап скажуть“.— На боці 138-му, рядок 4 згори, надр.: „вже дс“, а треба: „вже іде“.